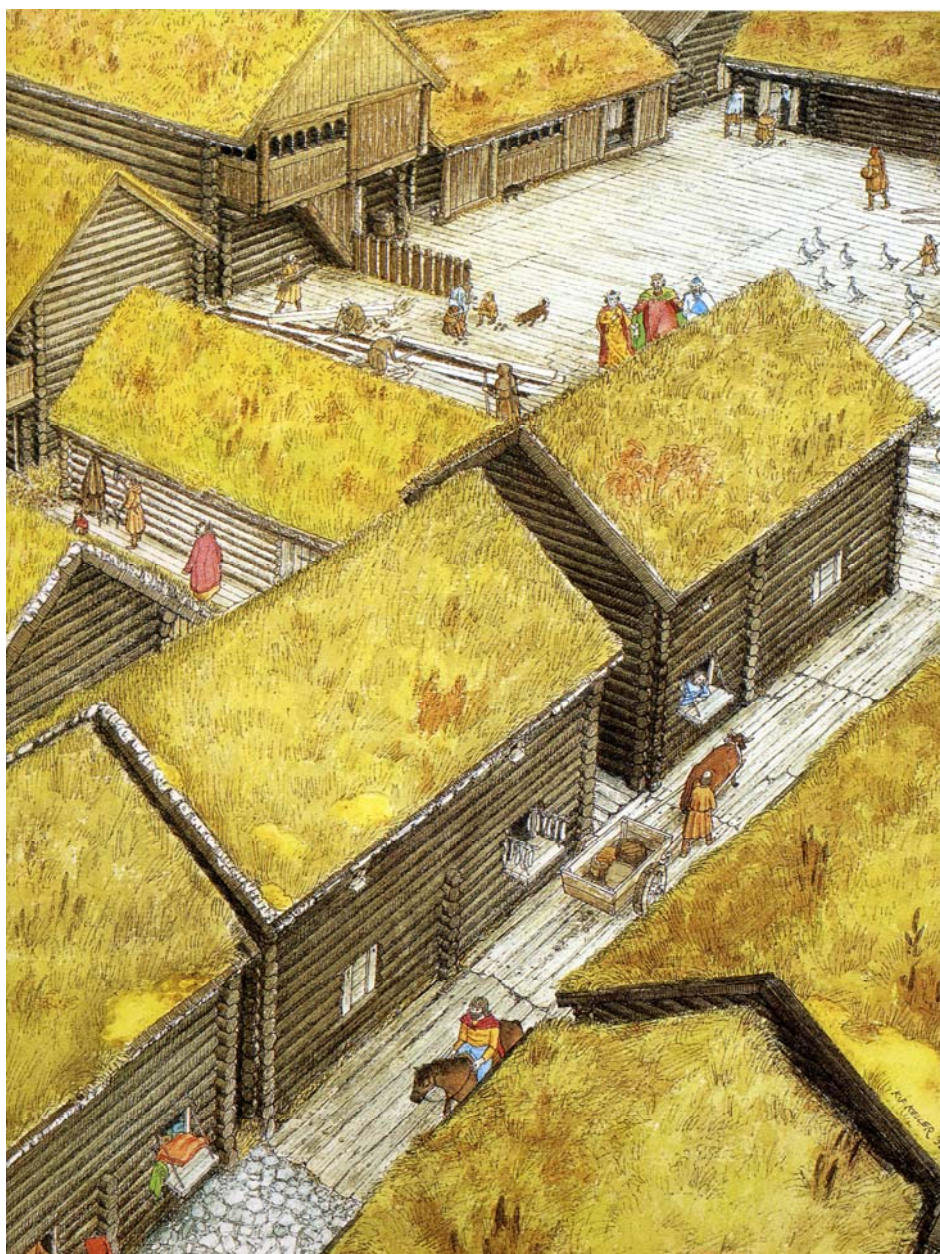

Vibeke Bjøve

Fra stofa til strete

-endringer i boligfunksjonen i Oslo fra ca. 1025-1450

Masteravhandling i arkeologi
IAKH
Historisk-filosofisk fakultet
Universitetet i Oslo
Vår 2005

Sammendrag

Avhandlingen omhandler endringer i boligfunksjonen i Oslo i middelalderen, fra ca 1025-1450. Hovedmaterialet er dokumenterte bebyggelsesrester fra Mindets tomt/Søndre felt i Gamlebyen. Endringer i boligfunksjonen blir ved hjelp av Anthony Giddens strukturasjonsteori forsøkt satt i sammenheng med en tilpasning til bylivet og utvikling av en urban identitet.

Utgangspunktet for undersøkelsen er toromsstua, som var det vanligste bolighuset i byene i middelalderen. Det blir argumentert for at denne hustypen hadde sine røtter på landsbygda, og at planløsningens opprinnelse kan trekkes bakover til jernalder. Toromsstua ble i byen som på landet konsekvent orientert øst/vest. I byen lå hjørneildstedet i tillegg alltid mot sydveggen. Disse forholdene kan ha hatt sin opprinnelse i den norrøne religionens forestillinger og kosmologi. Disse faktorene kan tyde på at de første innbyggerne i byen hadde større tilknytning til det rurale enn det urbane.

Utviklingen av boligfunksjonen i Oslo i middelalderen viser hvordan tradisjonelle landsens stuebygninger i byen, gradvis utvikler seg til bytilpassete bygninger langs stretet. Denne endringen i boligfunksjonen skjedde gradvis over ca 300 år. I løpet av dette tidsrommet gikk toromsstua fra å være byens viktigste bolighus, til å bli erstattet av stretebygningen. Mens stuebygningene vendte seg mot det private gårdsrommet, vendte de tettstilte stretebygningene seg mot det folksomme gaterommet. Ettersom plassen ble mangelvare og gaten fikk økt betydning, utviklet det seg på 1300-tallet en boform som var tilpasset de urbane forhold. I motsetning til på 1000-tallet skilte disse bolighusene seg klart ut fra den rurale bebyggelsen i områdene rundt byen, og var med på å stadfeste innbyggernes urbane identitet.

Forsidebildet viser Vestre strete sett fra nord, og deler av området Søndre felt/Mindets tomt, som ble gravd ut arkeologisk fra 1970-76. Etter Keller og Schia 1994:44-45

Forord

Nå da jeg er i ferd med å avslutte arbeidet med masteravhandlingen etter to intense semestre, vil jeg gjerne takke de som har bidratt til at den har blitt en realitet. Først og fremst vil jeg takke min veileder Dagfinn Skre for konstruktive og forståelige tilbakemeldinger hele veien, slik at det var mulig å holde seg på riktig spor. Videre ønsker jeg å takke Petter B. Molaug, som velvillig stilte den upubliserte feltrapporten fra Oslogate 6 til disposisjon. Medstudent Anne Lise Øyrehagen Sunde har stått for gjennomlesing og kommet med verdifulle tips til strukturering og forbedringer. Arkeologistudentene på instituttet har bidratt til hyggelig selskap på turer, feltkurs og i skrivepauser.

På hjemmefronten vil jeg takke mine barn Vidar og Idunn Johanne, som både har vært tålmodige til vedvarende hjemmearbeid og samtidig sørget for viktig avkobling fra arbeidet. Jeg ønsker også å takke mine foreldre som har bidratt til at dette studiet ble en realitet. Sist men ikke minst vil jeg takke deg Tor for uvurderlig støtte og oppmuntring hele veien.

Oslo, 9. mai 2005

Vibeke Bjøve

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
1.1	Problemstilling	1
1.2	Begrepsbruk og definisjoner	2
1.3	Søndre felt/Mindets tomt.....	4
1.4	Kildematerialet.....	5
1.5	Kildekritikk	6
1.6	Metodisk tilnærming og oppbygning av oppgaven	7
2	FORSKNINGSHISTORIE.....	10
2.1	Oslo i middelalderen	10
2.2	Arkeologiske utgravninger	12
2.3	Stuebygningen	14
2.3.1	Ildstedet	15
2.3.2	Bygningskonstruksjon	18
2.3.3	Planløsning	20
2.3.4	Stuebygningens romlige orientering.....	26
3	TEORI	28
3.1	Anthony Giddens strukturasjonsteori.....	28
3.1.1	Forholdet mellom sosial struktur og det fysiske miljøet.....	29
3.2	Byen og det urbane	30
3.2.1	Utvikling i vareproduksjonen – fra homogenitet til heterogenitet.....	31
3.2.2	Urban identitet.....	32
4	BEBYGGELSESESTENE	34
4.1	Fase 14c.....	35
4.2	Fase 14a.....	36
4.3	Fase 13a.....	37
4.4	Fase 12a.....	38
4.5	Fase 11a.....	40
4.6	Fase 10a.....	41
4.7	Fase 9a.....	42

4.8 Fase 8a.....	44
4.9 Fase 7a.....	45
4.10 Fase 6a.....	47
4.11 Fase 5a.....	48
4.12 Fase 4a.....	50
5 ANALYSE AV MATERIALET	51
5.1 Antall toromsstuer sett i forhold til bebyggelsesintensitet.....	51
5.1.1 Forklaringsmodell 1: boligfunksjonen flyttes ut av området.....	52
5.1.2 Forklaringsmodell 2: Boligfunksjonen i området ble ivaretatt på andre måter	54
5.2 Forandringer i bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt	57
5.2.1 Tomtegrensene og bygårdsstrukturen.....	58
5.2.3 Veifaret og bygårdene	60
5.2.4 Toromsstua	61
5.2.5 Toromsstuas romlige orientering i bygården.....	63
5.2.6 Gjenstandsfunn.....	65
6 TOLKNING.....	66
Periode I: fase 14c-12a (1025-1125/50)	67
6.1.1 Bebyggelsen	67
6.1.2 Håndverket og varehandelen	69
6.1.3 Urban identitet.....	69
6.2 Periode II: fase 11a-9a (ca 1125/50-1225).....	71
6.2.1 Bebyggelsen	71
6.2.2 Håndverket og varehandelen	73
6.2.3 Urban identitet.....	74
6.3 Periode III: fase 8a-4a (ca 1225-1456)	77
6.3.1 Bebyggelsen	77
6.3.2 Håndverket og varehandelen	80
6.3.3 Urban identitet.....	80
7 LITTERATURLISTE.....	83
8 FIGURLISTE	89

1 Innledning

Min interesse for byarkeologi kom for fullt da jeg var med på arkeologiske utgravninger i Oslogate 6 i 1987. De godt bevarte bygningsrestene som dukket fram etter hundreårs glemsel var fascinerende skue for en grunnfagsstudent i arkeologi. Jeg fikk i denne forbindelse være med på å grave ut en godt bevart toromsstue (K1408), med den første dørstokken som ble funnet in-situ. Hele utgravningen generelt og dokumentasjonen av denne stuebygningen spesielt gjorde at jeg da jeg vendte tilbake til arkeologistudiet, hadde lyst til å finne ut mer om denne bygningen, som representerte det vanligste bolighuset i middelalderen.

1.1 Problemstilling

Min overordnede problemstilling vil være endring i boligfunksjonen i Oslo i middelalderen. Jeg vil undersøke om og på hvilken måte boligfunksjonen endret seg i fra ca 1025-1450. For å komme nærmere inn på problemstillingen vil jeg ta utgangspunkt i den boligtypen som var mest vanlig i middelalderen, en toroms stuebygning, kalt stofa (stue). Dette var en hustype for boligformål som dominerte i alle middelalderbyene i Norge (Christophersen 1999:127; Molaug 2002:68). Stuebygningene var svært vanlige i byene på 11- og 1200-tallet. På 1300-tallet er de mer sjeldne, og den siste registrerte toromsbygningen i Oslo var fra 1400-tallet (Molaug 2002:68). I denne forbindelse er det en del temaer det vil være interessant å undersøke nærmere:

- Med utgangspunkt i materialet vil følge utviklingen av boligfunksjonen synkront og diakront og forsøke å fange opp eventuelle endringer.
- Se om det i disse endringene kan spores en tilpasning til bylivet, fordi det å bo i byen kan ha stilt andre krav og bydd på nye muligheter i forhold til det å bo på landsbygda.
- Undersøke i hvilke tidsrom eventuelle tilpasninger ble foretatt og på hvilke måter dette kommer til uttrykk i materialet. I denne sammenheng er det relevant å undersøke hvorvidt toromsstua var en ny bygningstype i byen, som var tilpasset dette formålet, eller om den representerte videreføring av eldre tradisjoner.

- Undersøke om det er mulig å finne ut hvorvidt beboerne i Oslo i løpet av middelalderen utviklet en urban identitet. Byen var et nytt fenomen i Norge i middelalderen, og jeg synes det ville være interessant å studere nærmere hvorvidt innbyggerne i byen etter hvert identifiserte seg med byen og tilværelsen der, snarere enn det rurale omland. Det kan også ha vært så lite forskjell på disse områdene i middelalderen at en mulig tilhørighet til byen er vanskelig å skille ut.

1.2 Begrepsbruk og definisjoner

I det følgende vil jeg definere og presisere en del begreper som vil bli brukt i denne oppgaven.

Branntrinn er de jordlag, bebyggelsesrester og gjenstander som er funnet mellom to brannlag og i det øverste brannlaget. Et brannlag kan bestå av flere faser, men aldri inkludere mer enn én brann (Schia 1987:15).

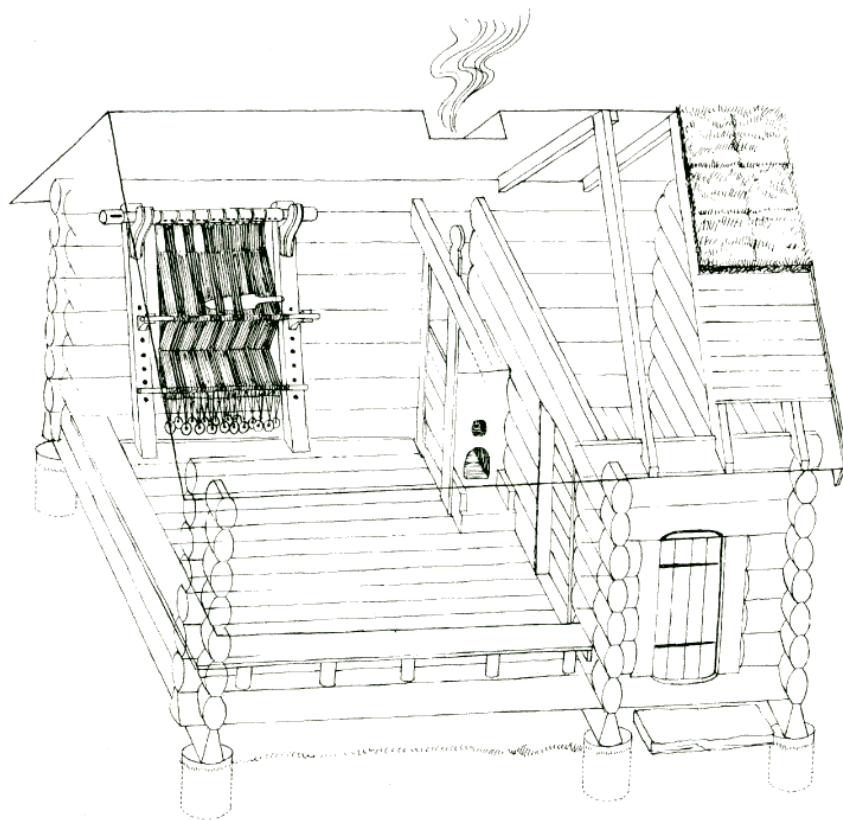
Brannfase/fase betegner en samling jordlag og konstruksjoner som blir tolket som tilnærmet samtidige. Skillet mellom fasene går ved riving/ødelegging av konstruksjoner og bygging av nye (Schia 1987:17). Brannfasene er faser der bebyggelsen er blitt helt eller delvis ødelagt av brann. Brannfasene gir et slags øyeblikksbilde av hvordan området så ut da det brant, og gir en unik mulighet til å studere byutviklingen over tid. Fasene er nummerert ovenfra og ned (fra yngre til eldre). På Søndre felt beskrives fasene med arabertall og bokstaver, der tallet er identisk med brannnummer og branntrinn. Bokstaven *a* viser alltid til en brannfase (Schia 1987:17).

Bygårder var den vanlige måten å strukturere bebyggelsen på innenfor tomtegrensene i middelalder-Oslo. Utover i middelalderen ble bygningene gjerne lagt i rekker som dobbeltgårder eller enkeltgårder. Dobbeltgården bestod av to parallelle husrekker der bygningene ligger gavl mot gavl, med innganger fra mellomliggende passasje/gårdsplass. Enkeltgården bestod av én husrekke, også her ligger bygningene gavl mot gavl med inngang fra tilhørende gårdsplass. Enkeltgården kan ha oppstått som følge av deling av dobbeltgården (Schia 1987:16). Mot slutten av 1200-tallet stod bygningene i bygården tett, med ett eller to av husene med langsiden mot stretet/gaten.

Tomter var de områdene de enkelte bygårdene lå innenfor. Avgrensing av tomtene med grensemarkeringer ser ut til å ha vært vanlig helt fra den bymessige bebyggelsen tok til på

1000-tallet. Til å begynne med ble tomtegrensene markert med gjerder av forskjellig slag. Etter hvert som bebyggelsen tetnet til stod husene ofte i rekker langs tomtegrensene med dråpefall i mellom. Dette gjorde gjerdene overflødige og dråpefallene tok over som grensemarkeringer (Weber 1989:169,172).

Toromsstua har vært laftet og har vanligvis hatt en toroms plan (fig.1). I tillegg til hovedrommet med ildsted, er det et smalere rom i enden av bygningen. Dette rommet har i noen tilfeller vært videre oppdelt i to. Inngangspartiet har vært i en av langveggene på bygningen, og har ledet videre inn til det smale forrommet. Herfra har det vært inngang til hovedrommet gjennom en dør midt på den indre vegg. Det har vært vanlig med tregulv og moldbenker langs innvendige yttervegger. Ildstedet lå i hjørnet av hovedrommet inntil deleveggen mellom dette rommet og forrommet. Denne hustypen opptrådte tidlig i bygrunnen og gjennom arkeologiske undersøkelser i våre middelalderbyer har de blitt påvist i et stort antall. Begrepene toromsstue og stuebygning vil bli brukt synonymt.

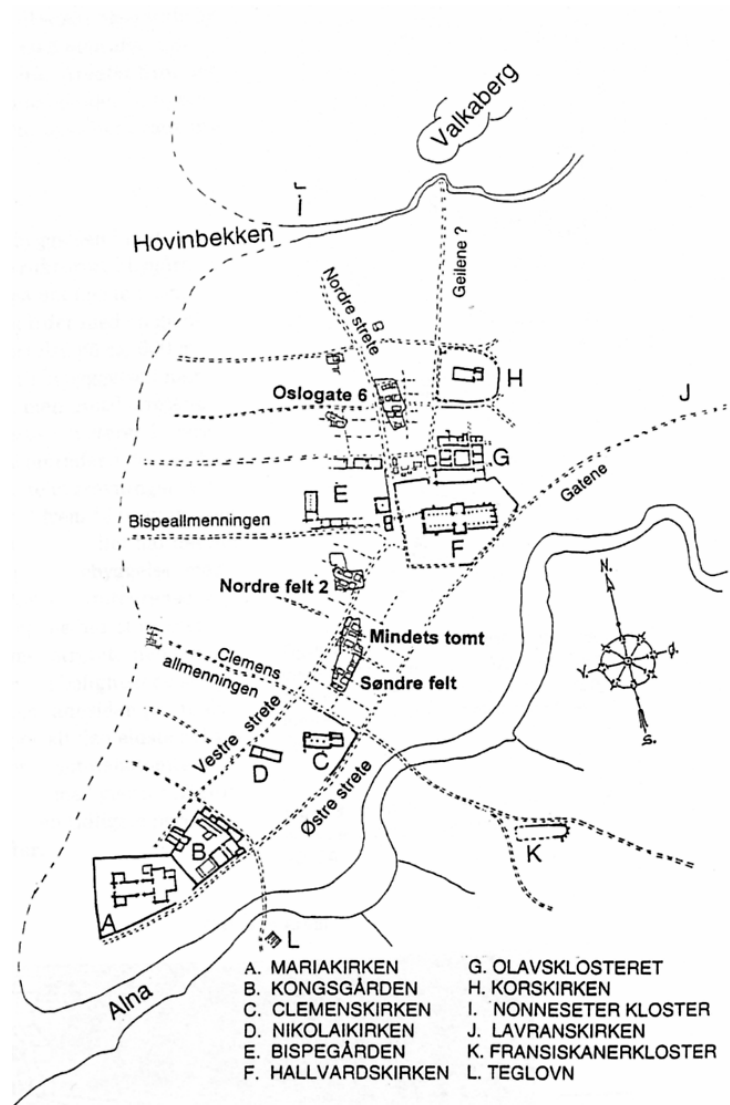
Figur 1 Prinsipptegning som viser interiøret i en toromsstue: til høyre det smale forrommet med ytterdør, til venstre hovedrommet med røykovn i hjørnet og moldbenker langs veggene. Etter Schia 1991:167

Stretebygning er en laftet bygning som lå med langsiden inntil stretet. Disse hadde gjerne to eller tre etasjer. Første etasje kunne være oppdelt i flere rom, hvor det var salgs-, håndverks-

og/eller lagerboder. Øverste etasje kunne ha boligfunksjon med ildsted. Inngangspartiet fra gaten til bygården kan ha vært overbygd mellom to av stretebygningene (Molaug 1999:42).

1.3 Søndre felt/Mindets tomt

Området jeg har valgt å undersøke er Mindets tomt/Søndre felt i Oslo. Dette området var bebodd fra 1000-tallet til byen ble flyttet i 1624. Dette gir muligheter til å få med den tidlige bebyggelsen i Oslo. I tillegg er resultatene fra denne undersøkelsen lett tilgjengelig da de er blitt publisert i serien "De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo".

Figur 2 Oversiktsplan av Oslo ca 1300 med de viktigste gatene og arkeologiske utgravningene markert. Etter Molaug 2001a:54

Undersøkelsesområdet lå mellom det som i middelalderen var Østre og Vestre strete (fig.2). Mindets tomt hadde et areal på 370-400m² og ble gravd ut i årene 1970-72 med Hans Emil Lidén som utgravningsleder. Året etter, i 1973 ble det åpnet et nytt felt på 590-620 m² som en direkte fortsettelse av Mindets tomt mot syd. Dette feltet ble kalt Søndre felt. Arbeidet ble ledet av Petter B. Molaug og Erik Schia og utgravningene varte til 1976 (Schia 1987:9).

Det ble foretatt en stratigrafisk utgravning av undersøkelsesområdet og bebyggelsesrestene ble på grunnlag av dette inndelt i 30 faser, hvorav 14 av disse var brannfaser (Schia 1987:10, 41). Branntrinnene ble nummerert fra 1a-14a, der 14a er den eldste (Schia 1987:42).

Brannfasene gir et forholdsvis helhetlig bilde av bebyggelsesutviklingen i det utgravde området.

1.4 Kildematerialet

Mitt hovedmateriale vil være bebyggelsesrestene slik de ble gravd fram og dokumentert i de forskjellige fasene ved utgravningene på Søndre felt/Mindets tomt. For å begrense omfanget, vil jeg kun undersøke brannfasene fram til ca 1450, da brannfasene som nevnt gir et slags ”øyeblikksbilde” av bebyggelsen slik den var da det brant. I tillegg vil jeg ta med den tidligste fasen (14c), da denne representerer den første bebyggelsen på området.

For å finne ut mer om hvordan bygningene og undersøkelsesområdet har vært brukt i de forskjellige fasene, vil jeg trekke inn gjenstandsfunn i og omkring bygningene. I denne forbindelse vil jeg bruke resultatene fra Liv Marit Ruis (1993) magistergradsavhandling ”Kjønnsrollerelasjoner: et arkeologisk materiale fra Middelalder-Oslo i feministisk perspektiv” der hun undersøker gjenstandsmaterialet fra Søndre felt/Mindets tomt fra fase 13a til 6a.

Hun har delt funnmaterialet inn i kategorier som kan knyttes til kjønn. De aktiviteter knyttet til kvinnearbeid som er mulig å spore i materialet, er i Ruis oppgave i stor grad knyttet til bygninger med boligfunksjon. Disse kategoriene kan derfor være med å underbygge og påvise bygninger som har vært brukt til dette formålet. Kategoriene Rui bruker for å påvise mannsarbeid er lærhåndverk/skomakeri, smiing, støping og gevirhåndverk/kammakeri. Handelsvirksomhet mener hun kan ha vært bedrevet av både kvinner og menn. Resultatene fra

Ruis undersøkelse kan underbygge hvor det har vært boligfunksjon, og i hvilket omfang håndverk og handel har funnet sted på området i de forskjellige fasene.

Middelalderen er en periode hvor det i tillegg til det arkeologiske materialet også finnes en del samtidige skriftlige kilder. Jeg vil i min undersøkelse benytte disse i den grad de kan belyse og utdype det arkeologiske materialet. Dette vil i første rekke være diplommateriale (Diplomatarium Norvegicum) og Magnus Lagabøtes bylov fra 1276.

1.5 Kildekritikk

Bygnings- og konstruksjonsrester av tre er i liten grad tatt vare på ved byutgravninger. I Oslo er det tatt vare på en del detaljer av trebygninger, spesielt laft, men lite i forhold til det som har blitt kassert. Bebyggelsesrester har i langt større grad blitt dokumentert med tegning og fotografi enn innsamling av materiale (Molaug 2001a:56).

Bevaringsforholdene var gunstigere på Mindets tomt enn på Søndre felt. På Mindets tomt ble det funnet organisk materiale fra ca 1000 - ca 1350, mens på Søndre felt var det bevart lite etter ca 1250, og lengst syd i feltet ble organisk materiale bare funnet fram til tidlig 1100-tall. De dårlige bevaringsforholdene resulterte i at kulturlagene jevnt over var tynnere på Søndre felt enn Mindets tomt. I dypere lag der tilgangen til luft er mindre og flislagene i noen grad hadde hermetisert lagene, var bevaringsforholdene bedre enn i de øverste og nederste lag. Bygningsrestene har dermed blitt best bevart fram til ca 1350.

Ulike nedgravninger i middelalder og nyere tid har også vært med på å ødelegge kulturlagene i deler av feltet. Dette har særlig fått konsekvenser for de yngste lagene, der spesielt fase 1a-3a har blitt forstyrret av nyere nedgravninger (Schia 1987:55). Dette fører til at bebyggelsesrestene i de yngre fasene blir vanskeligere å tolke, både bebyggelsens romlige ordning og hvilke typer hus som har stått i området i perioden. Jeg har på grunnlag av dette og for å begrense materialets omfang, valgt å utelate de tre yngste fasene. Det er i tillegg lite som tyder på at toromsstua var i bruk etter fase 4a, noe som er med på å gjøre fase 1a-3a mindre relevante.

Siden bevaringsforholdene ikke har vært optimale for bygningsrestene i alle fasene, kan det være mulighet for at ikke alle toromsstuene som har vært på området har blitt registrert. Stuebygningen har imidlertid en del pregnante trekk, som gjør at det kan være enklere å

identifisere denne bygningstypen enn andre. Påvisning av elementer som hjørneildsted, todelt romløsning, moldbenker og tregulv kan være med på å vise at det har stått en toromsstue på stedet. Størrelsen og den rektangulære formen på bygningen kan også være med å understøtte at det kan ha vært en slik bygning. I tillegg kan husholdnings- og husflidsrelaterte gjenstandsfunn være med på å verifisere at det dreier seg om en toromsstue, da denne bygningstypen ble brukt til bolig gjennom store deler av middelalderen. Det vil likevel være tilfeller hvor bevaringsforholdene gjør det vanskelig å slutte seg til hvilken type bygning som er funnet, slik at en feilmargin alltid vil være til stede. Bevaringsforholdene var imidlertid forholdsvis gode ved store deler av utgravningen, og jeg tror derfor at antallet toromsstuer vil være relativt representativt.

I løpet av middelalderen er det antatt at også stretebygningene ble benyttet til boligformål. Disse hadde flere etasjer, men det er kun grunnplanet som er funnet ved utgravninger. Siden en bolig i middelalderen var avhengig av oppvarming og pipen ikke var kommet i bruk, måtte boligdelen legges i øverste etasje. Det kan derfor bli vanskelig å finne spor etter beboelse her på grunnlag av bebyggelsesrestene. Ved å undersøke gjenstandsmateriale som er funnet i tilknytning til disse bygningene og supplere med skriftlige kilder, håper jeg imidlertid på at det skal være mulig å få et innblikk i om det har vært boligfunksjon her.

Området Søndre felt/Mindets tomt omfatter imidlertid en liten del av middelalderbyen Oslo. Funn av bygårder i hel lengde er ikke gjort, da utgravningsfeltet gikk på tvers av disse. Det kan derfor bli vanskelig å trekke slutninger ut fra et såpass lite materiale. Sammenligninger med funn fra andre områder av Oslo og andre skandinaviske middelalderbyer, i første rekke Trondheim vil derfor kunne være med på å bekrefte eller avkrefte tendenser i mitt materiale.

1.6 Metodisk tilnærming og oppbygning av oppgaven

Utgangspunktet for undersøkelsen, er som nevnt bebyggelsesrester som ble funnet ved utgravninger på Søndre felt/Mindets tomt i brannfasene 14a-4a, og fase 14c. Bygningsrestene er dokumentert i form av tegninger og beskrivelser i "De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo" bind 1 og 3 (1977; 1987). Det er disse beskrivelsene som vil ligge til grunn for min gjennomgang av kildematerialet.

For å få bredest mulig grunnlag for videre tolkninger av boligfunksjonen, vil jeg i kapittel 4 gå gjennom brannfasene 14a til 4a og undersøke en del variabler ved bebyggelsesrestene i den grad det lar seg gjøre ut i fra materialets beskaffenhet:

- Hvilke forskjellige typer bygninger som kan identifiseres, i første rekke stuebygninger og eventuelle andre bolighus, som stretebygninger.
- Antall stuebygninger og andre bygninger i de forskjellige fasene.
- Stuebygningenes og stretebygningenes plassering i bygården og i forhold til gårdsplasser og veier.
- Inngangspartier der det er grunnlag for å fastslå hvor disse har ligget.
- Bolighusenes beliggenhet i forhold til himmelretningene i de forskjellige fasene.

Det var flere bygningstyper i bygården enn bolighuset. Antagelig har de forskjellige enkeltbygningene som til sammen utgjorde en bygård, hatt en sammenheng med de funksjoner og aktiviteter disse bygningene var ment å gi rom for innenfor dette bygningskomplekset. Det synes derfor hensiktsmessig å undersøke hvordan bygninger med boligfunksjon kontekstueelt forholdt seg til resten av bygården og undersøkelsesområdet over tid. Ved å undersøke hvordan disse variablene endres i de forskjellige fasene trer muligens noen tendenser fram, som kan belyse hvordan bygningsmassen generelt og boligfunksjonen spesielt forandret seg over tid på undersøkelsesområdet.

For å få en forståelig og tolkbar struktur i mangfoldet av bebyggelsesrester, vil jeg i kapittel 5 analysere resultatene fra kapittel 4 og forsøke å finne tendenser i materialet. Jeg vil undersøke endringer som kan ha oppstått i forbindelse med boligfunksjonen synkront og diakront. På denne måten vil jeg forsøke å fange opp forandringer i materialet, som kan kaste lys over hvorvidt boligfunksjonen endret seg i takt med endringer i bysamfunnet ellers.

Min intensjon er å finne ut om noen av forandringene kan relateres til innbyggernes tilpasning til bylivet, og til utvikling av en urban identitet. Dette vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 6, der jeg også forsøker å se noen av endringene i undersøkelsesområdet i sammenheng med Anthony Giddens strukturasjonsteori.

I kapittel 2.1 og 2.2 vil jeg kort beskrive Oslo i middelalderen og noen tidligere arkeologiske undersøkelser som er gjort. I kapittel 2.3 vil jeg ta for meg stuebygningens historie og undersøke om det er mulig å finne ut om denne bygningstypen var ny i bysammenheng eller om den representerte en videreføring av eldre tradisjoner. Den teoretiske tilnærmingen i oppgaven vil bli presentert i kapittel 3.

2 Forskningshistorie

2.1 Oslo i middelalderen

Figur 3 Rekonstruksjon av Oslo tidlig på 1300-tallet, med Mariakirken og Øra i forgrunnen. Etter Schia 1991:11.

Middelalderens Oslo lå innerst i Bjørvika. Mot vest bredte Oslofjorden seg ut og bak byen mot øst, reiste Eikaberg seg. Mot nord og øst gikk veien innover til Oslos omland. Oslo var en havneby, men fremkommeligheten var redusert om vinteren da fjorden var islagt og hindret skipsanløp til byen. På denne årstiden foregikk varetransporten på sleder over fjordisen og fra landområdene rundt byen (Molaug 1999:39).

Det fantes antagelig en bymessig bebyggelse i Oslo fra omkring 1000-tallet, muligens allerede fra slutten av 900-tallet (Schia 1991:122). Byen ble trolig anlagt på kongelig initiativ og tomter stykket opp til de nye innbyggerne som skulle bebo byen (Nedkvitne og Nordseng 1991:47). Den eldste bybebyggelsen lå på det lave neset som ble kalt Øra, mellom Bjørvika og Alnaelva.

Middelalder-Oslo var en treby gjennom hele sin eksistensperiode. Tidlig i byens historie var også kirker og kongsgård bygd av tre og bebyggelsen var spredt. På 1300-tallet hadde innbyggertallet økt kraftig og bygningene stod nå tett langs stretet. Ca 60 % av arealet var bebygd og veier og gårdsplasser var trebrolagt (Schia 1987:180; Molaug 2001b:777). Alle

monumentalbygg ble nå oppført i stein, og disse må ha skilt seg ut der de raget opp over den lave trehusbebyggelsen.

Østre og Vestre strete var viktige veier i Oslo i middelalderen. De gikk parallelt fra Øra der kongsgården lå og nordover til St. Hallvardskatedralen og til det området som muligens har vært byens torv (fig. 2). I tillegg har Mariakirken og Clemenskirken ligget mellom disse to stretene, og Clemensallmenningen gikk på tvers og førte ned til Bjørvika i vest. Østre og Vestre strete førte også ut av byen eller inn til byen fra Oslos omland (Molaug 1999:39). Disse gatene har vært trebrolagt fra 1100-tallet (ibid.).

I løpet av middelalderen økte befolkningen og bebyggelsen ble tettere. Trolig har det på det meste vært ca 400 bygårder med en gjennomsnittlig størrelse på ca 600 m² (Molaug 2002:55). Den enkelte bygården var i utgangspunktet en eiendoms- og funksjonsenhet, men utover i middelalderen ble den gjerne splittet opp i mindre funksjonsenheter som halvgårder og kvartgårder (Molaug 2002:32). I Magnus Lagabøtes bylov fra 1276 (VII, 16), får vi vite at det er husfaste menn som eide eller leide hel, halv eller fjerdedelsgård (Schia 1987:192).

Middelalderbyen Oslo var i store deler av sin eksistens tid en by som levde av landet. Matvarer og inntekter kom til byen ved at bøndene betalte skatter og avgifter til statens og kirkens representanter i byen (Nedkvitne og Norseng 1991:153). Størsteparten av byens inntekter kom i form av disse skattene og avgiftene kalt oppebørselinntekter (Molaug 2001b:768). Dette ga stat og kirke grunnlag for å bygge om og oppføre nye monumentale steinbygninger i byen. Disse inntektene skaffet byen mat til de ca 3000 menneskene som bodde her. Folk i middelalderbyen hadde imidlertid behov for varer av annet slag enn mat, og utover middelalderen fikk byen også sannsynligvis betydelige inntekter fra handel og håndverk (Nedkvitne og Norseng 1991:179)

Trehusbebyggelsen i Oslo var stadig utsatt for brann, og mange ganger ble hele eller deler av byen lagt i aske. I ulike skriftlige kilder er 14 bybranner omtalt, og flere av disse er det funnet rester etter ved arkeologiske utgravninger (Schia 1991:157). Etter bybrannen i 1624 flyttet kong Christian 4. byen over til den andre siden av Bjørvika under Akershus festning, og kalte den nye byen Christiania etter seg selv (Lidén 1977b:11).

2.2 Arkeologiske utgravninger

Bygningsarkeologi fra Norges middelalder er best dokumentert fra utgravninger foretatt i byene. Her har organisk materiale som tre, ofte vært godt bevart i de tykke og lufttette kulturlagene. Dette har gitt gode muligheter til å få et innblikk i byggeskikk og boligfunksjon i byene i middelalderen. Byggeskikken på landsbygda og særlig på Østlandet er ikke like godt dokumentert. Dels er det gjort få utgravninger av gårdsanlegg fra 1100-tallet og utover (Skre 1996:66), dels er det vanskelig å finne sikre spor etter laftebygninger siden treverket ofte ikke er bevart. Laftebygninger har ikke nedgravde stolpehull slik som langhusene hadde. Ofte ble de heller ikke fundamentert slik at eneste spor kan være en fordypning i bakken.

Arkeologiske utgravninger i norske byer har en lang forskningshistorie. I Oslo begynte de første utgravningene i 1860, og disse omfattet i første rekke undersøkelser av monumentale anlegg (Lunde 1991:21). Fra 1890- til 1920-tallet ble store områder gravet ut i forbindelse med anleggelse av jernbanen. Arbeidet gikk raskt unna, og jernbanens arkitekter fikk i oppdrag å holde øye med fornminnene i den grad tiden tillot det (Lunde 1991:22).

Gjennombruddet for norsk byarkeologi blir knyttet til utgravningen på Bryggen i Bergen fra 1955-1968, ledet av Asbjørn Herteig. Grunnen til dette var at en byutgravning for første gang omfattet undersøkelser av både kulturlag, gjenstander og konstruksjoner (Lunde 1989:46). På landsbasis var 1970 startåret for utgravninger etter moderne prinsipper basert på metodene fra Bergen (Molaug 2001a:62). Anlegg av motorvei gjennom Gamlebyen førte til store graveprosjekter i Oslo på 1970-tallet, blant annet utgravningen av Søndre felt/Mindets tomt. På 1980-tallet var det største prosjektet utgravningen av Oslogate 6, der skomakerne holdt til i middelalderen. I løpet av den 30 år lange perioden fra 1970 til i dag har det foregått en rekke endringer av metode og praksis, men grunnprinsippene er i stor grad den samme (Molaug 2001a:62).

Materialet fra bygravninger i Norge er undersøkt og behandlet av mange forskjellige forskere (bl.a. Fischer 1950; Herteig 1969; Schia 1987; Christophersen 1994, 1999). Tilnærmingen disse har hatt til materialet har endret seg over tid, avhengig av bl.a. hvilket forskningsteoretisk univers de har vært en del av. Tolkninger som er blitt gjort av materialet er ikke objektive og verdinøytrale, men blir påvirket av metodisk tilnærming og teoretisk ståsted. Ulike ting vil derfor bli vektlagt til forskjellig tid både ved utgravning og tolkning av materialet.

Byutgravninger i Norge inntil slutten av 1950-tallet la størst vekt på å kartlegge byens topografi, utstrekning, opprinnelse og å undersøke monumentale bygninger (Lunde 1991:25). I Oslo er det først ved utgravningene på 1970- og 80-tallet at trebebyggelsen ble dokumentert på en måte som kan gi oss mer utfyllende opplysninger om boligfunksjonen i bygården.

Utgravningene på 1970- og 80-tallet var påvirket av de prosessuelle tilnæringsmåter som preget arkeologien fra 60-tallet av. Naturvitenskapen var forbilder og forskningen skulle være så objektiv og nøytral som mulig. Resultatene skulle helst være målbare. Dette resulterte i tverrvitenskapelig samarbeid med faggrener innen naturvitenskapen, noe som har gitt oss viktig tilleggskunnskap om middelalderen. Vi har blant annet gjennom jordprøver og pollenanalyser fått ny kunnskap om kosthold, sykdom og husdyrhold. En annen konsekvens av den positivistiske arkeologien var at tilnærmingen til materialet til en stor grad var utvendig. Det ble kun sett på ytre forhold som hva folk spiste, sykdommer de hadde, erverv og hvordan de bodde. Naturvitenskapens forhold til objekter er et utvendig forhold. De mener at naturgjenstander er det de er, uavhengig av hva vi tenker om dem. De endrer seg ikke på grunn av våre teorier (Skjervheim 2002:93).

På begynnelsen av 1980-tallet kom fortolkning av menneskelige handlinger mer i fokus gjennom den postprosessuelle arkeologien. Her ble de symbolske og kommunikative aspektene av materiell kultur mer vektlagt, og arkeologien ble også betraktet som en humanistisk fortolkende vitenskap hvor det er umulig å oppnå absolutt sannhet (Olsen 1997:60).

I Oslo kom serien "De arkeologiske utgravningene i Gamlebyen, Oslo" ut i etterkant av de store utgravningene på 70-tallet. Dette var en storsatsing med støtte fra NAVF og bokserien har kommet ut i 7 bind, det siste i 1991. I denne bokserien er utgravningene og en del funngrupper utfyllende beskrevet. Lidén (1977), Fett (1989) og Schia (1987) har i denne serien skrevet om bygninger og boligfunksjon på Søndre felt/Mindets tomt i middelalderen. Fett har tatt for seg det bygningstekniske og konstruksjonsmessige ved bygningsrestene som er funnet. Lidén og Schia har foretatt en grundig gjennomgang av disse bebyggelsesrestene og datering. Schia har i tillegg sett på topografi, bebyggelsesutvikling og bygårdens inndeling og demografi. Disse arbeidene gir godt grunnlag for videre undersøkelser som går ut over den mer funksjonelle tilnærmingen til materialet som disse har hatt. Det finnes imidlertid lite litteratur om middelalderbebyggelsen i Oslo fra de siste årene, som har en mer postprosessuell tilnærming til materialet.

Axel Christophersen (1994, 1999, 2001) har tolket og beskrevet de arkeologiske funnene fra Folkebibliotekstomta i Trondheim. Han har utover de rent funksjonelle aspektene ved det arkeologiske materialet, også vektlagt de symbolske og kommunikative sidene ved materiell kultur.

2.3 Stuebygningen

Det ble funnet 32 sikre og 5 sannsynlige toromsstuer på Søndre felt/Mindets tomt. Denne bygningstypen har vært i bruk fra ca 1050 til 1450. Størrelsen varierte fra 21,6 m² til ca 70 m², med en gjennomsnittstørrelse på i overkant av 7 × 5 meter, opp mot 40 m². Det smale siderommet opptok mellom en fjerdedel og femtedel av arealet, og hovedrommet ble da tilnærmet kvadratisk (Fett 1989:82). Alt i den første perioden toromsstuene ble tatt i bruk, var alle de trekk som kjennetegner disse bygningene til stede. Gjennom hele bruksperioden holdt bygningstypen seg stabil, og det ble foretatt lite endringer.

Figur 4 Raulandsstua på Norsk Folkemuseum. Fra Norsk Folkemuseums samlinger.

I fase 14c (ca 1025-1050), som var den tidligste fasen på Søndre felt/Mindets tomt, ble det imidlertid funnet en annen type laftet hus. Dette var enkle ettroms bygninger med jordgulv og frittliggende ildsted (Lidén 1977b:59). Laftehuggene her var av enklest mulig slag, det som kalles vagelaft (Fett 1989:81). I fase 14a (ca 1050) var denne bygningstypen erstattet av

toromsstua. Toromsstuene var laftet med det teknisk mer avanserte findalslaftet (Fett 1989:82).

Den middelalderske stuebygningen på landsbygda er ikke like godt arkeologisk dokumentert som de som stod i byene. Fram til 1970-tallet var det i stor grad gravmaterialet som dannet grunnlag for bosetningshistoriske undersøkelser på Østlandet (Henriksen 1994:19). Det har derfor i hovedsak vært andre faggrupper som etnologer, arkitekter og historikere som har studert middelalderens hus på landsbygda i Øst-Norge (Finstad 1998:9). Som grunnlag for å forstå bygningsskikken i middelalderen, har man brukt stående stuebygninger og trukket slutninger bakover i tid. Eilert Sundt var den første til å gjøre dette i sin bok "Om bygningsskikken på landet i Norge" (1976[1862]). Senere tids etnologer og historikere har også brukt stående bygninger for å forklare fortiden (Stigum 1951; Hauglid 1980; Christensen 1995).

Som en prototype på stuebygningen og som et eksempel på den "klassiske" middelalderstua slik den har vært på landsbygda, regnes Raulandsstua, som er datert til ca 1250-1350 (fig.4)(Lidén 1977b:54). Stua står nå på Norsk folkemuseum. Raulandsstua ble ombygd på 1700-tallet og fikk tregulv, peis og vinduer. Etter flyttingen til museet ble den tilbakeført til det utseendet det ble antatt at den hadde hatt i middelalderen. Raulandsstua slik den fremstår i dag har tre rom, fordi det smale forrommet er delt i to, i forsstue og kleve. Hovedrommet er åpent til mønet, mens det er en himling over de to siderommene, som kunne brukes til hems. Ildstedet er en åre midt på gulvet i hovedrommet, og gulvet er av hardstampet leire eller jord.

2.3.1 Ildstedet

Det har vært en utbredt oppfatning at det har vært ulike ildstedstyper i bruk i Vest-Norge og Øst-Norge. Eilert Sundt (1976[1862]:152) opererte på grunnlag av sine observasjoner med et kulturgeografisk skille, der han mente midtåren var det vanligste østafjells og røykovnen var det vanligste vestafjells. Han mente at dette var parallellløpende fenomener (Kloster 1977: 9). De mest alderdommelige skikkene på Østlandet fant Sundt i Buskerud og Telemark, der primitive årestuer fremdeles kunne være i bruk. Han regnet disse som eldre kulturelementer, som hadde overlevd fra middelalderen, og disse bygningene ble stående som den typiske middelalderske årestua. Det har vært en utbredt oppfatning at åren har vært enerådende fram til den ble erstattet av peisen rundt 1500 og senere. Hilmar Stigum og Kristoffer Visted

(1951:69,73) videreformidler også dette synet. Arne Lie Christensen (1995:88) skriver i ”Den norske byggeskikken” også at det på landsbygda i Øst-Norge har vært åren midt på gulvet, som har vært det vanligste. Eilert Sunds oppfatning om ildstedskikken på østlandsbygdene i middelalder, har dermed etter alle disse årene blitt stående.

I middelalderbyene har ildsted i hjørnet vært nærmest enerådende i stuebygningene (Sørheim 1989, 1999; Christophersen 1994). Om denne ildstedstypen har vært en røykovn eller et åpent ildsted i hjørnet har vært omdiskutert. Røykovnen er et lukket, overbygget ildsted, det ble gjerne bygd av stein og leire som en stor kubisk blokk (fig.1). Åpningen var ofte mot motsatt langvegg, og den var like bred som kammeret (Sørheim 1989:121). Røyken kom ut i rommet gjennom åpningen, steg deretter opp og gikk ut gjennom ljoren.

Helge Sørheim (1989) gikk gjennom ildstedsmaterialet fra Søndre felt/Mindets tomt. Han satt opp kriterier for og mot røykovn, og konklusjonen hans var at det ikke kan bevises at røykovnen har vært i bruk i Oslo i middelalderen. Ved utgravning av Oslogate 6 i 1987-88, ble det funnet en godt bevart toromsstue (K1408). Da Arne Berg (1997:116) undersøkte muligheten for at denne stuebygningen hadde hatt røykovn, mente han at muligheten for at dette hadde vært en slik ovn var stor. Det viktigste argumentet mot, var at røykovn ikke var kjent på bygdene på Østlandet. På grunnlag av dette foreslår han også at denne røykovnen kan ha vært et enkeltstående fenomen (Berg 1997:117).

Espen Finstad (1998) har i sin hovedfagsoppgave i arkeologi: ”Hus på landsbygda i Sørøst-Norge i vikingtid og middelalder” beskrevet en utgravning av et ildsted i et gårdsanlegg på Gilberg Øvre i Lillehammer. Ildstedet lå i hjørnet av denne tufta (H1) som fikk datering til middelalder. Dette ildstedet har svært like hovedtrekk som ildstedet i K1408, og Finstad (1998:34) regner det som svært sannsynlig at dette har vært en røykovn. Det ble i tillegg også funnet rester av hjørneildsted i bolighuset på Skattum i Gran kommune (Finstad 1998:66). Ildstedet i hus I, har ligget i det nordvestre hjørnet av huset og har antagelig vært overbygd, altså en form for røykovn dette også (ibid.).

Argumentet mot røykovn i Oslo som Berg kommer med, synes derfor å hvile på et tynt grunnlag, siden det ikke kan utelukkes at røykovner har vært kjent på landsbygda. Dette kan derfor ikke brukes som et argument mot at det ikke har vært røykovner i byene. Erik Schia (1975:16), som var utgravningsleder ved utgravningen av Søndre felt og Oslogate 6 regner det som sannsynlig at det har vært røykovner i bruk i middelalderen i Oslo. Petter Molaug

(2001b:772) mener også at røykovnen var i bruk og at hjørneildstedet utviklet seg fra et åpent ildsted til en røykovn i løpet av 1100-tallet. Jeg anser det derfor som sannsynlig at røykovnen har vært i bruk i Oslo i middelalderen. Hvor stor andel av ildstedene som har vært henholdsvis røykovner eller åpne hjørneårer er det vanskelig å si noe om på grunnlag av de undersøkelsene som hittil er gjort av ildstedene.

Andre arkeologiske undersøkelser av gårdshus og fjellstuer i Øst-Norge er også med på å tilbakevise bildet av den åpne åren midt på gulvet som enerådende i dette området. Tuften der Raulandsstua stod opprinnelig ble utgravd av Roar L. Tollnes i 1970-72 (Lidén 1977a:54-60). Han hevder at stua neppe kan ha hatt åre midt på gulvet, da det fantes en gjenfylt kjellergrop der ildstedet skulle ha ligget. Derimot fant man spor av et ildsted ved gavlveggen, ca 1,5 meter ut fra hjørnet i langveggen. Det ble funnet rester etter tregulv i to lag, og Lidén mener at Raulandsstua ikke i noen periode kan ha hatt jordgulv. Under restene av Raulandsstua ble det funnet rester etter en eldre bygning i form av syllsteinsrekker. Denne har i utstrekning, plassering og form omtrent tilsvart hovedrommet i Raulandsstua. Det ser ut til at denne bygningen også har hatt ildsted i hjørnet, og antagelig tregulv. Trekull fra ildstedet ble etter ^{14}C -analyse og kalibrering datert til ca 1030 \pm 110 år.

Raulandsstua slik den fremstår i dag på Norsk folkemuseum, med åpen midtåre og tregulv, gir derfor ikke et riktig bilde av hvordan den har sett ut opprinnelig. Med tregulv og hjørneildsted, må likheten med middelalderbyenes stuebygning ha vært slående. Dette viser også hvor viktig arkeologiske utgravninger kan være, og at det i dette tilfellet kan gi ett riktigere bilde av fortiden enn etnologiske tilbakeslutninger kan gi.

Birthe Weber (1986) har undersøkt flere tufter på Vesle Hjerkin. Tre av disse tuftene har hatt hjørneildsted, to av dem med midtåre i tillegg. Dateringen på tuft I viser at den ble bygget på slutten av 800- eller begynnelsen av 900-tallet (Weber 2002:65). Tuft III er antagelig et par hundre år yngre enn tuft I, det vil si fra slutten av 1000- begynnelsen av 1100-tallet (Weber 1986:197). Tuft II er datert på grunnlag av en veggstokk, som etter ^{14}C datering og kalibrering er beregnet å være fra ca 885 \pm 85 år (Weber 1986:187).

Irmelin Martens har undersøkt hustufter fra middelalder i sørnorske fjellbygder. Flere av disse har hatt hjørneildsteder, og et på Hovden hadde stor likhet med de i Gamlebyen i Oslo på 1100-tallet (Martens 1973:76-77). I tillegg til disse undersøkelsene er det funnet rester av hjørneildsted fra gården Fyllpå i Vestfold fra 1200-tallet (Finstad 1998:84). Disse funnene

viser at hjørneildstedet var kjent og i bruk i Øst-Norge, noen av disse antagelig før de kom i bruk i Oslo.

Ildstedene fra Gilberg, Skattum og Rauland skiller seg ut fra de som er funnet i Oslo ved at de ligger noe annerledes plassert i hovedrommet. Ildstedet i byhusene lå i hjørnet mot den innvendige veggen, mens på landsbygda ligger det mot den ytre gavlveggen, ca 1,5 meter ut fra langveggen. Langs begge langveggene har det trolig vært moldbenker (Finstad 1998:103). Hvorfor hjørneildstedene har fått forskjellig plassering på byen og landet er det foreløpig for sparsomt materiale og for lite forsket på til å uttale seg nærmere om.

Resultater fra arkeologiske utgravninger som er foretatt på Østlandet, viser at oppfatningen om en frittliggende midtåre som enerådende ildstedstype på landsbygda i middelalderen ikke kan stemme. Det kommer fram av de her omtalte utgravningene at hjørneildstedet også har vært i bruk i middelalderen i Øst-Norge. På Hjerkinns ser det ut til at hjørneildstedet kan ha vært i bruk allerede på 800-tallet i tuft I, og i den tidlige Raulandsstua fra 1000-tallet. Det disse utgravningene viser, er at ildstedsutviklingen antagelig har vært atskillig mer kompleks enn det man trodde tidligere. Det ser ikke ut som det har vært så distinkte skiller mellom ildstedstypene i Oslo og på landsbygda i Øst-Norge, og heller ikke mellom Øst- og Vest-Norge i middelalderen som tidligere antatt. Hjørneildstedene kan ha vært kjent før de første byene ble etablert. Hjørneildstedet som ble tatt i bruk i Oslo på midten av 1000-tallet, kan dermed ha hatt sine røtter i rurale strøk, og trenger ikke å ha vært et spesifikt byfenomen slik man tidligere har trodd.

2.3.2 Bygningskonstruksjon

Den tidligere oppfatningen av bolighusets historie fra jernalder til vikingtid/middelalder var at utviklingen av lafteteknikken ”sprengte” jernalderens langhus. Fram til vikingtiden dominerte langhuset som var bygd i stolpekonstruksjon, der de fleste funksjoner var samlet under ett tak. I løpet av vikingtiden skal lafteteknikken ha overtatt over hele landet (Christensen 1995:78). Senere undersøkelser viser at utviklingen ikke har vært så ensidig. Bjørn Myhre (1982:214-215) har undersøkt bolighusets utvikling fra jernalder til middelalder i Sørvest-Norge. Han mener langhusene fra eldre jernalder har vært funksjonsdelt. Husene har vært delt inn i rom som ble brukt til ulike formål; til fjøs, løe, smie, oppholdsrom, kokerom og forrådsrom. Det er de samme funksjonene man har hatt i egne hus til i middelalderen. En gradvis oppløsning av

langhuset kan påvises ved at først fjøset bygdes for seg og seinere også stove og eldhus. Denne oppløsningen har forekommet allerede i vikingtid med hus i stavkonstruksjon. Dersom denne framstillingen er riktig, kan ideen om den plutselige oppdelingen av langhuset som følge av lafteteknikkens innføring ikke være holdbar. Selv om utviklingen ikke har vært enkel og rettlinjert, gjør dette det mer sannsynlig at mindre bygninger, som laftehusene i byen ikke var et nytt fenomen som oppstod i middelalderen.

Alle toromsstuene som ble funnet i Oslo har vært laftet. Mange funn av laftede bygninger fra utgravninger i byene og få funn på bygdene har blitt brukt som argument for at skikken med hus i lafteteknikk oppstod i byen og spredte seg herfra og ut til landsbygda. Roar Hauglid (1980:169) hevder i "Laftekunst" at: "Oppløsningen av det gamle langhus og konsekvent bruk av enkeltstående laftehus er først gjennomført i de kongelige byanlegg..." Berg (1989) og Sørheim (1999) mener også at det er sannsynlig at utviklingen gikk fra by til bygd.

Lafteteknikken har antagelig vært kjent i Norge før vikingtid, og i Europa er det funnet tidlige eksempler på lafteteknikk. De eldste sporene er fra pelelandsbyen Schölz i Sveits fra yngre steinalder. Fra ca 1100-800 f. Kr. er de første laftehusene funnet i pelelandsbyen Buchau ved Bodensee (Hauglid 1980:296). I Norge er det tidligste mulige funn av laft fra gravkammeret på Sætrang på Ringerike fra år 300 (Weber 2002:67). Fra Kaupang er det funnet en brønn i kraftig eikeplank med laftede hjørner fra 800-tallet (ibid). Gokstadskipets gravkammer var enkelt laftet, og dateringene her er ca 900. Hauglid (1980:128) mener dette gravkammeret ikke gir grunnlag for å anta at det rundt år 900 også fantes laftede hus. Myhre (1983:167) har kommentert Hauglids bok og mener at det ikke kan være riktig å avvise så tidlige laftehus så absolutt som Hauglid gjør. Svært få hustufter er funnet på Østlandet og enda færre undersøkt. Forklaringen på at det ikke er funnet eldre laftebygninger på landsbygda kan være at trerester sjelden er bevart utenfor byenes tykke kulturlag (ibid.).

Weber (2002:65) mener at tuft I på Hjerkinns har vært laftet, og at lafteteknikken trolig ble brukt i forbindelse med husbygging fra 800-tallet av. Tidlige eksempler på laft, som nevnt over viser i følge Weber (2002:68) at teknikken var kjent i yngre jernalder. Først da det ble vanlig å legge bunnstokken på et fundament av syllstein en gang i begynnelsen av middelalderen, ble det lettere å finne tufter etter laftede hus (ibid.). På Vesle Hjerkinns har bunnstokkene blitt lagt rett i grusen og bevaringsforholdene var gode (Weber 1986:197). Tuft III (1000/1100-tallet) har helt sikkert vært laftet, da det ble funnet laftehoder. Fra tuft I (800/900-tallet) ble det funnet spredte spor av liggende trevirke men ingen laftehoder. Fravær

av stolpehull og heller som underlag for bærende stolper peker i følge Weber i retning av en laftet bygning (ibid.).

Gårdshusene Finstad (1998) har undersøkt fra vikingtid og middelalder i Øst-Norge kan også ha vært laftet, men det er vanskelig å si sikkert så lenge så få spor av treverk er bevart. Finstad (1998:94) trekker ingen konklusjon om dette, men mener at husene har vært laftet eller bygd i reisverk.

I hvilket omfang lafteteknikken ble brukt før vikingtid og middelalder på landsbygda i Øst-Norge er det altså vanskelig å si noe sikkert om på grunnlag av de funnene som hittil er gjort. Det man kan anta er sannsynlig er at lafteteknikken var kjent i Norge i jernalderen, og at den ble benyttet til mindre konstruksjoner som brønner og gravkammer. Den kan også ha blitt benyttet til mindre bygninger utenom langhuset i vikingtid. Det er imidlertid lite grunnlag for å hevde at lafteteknikken spredte seg fra byen og utover til bygdene.

2.3.3 Planløsning

Det er blitt fokusert mye på hvorvidt bolighusene på landsbygda har vært laftet eller ikke, og diskusjonen om påvirkning fra by til land eller omvendt har i stor grad dreid seg om hvilken vei laftekunsten spredte seg. Det som etter min mening er vel så interessant i denne debatten er å se på bolighusets planløsning, eller den romlige ordningen i bygningen, uavhengig av byggeteknikk. Ved å undersøke planløsningen på eldre bolighus kan det kanskje være mulig å finne igjen planløsningen i stuebygningen fra middelalderbyene og på denne måten vise kontinuitet i denne boligtypen bakover i tid.

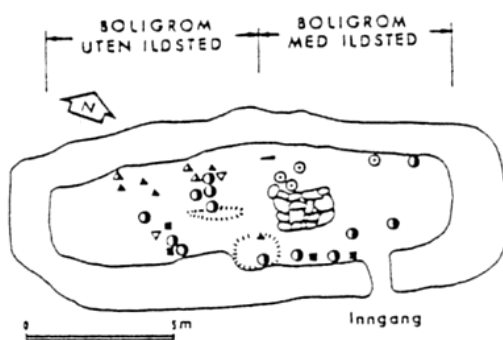
Neil Price (1994) har undersøkt bolighus på Island og i England fra vikingtid, for å se om det er mulig å spore skandinavisk bosetning i disse områdene. Han mener konstruksjonsmåte, størrelse og stil på bolighusene er betinget av lokale forhold som topografi, klima, miljø, tekniske ferdigheter og disponibel byggeplass (Price 1994:52). Dette er uavhengig av kulturell bakgrunn og derfor uegnet for å finne mulige signaler på tilhørighet og identitet. En mer egnet måte å søke etter identitet kan være å finne en mulig eksisterende karakteristisk planløsning eller romlig mønster, uttrykt i arkitekturen og reproduisert over et utstrakt geografisk område (ibid.). For å finne en eventuell felles planløsning har han brukt access-analyse. Denne metoden ble først brukt av Hillier og Hanson (1984) og fokuserer på de innbyrdes

forbindelsene mellom forskjellige definerte områder i en bolig og adkomstlinjene mellom dem (Price 1994:54). Dette blir uttrykt med visuelle i kart der symboler representerer separate definerte områder, rom, passasjer med mer (fig.5). Kartet er ikke relatert til fysisk utseende som størrelse og form på rommene, bare til relativ romlig plassering (Price 1994:55).

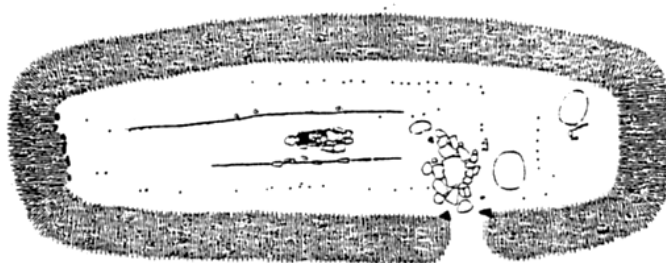
I den eldste bygningstypen Price undersøkte på Island fra 800- og 900-tallet, fant han et konsistent romlig mønster, med vid geografisk distribusjon (Price 1994:60). Denne typen, her vist ved Isleifsstaðir (nivå 2), har en toroms planløsning og er karakterisert av en inngangsdør anbrakt i husets ene langvegg (fig.5). Inngangen ledet inn i et nøytralt mottaksområde. Fra dette punktet hadde man adgang til to atskilte arealer, det ene var et stort rom med midtåre og benkepaller, og det andre et mer privat areal som blant annet kan ha inkludert kvinnes arbeidsplass (ibid.). Dette mønsteret fant han også igjen i områder av England bosatt av vikingene. Strukturene i den anglosaksiske bosetningen derimot viste distinkte forskjeller fra den skandinaviske (Price 1994:64). Price (1994:76) mener det er mulig å antyde at det eksisterte en skandinavisk måte å tenke på når det gjaldt strukturering av rommet. Dette karakteriserer spesielt bolighuset og ser ut til å være konsistent i bygninger med veldig forskjellig type og utseende. Denne måten å tenke på er dermed ikke knyttet til en spesiell type bygning, men til en spesiell måte å ordne rommet på (ibid.).

Bjørn Myhre (1980;1982) har undersøkt gårdsanlegg fra jernalder og middelalder i Sørvest-Norge. Han fant flere eksempler på bolighus med todelt planløsning, og med likhetstrekk med de bygningene Price undersøkte på Island. 5 av de tuftene Myhre undersøkte med toroms planløsning hadde inngangsparti på langsiden, hovedildsted sentralt i den ene enden, mens ildstedet manglet eller var svært små i motsatt ende. Et eksempel på dette er bolighuset på Rapstad (fig.5 og 6) (Myhre 1982:202). Myhre sammenligner planløsningen i disse bygningene med bolighus fra folkevandringstid og mener todelingen synes å ha vært like regelmessig gjennomført i begge perioder, og at likheten med et hovedhus fra eldre jernalder uten fjøs er slående (ibid.). Funksjonsdeling av bolighuset var vanlig allerede i eldre jernalder, og vikingtidas langhus var en videreføring av disse tradisjonene (Myhre 1982:207). Myhre (1982:209) peker også på at ulike planløsninger av vestnorske vikingtidshus synes å kunne gjenfinnes blant de eldste hustuftene på Island. Der det todelte huset representert ved Rapstad, kan sammenlignes med Isleifsstaðir (nivå 2) på Island.

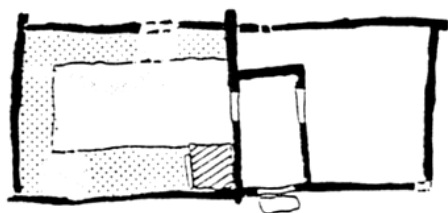
Ildsted, grop	Skår av spannformet eller ornert leirkar
Ildsted, heller	Kleberkarskår
Stolpehull	Kniv
Kvernstein	Vevtyngd
Bryne	Andre funn

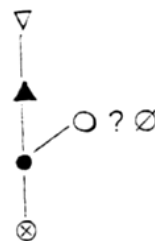
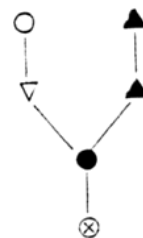
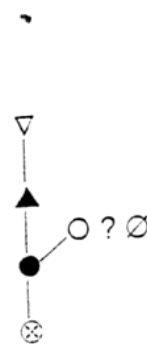
Rapstad, Rogaland

Isleifstadir 2, Island

K 60, Folkebibliotekstomta, Trondheim

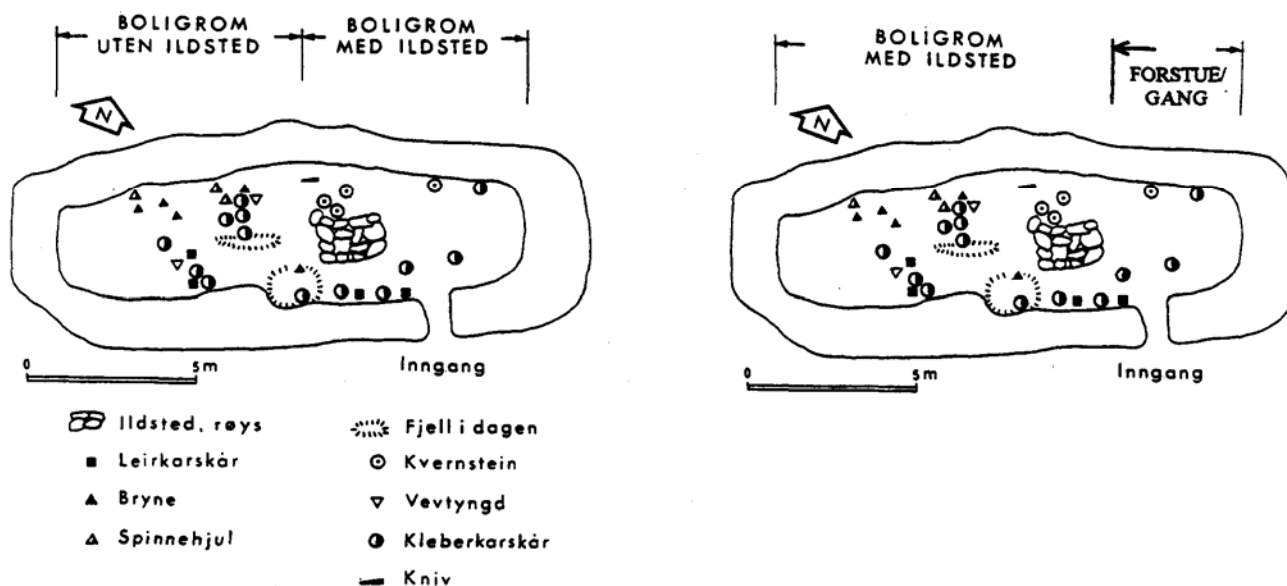
Tegnforklaring:

- ⊗ = nøytralt inngangsparti,
- = uspesifisert bruksareal,
- = gjennomgangsareal,
- ▽ = oppholdsareal ("skåle"),
- ▲ = kokeplass med ildsted ("stofa"),
- ∅ = lager-/oppbevaringsareal.

Figur 5 Plantyper og accessanalyser av bolighus fra yngre vikingtid fra Vestlandet (Myhre 1982), Island. (Price 1994) og Trondheim (Christophersen og Nordeide 1994). Etter Christophersen 2001:57.

Price og Myhres undersøkelser har vist at det har vært en prinsipiell overensstemmelse med hensyn til planløsning og romlig struktur i bolighus på Island, England og Sørvest-Norge på 800- og 900-tallet. Det ser dermed ut til å ha eksistert en felles forestilling om organisering og bruken av bolighuset, uavhengig av bygningens tekniske konstruksjon og størrelse.

Axel Christophersen (2001) har foretatt en accessanalyse og sammenlignet en stuebygning i Trondheim med bolighuset på Rapstad og bolighuset på Isleifsstaðir (fig.5). Han finner en prinsipiell overensstemmelse i romlig organisering mellom Rapstad, Isleifsstaðir og de urbane toroms laftebygningene. Dette er uavhengig av bygningenes øvrige tekniske og arkitektoniske framtoning (Christophersen 2001:56). Fra en inngang på bygningens langside kommer man først inn i et nøytralt fordelingsareal, hvorfra man enten kan fortsette inn i et forrådsrom eller inn i et stort felles oppholdsrom som rommer både skålens og stuas service- og rekreative funksjoner (ibid.). Forrådsrommet er mindre i toromsstua enn i langhusene og noen av dette rommets tidligere funksjoner, som lagring av matvarer har antagelig blitt flyttet til andre bygninger (Skre 1996:68). Molaug (2001b:776) mener også at det kan være forbindelse mellom stuebygningen og vikingtidens bolighus, slik det fremstar i Christophersens accessanalyse.

Figur 6 Husuft på Rapstad av Årstad, Egersund. Myhres forslag til romoppdeling til venstre, Finstads forslag til høyre. Etter Finstad 1998:100.

Finstad (1998:100) foreslår en annen rominndeling av bolighuset på Rapstad (fig.6). Det ble ikke funnet skillevegg i bygningen, og Myhres forslag til romdeling er at bolighuset har vært delt på midten med et boligrom med ildsted og et boligrom uten ildsted (Myhre 1980:342).

Finstad (1998:100) synes det er merkelig at det fleste funnene er gjort i rommet uten ildsted, og foreslår som en alternativ tolkning at den innvendige skilleveggen har stått øst for ildstedet. Huset får da en gang/forsstue og et større oppholdsrom. Funnene kan da knyttes til hovedrommet der ildstedet ligger (ibid.). Med denne rominndelingen blir likhetstrekkene med den urbane toromsstua større.

Dagfinn Skre (1996:69) mener også byggeteknikk har hatt en underordnet betydning i utviklingen av bolighuset, og at det har forekommet en kontinuitet fra langhusene på 800- og 900-tallet til toromsstua på 1100-tallet. Det har vært en klar funksjonell likhet mellom de todelte bolighusene fra yngre jernalder og stuebygningen i byen med toroms planløsning. Introduksjonen av lafteteknikk trenger derfor ikke ha betydd et brudd i den funksjonelle utviklingen av bolighuset fra jernalder til middelalder (Skre 1996:67-68).

Finstads (1998) undersøkelser av gårdsanlegg på Østlandet støtter opp om at en toroms planløsning var kjent på landsbygda uavhengig av byoppkomst og en eventuell påvirkning fra by til land. Både Gilberg, Skattum og den eldste Raulandsstua har sannsynligvis hatt toroms planløsning (Finstad 1998:96). Den samme planløsningen har sannsynligvis også tuft III på Vesle Hjerkinna hatt (Weber 1986:184).

At planløsningen av rommet kan skilles fra byggeteknikk hersker det imidlertid ikke full enighet om. Sørheim (1999:420) argumenterer i sin artikkel: "De første laftehus i Norge" for at tradisjonen med å lafte hus først oppstod i byene, og at denne boligskikken spredte seg fra byen til landsbygda. Han bygger dette på manglende funn av laftehus fra vikingtid på landsbygda og at de eldste sikre funn av laftehus vi i dag kjenner kommer fra byene. Sørheim (1999:416-417) mener imidlertid også at man skal være forsiktig med å tolke manglende funn som bevis for at laftekunsten ikke var kjent.

På Søndre felt/Mindets tomt var de første bolighusene som ble funnet laftede ettromsbygninger med midtåre og jordgulv. Sørheim (1999:417) hevder at man kan se en klar utvikling fra de enkle ettromsbygningene til toromsstua. Fett (1989:81) mente at det her også kan påvises en utvikling av lafteteknikken, det enkle vagelaftet som ble brukt i de første bygningene ble erstattet av det mer utviklede findalslaftet. Sørheim (1999:418) trekker i tillegg til dette også inn at de små ettromsbygningene er regnet som den typologisk eldste laftebygningen, og denne skal etter hvert ha blitt etterfulgt i utviklingen av toromsbygningen.

Dette bygger etter min mening på tidligere oppfatninger der man antar at utviklingen har vært evolusjonær og har gått fra det enkle til det mer kompliserte (Hauglid 1980; Berg 1989:152). Bygningsrestene som ble funnet under tufta til Raulandsstua (1030 ± 100) passer ikke inn i denne teorien, da denne stua har vært relativt stor og muligens todelt. Den relativt høye alderen tilsier at den for å passe inn i typologien burde være mindre og av ettroms-typen.

Weber (2002:72) mener at de enkle ettroms-bygningene på Søndre felt/Mindets tomt heller må betraktes som midlertidige i en anleggsfase. Det ble derfor ikke lagt så mye arbeid ned i disse bygningene, og en enklere type lafteteknikk ble brukt. Dette synet blir indirekte underbygd av Skre (1996:68) som peker på at funnene av disse ettroms bygningene i Oslo fra begynnelsen av 1000-tallet, tyder på et brudd i utviklingen fra det todelte langhuset til toromsstua.

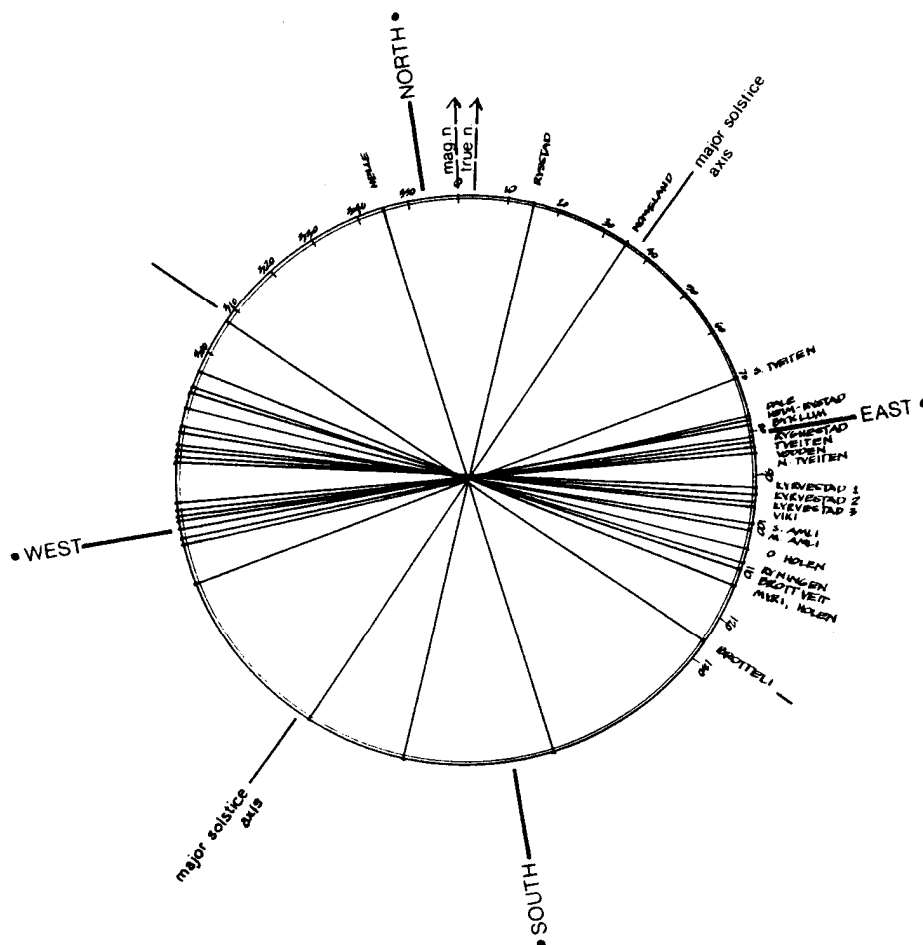
Som vist ved disse eksemplene ser det ut til at det todelte bolighuset har vært kjent i yngre- og antagelig også i eldre jernalder. Bygningene fra disse periodene har ikke vært like og ikke alle har hatt en toromsplan. Det er i tillegg funnet få boligtufter fra 600- til 1100-tallet i Øst-Norge. De som er funnet viser imidlertid mange av de samme karaktertrekk som bolighusene i Sørvest-Norge (Skre 1996:66). Funnene som er gjort viser at toromsplanen var vanlig og kjent over store geografiske områder på slutten av yngre jernalder. Toromsstua som ble vanlig i Oslo fra midten av 1050-tallet hadde dermed en planløsning som kan tyde på en kontinuitet som var rotfestet bakover i tid.

Bolighusene Finstad (1998:98) har undersøkt i Øst-Norge underbygger dette synet. De viser et enhetlig preg, med toroms planløsning, hjørneildsted og moldbenker. Bygningene viser klare likhetstrekk med toromsstuene funnet i Oslo fra middelalderen. Både den eldste Raulandsstua (1030 ± 30) og tuft III på Vesle Hjerkin (690-1180) kan ha vært i bruk tidligere enn de eldste toromsstuene i byen.

Etter min mening er det sannsynlig at toromsplanen var godt kjent for de første menneskene som flyttet til byen. Tradisjonen med bruk av hjørneildsted og moldbenker har antagelig vært innredningselementer de tok med seg fra hjembygda. Jeg slutter meg til Weber (2002:72) som skriver: *"Jeg mener at denne hustypen (toromsstua) var "bolighuset" slik det skulle være- og slik det for lengst var etablert på landsbygda og som naturlig nok ble boligen for dem som flyttet til byen"*.

2.3.4 Stuebygningens romlige orientering

Selve plasseringen av bolighuset i gårdslandskapet kan også ha bygget på andre forhold enn det praktiske og funksjonelle. Dennis Doxater (1990) har i artikkelen: "Socio-political change and symbolic space in Norwegian farm culture after the reformation" sett på bolighusets romlige orientering, og funnet ut at dette antagelig har vært nært forbundet med den norrøne religionens forestillinger og kosmologi. Disse forestillingene som levde videre gjennom store deler av middelalderen, hadde røtter i vikingtiden. Doxater (1990:187) mener bolighuset var den rituelt mest signifikante bygningen i middelalderen, til tross for en reduksjon i størrelsen fra langhusene i jernalderen til stua i middelalderen. De forskjellige himmelretningene hadde bestemte betydninger og denne forståelsen var delt av majoriteten av befolkningen på landsbygda (Doxater 1990:187). Historiske og arkeologiske undersøkelser tyder på at den foretrukne plasseringen av stuebygningen i middelalderen var med lengderetningen øst/vest (Doxater 1990:189).

Figur 7 Orientering av langsidene på middelalderstuer fra Setesdal. Etter Doxater 1990:201.

Tre områder av stua avspeilet livets gang med tre assosierte overgangsriter. Den vestre delen av bygningen stod for døden, midten for giftemål, og østsiden for fødsel. Bruken av stuebygningen som det primære sted for overgangsseriet fortsatte etter reformasjonen og fram til 1600-tallet (Doxater 1990:208). Først på 1700-tallet klarte kirken å få et fast fundament for de kristne himmelretningene og få disse lagt til kirken (Doxater 1990:209). Overgangen til bruk av de kristne himmelretningene gjorde at stuebygningene fra 1600- og 1700-tallet av ble plassert med lengderetningen nord/syd i motsetning til den tidligere orienteringen øst/vest (ibid.).

På kontinentet er det også gjort boplassundersøkelser som viser at det trolig fantes klare retningslinjer for organiseringen av bygningene innenfor det germanske området (Therkorn 1987:106). På boplassen i Assendelve Polders i Nord-Holland ble 15 hustufter fra eldre og yngre romertid og tidlig folkevandringstid undersøkt. 14 av disse tuftene var orientert nordøst/sørvest og 1 var orientert nordvest/sørøst. Therkorn forbinder også den sammenfallende orienteringen av hustuftene med symbolske forestillinger knyttet til himmelretningene. Han mener at denne orienteringen av husene knytter det symbolske til den sosiale strukturen og underbygger viktigheten av himmelretningene nord/syd og øst/vest.

De første toromsstuene i Oslo ble bygd på midten av 1000-tallet. Hvordan disse har vært orientert i landskapet kan muligens gi informasjon om tilpasningen til tomtene og bygården har vært viktigere enn den tradisjonsbundne plasseringen tuftet på norrøn religion.

Plasseringen av toromsstuene på Søndre felt/Mindets tomt var fram til fase 7a konsekvent med lengderetningen øst/vest. Også i Oslogate 6 og i Trondheim har den foretrukne plasseringen av stuebygningen vært i denne retningen (Flodin...[et al.] 1992; Nordeide 1988). Dette kan tyde på at innbyggerne som flyttet til byen fra landet fortsatte å knytte de kosmologiske forestillingene om himmelretninger fra norrøn mytologi til oppføringen av toromsstuene her. Dette er med på å ytterligere forsterke inntrykket av at den tidlige boligfunksjonen i byen var tuftet på tradisjoner som hadde sin opprinnelse på bygdene bakover i tid.

3 Teori

3.1 Anthony Giddens strukturasjonsteori

Arkeologi er uløselig knyttet til studiet av materiell kultur. På grunnlag av spor som husrester, redskap og graver forsøker vi å tolke oss fram til en forbindelse mellom det fortidige samfunnet og den materielle kulturen (Olsen 1997:172). For å innhente denne forbindelsen mellom samfunn og sporene fra fortiden er det nødvendig å ha en teori eller fortolkningsramme som ligger til grunn. Slike teorier omfatter ofte den materielle kulturens forhold til samfunn og menneskelige handlinger. Derfor vil i mange tilfeller teorier om materiell kultur være utledet fra en samfunns- eller kulturteori (Olsen 1997:173). En aktuell teoretisk tilnærmingstype til studier av bygningsmiljøer kan søkes i sosiologen Anthony Giddens' begrepsapparat. Hans teorier omkring forholdet mellom menneskelige handlinger og sosiale strukturer har blitt brukt i arkeologiske analyser av materiell kultur (Olsen 1997:210).

Det mest sentrale begrepet i Giddens strukturasjonsteori er *strukturenes dualitet*, som henviser til det gjensidige avhengighetsforholdet mellom handling og struktur. Struktur er de regler og ressurser aktørene trekker på når de handler, mens sosiale systemer er de synlige mønstre av regulære relasjoner mellom individer og kollektiver. Systemet er ikke struktur, men konstitueres eller grunnlegges, og reproduseres fordi aktører handler og anvender et sett av regler og ressurser (Giddens 1984:16-17). Agentenes handling og den etablerte struktur påvirker hverandre gjensidig, de inngår i et dialektisk forhold, der det kan oppstå nye og ikke tilsiktede konsekvenser (Olsen 1997:209).

I sin bruk av praksisbegrepet legger Giddens stor vekt på den praktiske bevisstheten, som innebærer den kunnskap som agentene implisitt og ubevisst har om verden omkring seg (Giddens 1984:xxiii). Det er den praktiske bevisstheten som i størst grad gjør seg gjeldene i dagliglivets handlinger, i de vanemessige gjøremålene som gjentas fra dag til dag, som Giddens kaller "routinization" (Giddens 1984:xxiii, 60). Dagliglivets rutine er viktig, for å forstå den stadige (re)produksjonen av den sosiale strukturen. Rutinen danner gjennom de stadige gjentatte rutine-handlingene grunnlaget for å holde det sosiale livet ved like, og bidrar til å opprettholde de sosiale institusjonene (Giddens 1984:xxiii).

Giddens (1984:xxix) mener at endring kan finne sted gjennom to prosesser. Den ene er den form for forandring som har tilknytning til de daglige rutiner og oppgaver. Menneskene følger de regler som ligger til grunn for rutinene, avhengig av de ressurser de har til rådighet, men oppgavene utføres med kreativitet og endringer kan oppstå. De nye løsninger som oppstår, endrer langsomt reglene (Hansen 2000:10). Den andre typen endring er mer radikal og relaterer seg til organisering av og endring i de overordnede institusjoner. Dette kan være episodiske endringer og endringer som finner sted ved kontakt mellom ulike samfunn, såkalte ”egger i tid og rom”. (Hansen 2000:10-11).

3.1.1 Forholdet mellom sosial struktur og det fysiske miljøet

Det fysiske miljøet danner rammen for samhandling mellom mennesker (Giddens 1984:xxv, 119). Dagliglivets handlinger foregår på steder, de er lokalisert i et fysisk miljø, både menneskeskapte og naturlige. Dette fysiske miljøet virker både muliggjørende og begrensende, på samme måte som forholdet mellom struktur og praksis er gjensidig strukturerende (Giddens 1984:175). Den fysiske omverdenen er konstant til stede i tilværelsen, og fungerer derfor strukturerende for, og blir strukturert av praksis. De fysiske omgivelsene kan sees under samme rammeverk som ”struktur” i strukturenes dualitet (Hansen 2000:12).

De fysiske omgivelser arkeologene finner rester etter, er uttrykk for handlinger som har foregått i fortiden. Bygninger er i byen en viktig del av de fysiske omgivelsene, og er i høy grad med på å definere rommet, sette begrensninger og gi muligheter for handling. Alle bebyggelsesrester på undersøkelsesområdet er resultat av handlinger i fortiden. Handlinger produserer og reproducerer strukturer, noe som igjen fører til endring (Kaspersen 1995:87).

Axel Christophersen har i artikkelen ”Norm, handling og identitet” (1999), tatt for seg boligkultur og sosial romliggjøring i urbane miljøer i norsk middelalder. Han mener at å bygge hus handler om å strukturere og organisere rom. Dette fysiske rommet konstituerer seg samtidig som en norm- og handlingsrelatert struktur (Christophersen 1999:126). Å bygge bolighus handler derfor om å organisere det private rommet etter normer og konvensjoner for hvorledes man forholder seg til hverandre – og til omverdenen. Boligen kommuniserer handlingsmønstre som er identitetsskapende. Boligen er ikke bare en fysisk ramme, men en

aktiv deltaker som uttrykker og representerer kvaliteter og egenskaper (Christophersen 1999:127).

Bygninger og det fysiske rommet kan altså være et bevisst uttrykk for ønskede sosiale normer og tilhørighet. Bygningsrestene fra middelalderen er uttrykk for handlinger som er foretatt av menneskene som befolket byen i middelalderen.

Mens artefakter er både funksjonelle og meningsfulle, har bygninger flere dimensjoner. De ordner og kreerer i tillegg området det blir bygd på i bestemte mønster. Bygninger er ikke bare gjenstander, de omformer og skaper i også rommet (Hillier og Hanson 1984:1). Når mennesker bygger, organiserer og former boliger, bygger de med de normer og funksjoner de vil kommunisere, slik at det er korrelasjon mellom bygningen og hvordan de har til hensikt å bo og fungere i huset (Sabo 1997:671).

3.2 Byen og det urbane

Begrepet *by* blir definert på mange forskjellige måter. I følge ”Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon” er det tre faktorer som er viktige i bybegrepet: bymessig næringsliv, konsentrert bosetting og et visst minimum folketall. Alle disse begrepene er imidlertid relative og disse kriteriene vil endres i forhold til tid og sted. Leksikonets definisjon baseres også kun på byen som organisasjonsform, en gitt og avgrenset samfunnskontekst. Byen som livsform og de karaktertrekk som gjør bylivet til en spesiell kulturform er ikke beskrevet. Carelli (2001:100) skriver om bylivet i middelalderen, og mener at noe av det som måtte ha vært med på å karakterisere denne måte å bo og leve på, var den tette bebyggelsen, og den store befolkningsmengden med den sammensatte og heterogene befolkningsstrukturen. Selv om det fantes store sosiale og økonomiske skiller mellom de forskjellige innbyggerne i byen, så var alle forent i det felles bylivet (ibid.). ”*They were all integrated into the same small, densely peopled universe, a specific way of life*” (Rossiaud 1990:139).

Lefebvre (i Simonsen 1993:277) trekker også fram mangfoldet i sin karakteristik av byen og det urbane:

Som sosial form er det nettopp forskjelligheten, mangfoldet og sameksistensen av forskjellige livsformer, kulturer og aktiviteter, som kjennetegner det bymessige. Byen demonstrerer for oss, gjennom nærværet av mange måter å leve livet på, samfunnets sammensatte karakter.

De skandinaviske byene i middelalderen kan sies å ha vært et samfunnsmessig fremmedelement, separert fra landsbygda med egne lover, institusjoner og bygrenser. De innebar en ny type organisering av rom, tid, bevegelses- og handlingsmønster, der byene var som urbane øyer i jordbrukslandskapet. Et lite landskap plasser i et større (Larsson 2000:18).

3.2.1 Utvikling i vareproduksjonen – fra homogenitet til heterogenitet

Noen av kriteriene for den urbane levemåten var som nevnt mangfoldet og heterogeniteten. Dette kan være vanskelig å spore i bebyggelsesrestene, men utviklingen innen vareproduksjonen i Oslo kan muligens vise tendenser i utviklingen på dette området.

Peter Carelli (2001) har i sin doktoravhandling "En kapitalistisk anda" sett på flere typer kulturelle endringer i Lund i middelalderen og mulige årsaker til disse. Han påpeker at vareproduksjonen i middelalderen må sees i forbindelse med konsumet (Carelli 2001:159). Uten at man vet sikkert hva som var årsaken, var det noe i den omveltende samfunnsutviklingen som førte til et generelt sett økt konsumbehov allerede tidlig i middelalderen i Lund. Det ser ut som et nytt konsummønster etter hvert begynte å gjøre seg gjeldene, noe som fikk store konsekvenser for vareproduksjons- og varebytteprosessene tidlig i middelalderens byer (ibid.). Denne endringen i konsummønsteret mener Carelli det er mulig å spore i det arkeologiske materialet i byene. For Lunds del har han sett på keramikk, sko, støvler, perler og dyrebein. Med alt dette materialet skjedde det endringer både kvalitativt og kvantitativt. Den kvantitative endringen bestod i at den materielle kulturen gikk fra begrenset konsum til massekonsum. Varenes tilgjengelighet spilte her en stor rolle, da massekonsum forutsetter en masseproduksjon av varer (Carelli 2001:175). Den kvalitative forandringen bestod i en utvikling fra enkelthet til mangfold når det gjaldt formvariasjoner. En tilsvarende utvikling mener Carelli vi kan finne i andre Skandinaviske byer, og at sko- og keramikkmaterialet fra Søndre felt/Mindets tomt viser samme tendens (ibid).

Schia (1987:405) har utarbeidet en typologisk kronologi over sko og støvler på Søndre felt/Mindets tomt. På 1000-tallet var remskoen den eneste forekommende skotypen i materialet, men på 1100-tallet ble denne skomodellen etter hvert komplettert med flere andre skotyper. På midten av 1200-tallet skjer det ytterligere en tydelig forandring i skomoten. Remskoen med sine røtter tilbake til Vikingtid, gikk ut av bruk, og også mange av de skotypene som hadde preget 1100-tallet. Isteden opptrådte nå en helt ny sammensetning av

forskjellige skotyper. På 1000-tallet ble skoene dominert av en relativ enkel og homogen formtradisjon med få skotyper. Situasjonen på 1200-tallet var derimot motsatt da sko og støvler var preget av en heterogen formtradisjon, der ett stort antall skotyper eksisterte parallelt (Carelli 2001:171).

Keramikkfunnene i Lund fra 1000-tallet var preget av enkelhet og liten formvariasjon, der leirkarene hovedsakelig ble brukt til koking og oppbevaring (Carelli 2001:165). På 1200-tallet fantes det mange flere ulike godstyper, både produsert innenlands og importerte, med stor form- og funksjonsvariasjon (Carelli 2001:166). Her gikk også produksjonen fra å være enkel og homogen, til å bli heterogen og mangfoldig. Den samme utviklingen var det også i keramikkmaterialet funnet på Søndre felt/Mindets tomt, selv om vi her ikke hadde en innenlands keramikproduksjon (Molaug 1987: 306-307, 315). Fra ca midten av 1200-tallet begynte også håndverkerne i Oslo å "masseprodusere" varer for salg til kjøpmenn, ikke bare på bestilling (Nedkvitne og Nordseng 1991:188). Dette er med på å underbygge antagelsen om at konsumet økte i Oslo i løpet av middelalderen.

Disse eksemplene viser en utvikling mot en mer heterogen og mangfoldig materiell kultur, noe som skal være med på å prege et samfunn som er urbant. Denne formrikdommen i den materielle kulturen kan sees som måte å utrykke seg på, en ikke-verbal kommunikasjon, som kunne ha en symbolsk betydning (Carelli 2001:176). Byene i middelalderen utgjorde et livsmiljø der det materielle symbolspråket ble utviklet og raffinert. Rask befolkningsøkning førte antagelig til en viss grad av anonymisering noe som igjen førte til et økt behov for å skille seg ut som enkeltperson eller gruppe (ibid.). Større utvalg og heterogenitet i varesortimentet gjorde det lettere både å skille seg ut og å vise tilhørighet.

3.2.2 Urban identitet

Det å skille seg ut eller vise tilhørighet dreier seg om identitet, både kollektivt og enkeltvis. Identitetsbegrepet anvendes i dag i en rekke ulike sammenhenger, noe som gjør det vanskelig å bruke uttrykket entydig (Carelli 2001:103). Identitet er et begrep som innenfor arkeologien er mye brukt i forhold til etnisitet og mellom forskjellige befolkningsgrupper. En forutsetning for å ha en identitet er imidlertid at det er en interaksjon mellom individ og samfunn, og at individet er bevisst om egen eksistens og egenart. Identitet er på denne måten en individuelt formet selvfølelse (Carelli 2001:103). Kollektiv identitet kan sies å være en opplevelse av

tilhørighet og tilknytning til andre personer i en gruppe. Det oppstår en identifikasjon av ”oss” kontra ”de andre” et skille mellom ”oss” og ”dem”. Identitet og identitetsskapende handling kan være et viktig aspekt ved det å søke integrasjon og mening med livet (Gullestad 1989:105).

Et samfunns identitet kan oppfattes som et fellesskap som dannes og reproduseres gjennom ulike former for kommunikasjon, også materielt – ikke minst ved en aktiv bruk av symboler (Øye 1997:23). Utviklingen av identitetsbevarende og identitetsfremmende livsstiler har en klar funksjonell hensikt i å skape tydeligere og sterkere sosiale miljøer og klarere stedstilhørighet. Samtidig som den sosiale og kulturelle grensen mellom ”oss” og ”de andre”, eller mellom ”her” og ”der” tydeliggjøres, vil også forskjellene og annerledesheten tydeliggjøres (Christophersen 1999:124). Kulturelt stress eller urolige tider kan føre til behov for sterkere markering av identitet og tilhørighet (Øye 1997:29).

Individets og gruppens behov for å tilhøre et sosialt fellesskap kommer til uttrykk gjennom hverdagslivets handlingsmønstre (Gullestad 1989:104). Viktige arenaer for slike kommunikative handlinger kan blant annet være bolig, boliginnrødning, påkledning, matlagning, fritidsaktiviteter og selskapelig omgang (ibid.).

Carelli (2001:105) hevder at det utviklet seg en urban identitet i Danmark i tidlig middelalder. Årsaken til dette var framveksten av en kollektiv bevissthet om bylivets eksistens og egenart. Denne felles identiteten utviklet seg videre gjennom en gjensidig påvirkning mellom individ og samfunn, der de spesielle trekkene ved bylivet stadig ble forsterket. Bylivet og det urbane livsmiljøet var det som forente alle innbyggerne og som definerte byen. Framveksten av denne kollektive identiteten vokste fram gradvis i form av en mental endringsprosess. Byen var en livsform, ikke bare en organisasjonsform (Carelli 2001:206). Den urbane identitetens fremvekst kunne studeres i en forandring i den materielle kulturen, som blant annet bebyggelse og vareutvalg. Vareutvalget økte både i omfang og mangfold og gjorde det lettere å vise sin identitet og gruppetilhørighet gjennom materiell kultur, som for eksempel klesdrakt og skotøy. En lignende utvikling kan også ha skjedd i Oslo. Det ser ut som det også der har vært endringene mot større heterogenitet og mangfold i vareutvalget, noe som gjorde det lettere å skille seg ut og vise at man tilhørte en gruppe. Det kan ha vokst fram en kollektiv identitet basert på særtrekk som karakteriserte bylivet i Oslo i middelalderen, der innbyggerne i byen følte at de hadde en tilknytning, som skilte dem ut fra befolkningen utenfor byene.

4 Bebyggelsesrestene

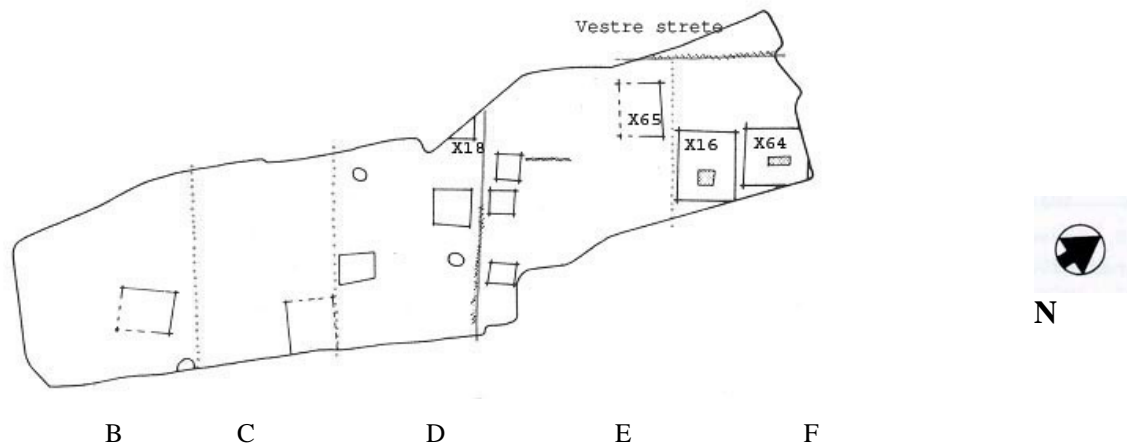
I dette kapittelet vil bebyggelsesrestene bli beskrevet innenfor hver brannfase. I tilfeller hvor bygningsrestene ikke sikkert kunne tolkes til en bygning, men at sannsynligheten var stor, står antallet i parentes.

Innenfor de 14 brannfasene som ble gravd fram på Søndre felt/Mindets tomt var området inndelt i tomter der det stod bygninger, som etter hvert ble ordnet i bygårder. Skillet mellom bygårdene var markert med grensemarkeringer av forskjellig slag, som grøfter, gjerder og dråpefall. Disse tomtegrensene ser ut til i hovedsak å ha gått øst/vest og delt undersøkelsesområdet opp i 4-6 tomter, varierende over tid. Disse tomtene eller bygårdene vil bli betegnet med bokstaver fra A til F. Tomtegrensene på figurene nedenfor går i de fleste tilfellene loddrett over undersøkelsesområdet i retning øst/vest. Hel strek vil markere sikker tomtegrense, prikkete linje vil markere usikker tomtegrense og stiplet linje mulig eiendomsgrense. I tillegg er det markert grenselinje mot Vestre strete i bygård F i retning nord/syd og øst i bygård A i enkelte faser. Piler vil markere sannsynlig inngangsparti i toromsstuene

På Søndre felt/Mindets tomt er ingen bygård utgravd i sin hele lengde, da utgravningsområdet gikk på tvers av bygårdens lengderetning. Utgravningsområdets orientering gikk mer i retning nord/syd enn Østre og Vestre strete, som gikk mer NNØ-SSV. Det medfører at vi nord på Mindets tomt finner de fremste deler av bygården nærmest Vestre strete, mens vi sør på Søndre felt, finner det som antagelig har vært bakre deler av bygården (fig.2).

Siden bebyggelsen har ligget litt skjevt i forhold til utgravningsfeltet har jeg for å forenkle framstillingen, valgt å la nord i denne sammenheng være det som egentlig er NNØ, mens sør på tilsvarende måte representerer SSV. Denne forenklingen ble også brukt i beskrivelsen av feltet av Schia (1987). Figurene nedenfor vil imidlertid vise korrekt himmelretning.

4.1 Fase 14c

Figur 8. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 14c. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiptet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179

Datering: Ca 1025-1050.

Antall bygninger totalt: 11

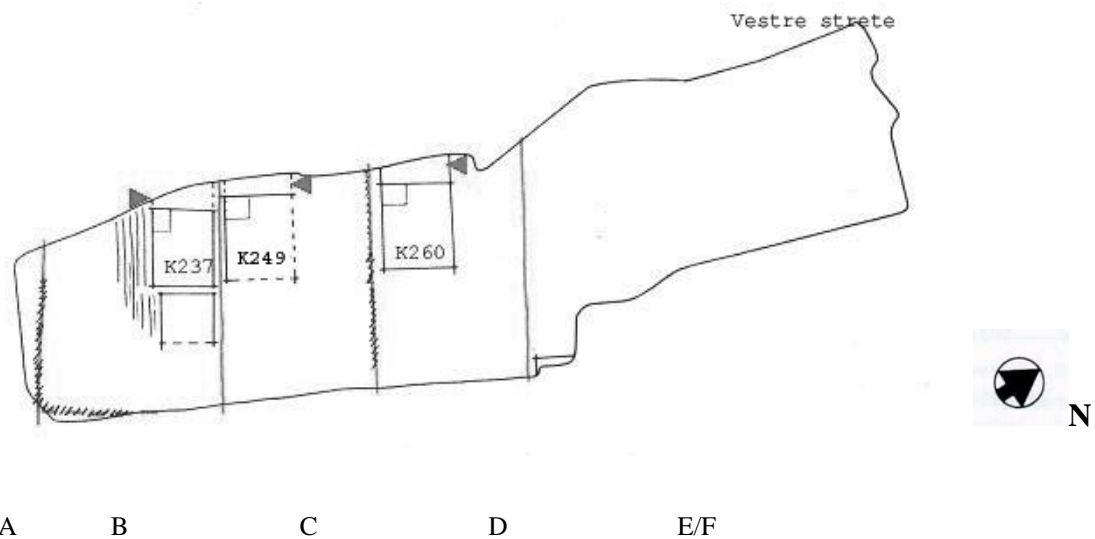
Antall hus med boligfunksjon: 3

Bygårdene: Det ser ut til å ha vært fire bygårder i denne fasen (B-F), med en tomtebredde på ca 11-15 meter.

Undersøkellesområdet: I denne fasen fantes de eldste spor av bebyggelse som ble anlagt rett på, eller i sandlaget over leiren som danner naturbakken. Bebyggelsen var spredt, og bestod dels av laftede tømmerbygninger med syllstokker, som var lagt ned i grunne grøfter i sanden og dels av grophus.

Bygningene: Det ble funnet rester etter tre bolighus (X16, X64, X65), disse lå i bygård E og F. De ser ut til å ha vært enkelt laftet og alle hadde antagelig jordgolv med ildsted midt på gulvet. Disse skilte seg ut fra bolighusene i alle senere faser. I bygård D ble det funnet rester etter det nordøstre hjørne på en bygning (X18) helt i ytterkanten av undersøkelsesområdet i vest. Bygningen hadde vært laftet, og kan ha hatt boligfunksjon. Beliggenheten til X18 var relativt nær Vestre strete, på linje med bolighuset X65 i bygård E. Bolighusene i bygård F, lå mer tilbaketrukket i bygården. Fem av bygningene var svært små, ca 6 m² hvorav 4 har vært grophus. Tre av disse hadde vært brukt til latriner.

4.2 Fase 14a

Figur 9. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 14a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser. Prikket linje markerer usikker grenselinje. Stiplet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Siste halvdel av 1000-tallet.

Bevaringsforhold: Bebyggelsesrestene var fragmentariske og konsentrert til Søndre felt.

Dette ga et ufullstendig utgangspunkt for rekonstruksjon av topografien (Schia 1987:151).

Antall bygninger totalt: 4

Antall toromsstuer: 3

Tomteforandringer: Det ble satt opp en ny grensemarkering, slik at den nordre delen av en ny bygård (A) kom fram i syd. I bygård B hadde det antagelig også vært en grensemarkering mot øst, som markerte den bakre avgrensingen av bygården. Tomtegrensene var i hovedsak markert med gjerder.

Bygårdene: Det har antagelig vært seks bygårder (A-F).

Undersøkelsesområdet: Bebyggelsen var også i denne fasen spredt og bebyggelsens tetthet var på 21 % (Erik Schia 1987:180). Bygningsrestene ga et homogent inntrykk, siden tre av de fire bygningene som ble påvist var toromsstuer med tilnærmet lik beliggenhet.

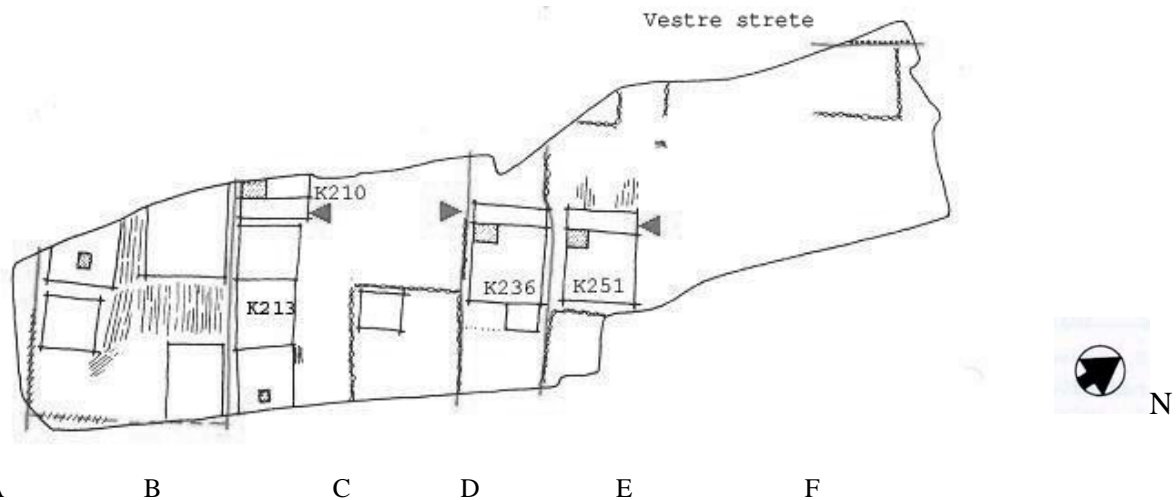
Bygningene: I fase 14a, ser boligfunksjonen ut til å ha blitt ivarettatt av toromsstua.

Bygningen var fullt utviklet på dette stadiet. Det ser ikke ut til å ha vært noen utviklingstrinn mellom boligen med frittliggende ildsted og toromsstua på Søndre felt/Mindets tomt i Oslo.

Toromsstuene K237, K249 og K260 stod i bygård B, C og D. Alle lå orientert øst/vest, med forrommet mot vest og ildstedet mot syd. Bygningene lå på linje, litt tilbaketrukket i bygården, langs tomtegrensene med tilnærmet samme avstand til Vestre strete.

Inngangspartiet i toromsstuene vendte antagelig ut mot en åpen gårds plass.

4.3 Fase 13a

Figur 10. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 13a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiptet linje markerer mulig eiendomsgrænse. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Slutten av 1000-tallet/omkring 1100.

Bevaringsforhold: Bebyggelsesrestene ga et godt bilde av den topografiske strukturen i fasen (Schia 1987:140).

Tomteforandringer: I denne fasen ser det ut som tomtegrensen mellom bygård C og D ble flyttet nordover, slik at bygård D ble vesentlig smalere og bygård C tilsvarende større.

Tomtegrensene var markert med gjerder og med ett dråpefall mellom bygård B og C.

Antall bygninger totalt: 9(1)

Antall toromsstuer: 3

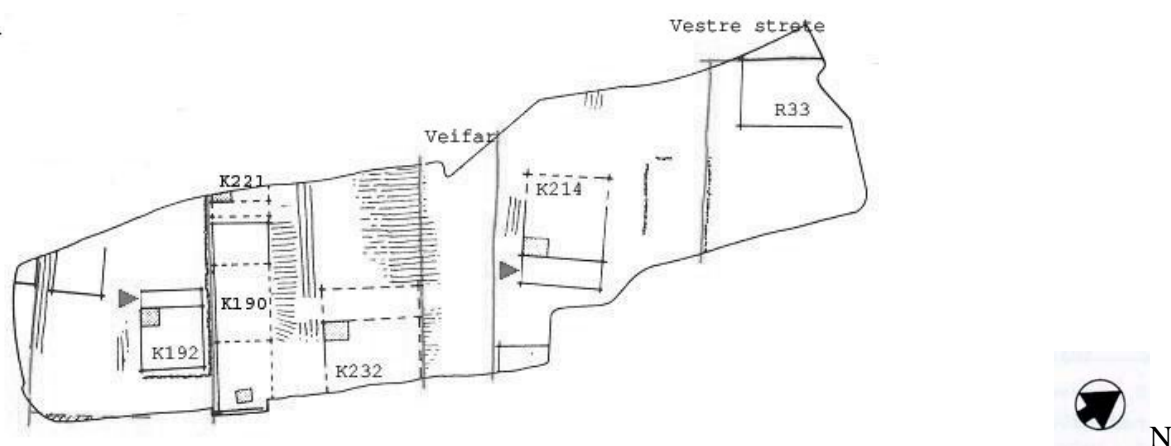
Bygårdene: Det var fire bebygde bygårder (B-E). Størrelsen varierte mer enn forrige fase, siden bygård D nærmest ble halvert, og bygård C ble tilsvarende større.

Undersøkellesområdet: Bebyggelsens tetthet har vært 25 %, en økning på 4 % fra fase 14a (Schia 1987:180). Både i bygård F og C ble det funnet flettverksinnhegninger. I bygård C hadde det muligens ligget en bygning innenfor flettverkinnhegningen. Dette kan ha vært et uthus med innhegning for griser eller geiter, da det også ble funnet mye gjødsel i området. Det ble for øvrig funnet gjødselgroper og gjødsellag bak i alle bygårdene. Noe som tyder på at dette var en vanlig plassering i denne fasen. I bygård B var det en plankelagt gårds plass.

Bygningene: Det ble funnet rester etter tre toromsstuer (K210, K236 og K251) i bygård C, D og E. Ingen av de påviste stuene stod på samme sted som i foregående fase. Bygningene lå også i denne fasen inntil tomtegrensene, men avstanden fra stretet varierte noe. De to stuene i bygård D og E (K236 og K251) lå mer tilbaketrukket, mens K210 i bygård C stod relativt nær Vestre strete. K210 hadde forrommet orientert mot øst, ikke mot vest som K236 og K251.

Spesielt for denne fasen var det lange huset (K213) som lå langs søndre tomtegrense i bygård B. Bygningen hadde tre rom med frittliggende ildsted i ett av rommene. Ytterligere ett hus hadde frittliggende ildsted i denne fasen, en ettroms bygning i bygård A. Det ser dermed ut til å ha vært flere forskjellige bygningstyper i denne fasen enn forrige, da tre av fire bygninger var toromsstuer.

4.4 Fase 12a

Figur 11. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 12a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiptet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: 1. halvdel av 1100-tallet, muligens brent ved bybrann i 1137.

Bevaringsforhold: Bygningsrestene var fragmentariske og i to tilfeller nesten helt brent bort. Funnene ga likevel et godt grunnlag for en rekonstruksjon av topografien i området (Schia 1987:132).

Antall bygninger totalt: 7 (6)

Antall toromsstuer: 4

Tomteforandringer: Bygård D var ubebygd i denne fasen, og det åpne området som kom isteden kan ha vært første stadium av ett øst/vest – gående veifar.

Bygårdene: Det var fem bebygde bygårder (A-C, E, F). Størrelsene var tilnærmet uforandret i forhold til foregående fase.

Undersøkelsesområdet: Bebyggelsestettheten økte litt i forhold til forrige fase, og var på 28 % (Schia 1987:180). Første funn av en bygning orientert nord/syd langs stretet ble gjort i

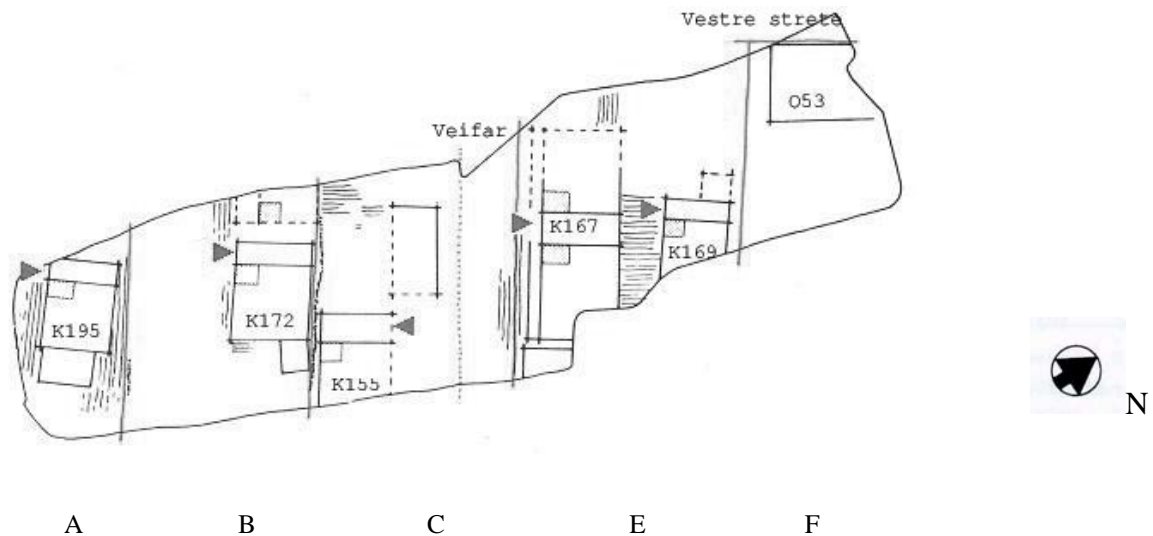
bygård F i denne fasen. Bygård D var ubebygd og bygård C hadde relativt tett bebyggelse, med to toromsstuer og en lang treroms bygning.

Bygningene: Det ble funnet rester etter fire toromsstuer i bygård B, C og E. I bygård E lå det en toromsstue (K214) på tilnærmet samme sted som i forrige fase, litt tilbaketrukket i bygården mot tomtegrensen i sør. Forrommet var imidlertid plassert motsatt vei, mot øst. Funn av en steinhelle inn mot forrommet, på sydsiden av bygningen, ble tolket som dørhelle (Schia 1987:133). Dette viser at inngangspartiet antagelig lå mot tomtegrensen og ikke mot gårdsplassen, som jeg har antatt var mest sannsynlig i de andre tilfellene. Bygård D syd for toromsstua har imidlertid vært ubebygd, og utgangspartiet vendte dermed ut mot et åpent område i syd. Bygård C har hatt to toromsstuer den ene K221, har ligget på samme sted som i fase 13a, relativt nærme Vestre strete, mot tomtegrensen i syd. I tillegg stod det antagelig en toromsstue (K232) med mer tilbaketrukket beliggenhet i forhold til stretet, mot tomtegrensen i nord. I forrige fase lå det en innhegning her, sannsynligvis for husdyr. I bygård B lå det en toromsstue (K192) tilbaketrukket mot tomtegrensen i nord. Toromsstuene hadde varierende plassering i bygården i forhold til Vestre strete. To av stuene hadde forrommet orientert mot øst, de andre mot vest.

Spesielt for denne fasen var funn av rester etter en nord/vest – vendt bygning (R33) inntil tomtegrensen mot Vestre strete i bygård F. Denne bygningen skilte seg ut med tanke på romlig orientering, da de fleste bygninger beskrevet hittil hadde vært orientert øst/vest, og ved sin umiddelbare nærhet til veien utenfor.

På samme måte som i fase 13a ble det funnet et langt hus med tre rom og frittliggende ildsted (K190). Disse to bygningene var blant de største som ble funnet på Mindets tomt/Søndre felt. Siden bygningene var såpass ensartet, er det sannsynlig at de dekket samme behov, og at den ene avløste den andre (Fett 1977:34). Hvilket behov dette har vært et imidlertid usikkert.

4.5 Fase 11a

Figur 12. Plantegning Søndre felt/Mindets tom fase 11a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiplet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Ca 1137-1159.

Bevaringsforhold: Bebyggelsesrestene fra denne perioden var fragmentariske, men ga likevel relativt god mulighet for topografisk rekonstruksjon (Schia 1987:123).

Antall bygninger totalt: 10

Antall toromsstuer: 5

Tomteforandringer: Tomtegrensen mellom bygård A og B ble antagelig forflyttet mot nord. Dette medførte at bygård A ble bredere og bygård C smalere i denne fasen. Tomtebredden var 12-14,5 m, og dette viser til en forholdsvis lik fordeling av tomtearealet.

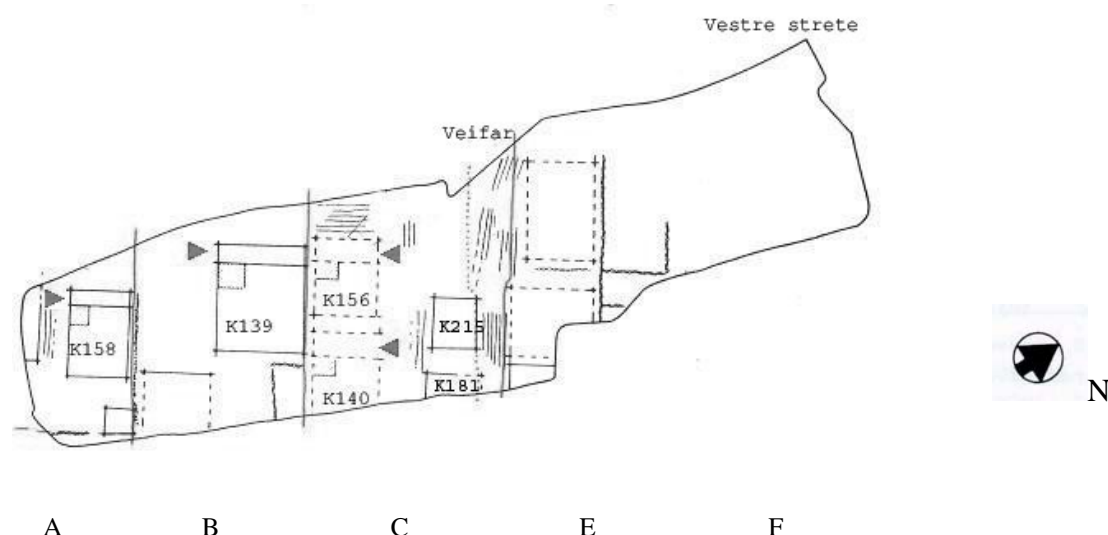
Undersøkelsesområdet: Bebyggelsen var tettere i denne fasen enn forrige, og 35 % av arealet var dekket med bygninger (Schia 1987:181). Det ble funnet rester etter trevirke i det øst/vest – gående veifaret, noe som tyder på at det var plankelagt og mer etablert i denne fasen. I de to søndre bygårdene (A, B), der bakre/østre del av bygården ble gravd ut, ser dette området ut til å ha blitt brukt til bakgårdsområder med latriner, gjødsellag og koksteinsansamlinger (Schia 1987:129).

Bygningene: I denne fasen ble det funnet fire toromsstuer (K195, K172, K155 og K169). Alle toromsstuene lå godt tilbaketrukket fra Vestre strete, og alle hadde forrommet mot vest. De ga på denne måten et mer homogent inntrykk enn i fase 12a. I og med at det ser ut som tomtegrensene ble flyttet mot nord, sør for veifaret, var det lite kontinuitet i hvor toromsstuene lå i forhold til foregående fase. I bygård E stod det en bygning (K167) med tre

rom og to hjørneildsteder. Den kan ligne på to toromsstuer med felles forrom i midten med inngang til hvert sitt hovedrom med hjørneildsted. Ildstedene i begge rommene lå mot syd. Muligens gikk det en svalgang langs sydsiden av bygningen. Hvis dette var tilfelle gikk inngangspartiet antagelig via svalgangen. Det vil si at dette inngangspartiet også vendte ut mot det øst/vest – gående veifaret i syd, på samme måte som toromsstua K214 i fase 12a.

I bygård F ble det også i denne fasen funnet rester etter en nord/sør - orientert bygning (O53) langs Vestre strete.

4.6 Fase 10a

Figur 13. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 10a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiplede linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Ca 1159-1200.

Bevaringsforhold: Bebyggelsesrestene var fragmentariske, men ga et forholdsvis godt utgangspunkt for rekonstruksjon av den topografiske strukturen (Schia 1987:113). Nord i undersøkelsesområdet var denne fasen vanskelig å tolke (Lidén 1977:40).

Antall bygninger totalt: 7(5)

Antall toromsstuer: 2(2)

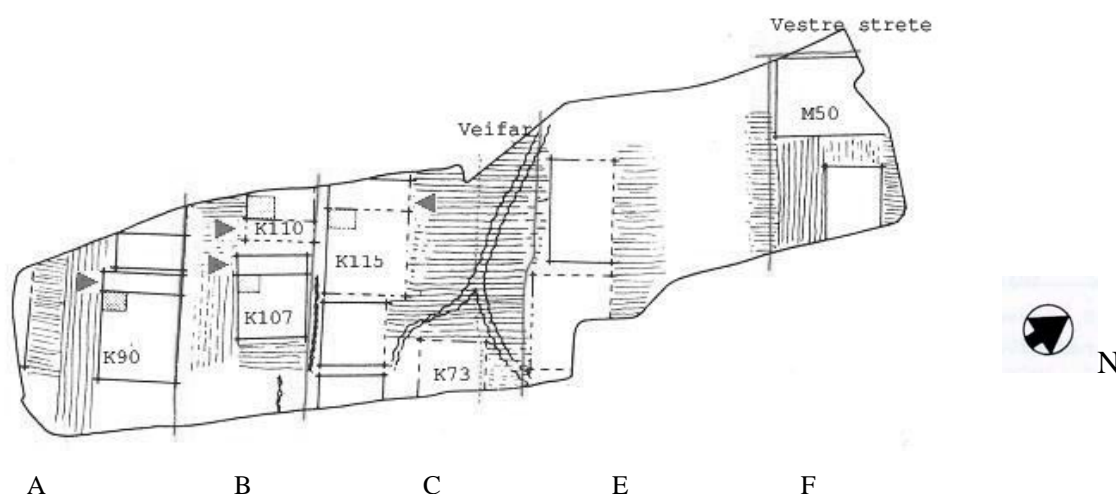
Tomteforandringer: Det var ingen større endringer i tomtegrensene, men veifaret ser ut til å ha blitt innsnevret i øst. Flere tomtegrenser gikk langs veggfluktene på bygninger, som dråpefall. Bortsett fra ett gjerde syd i feltet, ble tomtegrensene markert på denne måten.

Bygårdene: Det ble funnet rester etter bebyggelse i fire bygårder (A-C og E). Tomtebredden var ca 12-16 meter.

Undersøkelsesområdet: Bebyggelsestettheten var ca 38 % (Schia 1987:180). Det øst/vest – gående veifaret hadde plankedekke, var muligens delt og gikk på begge sider av bygningene K215 og K181. Dette medførte at bygård C i tilfelle ble mer åpen og at det antagelig gikk gjennomgangstrafikk her.

Bygningene: Toromsstuene (K158, K139, K156 og K140) stod alle tilbaketrukket i bygårdene A, B og C med samme orientering av forrom og ildsted, henholdsvis mot vest og syd. I disse bygårdene ser det ut til at det var kontinuitet fra foregående fase, siden toromsstuene lå på tilnærmet samme sted. I bygård C ser det imidlertid ut til at det stod ytterligere en toromsstue (K156), med plassering vest for toromsstue K140 langs tomtegrensen, nærmere Vestre strete. Bygningene i bygård E var så fragmentariske at det er vanskelig å si hvilken type bygninger det kan ha vært. Den ”doble toromsstua” (K167) ble ikke bygd opp igjen i denne fasen, og det lå heller ingen toromsstue nord i bygården. Det ble heller ikke funnet rester etter bygninger langs Vestre strete i bygård F.

4.7 Fase 9a

Figur 14. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 9a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiptet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Slutten av 1100-tallet, muligens brent av bybrann i 1223.

Bevaringsforhold: De utgravde bebyggelsesrestene ga et godt bilde av den topografiske strukturen i fasen (Schia 1987:104).

Antall bygninger totalt: 11(2)

Antall toromsstuer: 2(2)

Tomteforandringer: Tomtegrensen mellom bygård A og B, ser ut til å ha blitt flyttet mot nord slik at bygård A ble bredere, og B smalere i denne fasen.

Bygårdene: Det var fem bebygde bygårder i denne fasen (A-C, E-F).

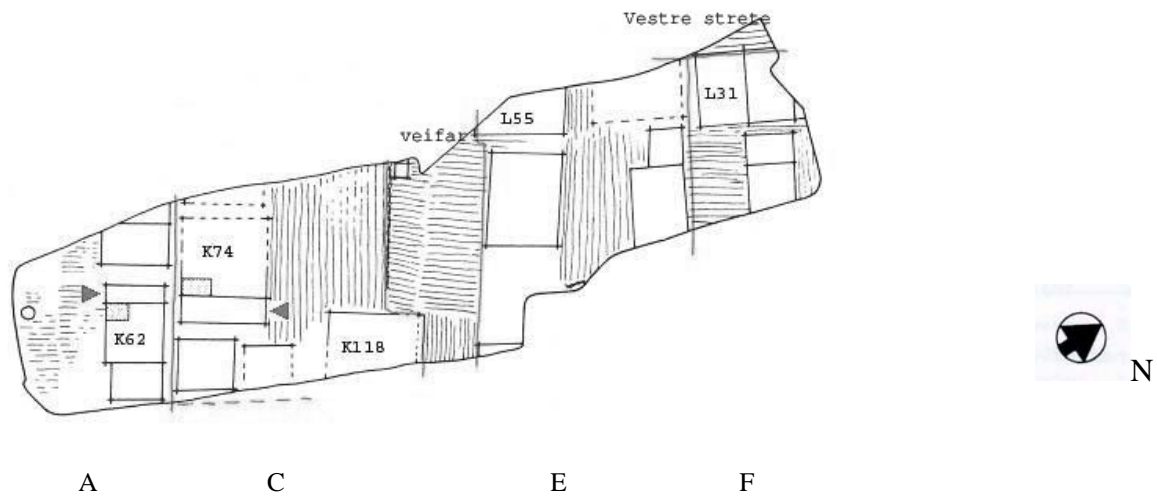
Undersøkelsesområdet: Bebyggelsestettheten var ganske lik foregående fase (39 %), og det kan virke som det var en viss grad av kontinuitet i bygningsmassen. Første spor av renovasjon opptrådte i denne fasen, i form av Y-formet avløpsrenne under plankedekket i veifaret. I forbindelse med vannrenna og veifaret var det ett relativt stort åpent plankedekket område i bygård C. Det ble også funnet rester etter plankedekke på Vestre strete i denne fasen.

Bygningene: Det var fire toromsstuer (K90, K107, K110 og K115) i bygård A, B og C og de hadde relativt lik plassering som i den forrige fasen. Unntaket er at det ser det ut til at det var to stuer på rad i bygård B (K 110 og K107), mens det kun var en i bygård C (K115).

Toromsstua (K110) lengst vest i bygård B, hadde forrom mot øst, og lå relativt nærme Vestre strete. Denne plasseringen kan skyldes at det stod ytterligere en stuebygning (K107) i denne bygården. De andre stuene hadde varierende avstand til Vestre strete, men lå mer tilbaketrukket enn K110. Alle disse hadde forrommet mot vest.

I bygård F stod det en bygning (M50) langs stretet i denne fasen, slik som i fase 12a og 11a. I tillegg har det ligget en bygning bak og øst for denne.

4.8 Fase 8a

Figur 15. Plantegning Søndre felt/Mindets tom fase 8a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiplet linje markerer mulig eiendomsgrænse. Piler markerer sannsynlig inngangsparti toromssstuen. Etter Schia 1987:179.

Datering: Ca 1223-1254

Bevaringsforhold: Funnene i denne fasen var såpass bra bevart at en får et godt helhetsbilde av bebyggelsesstrukturen (Schia 1987:95)

Antall bygninger totalt: 10(4)

Antall toromssstuer: 2(1)

Tomteforandringer: Dråpefallet mellom bygård B og C ble antagelig forskjøvet en husrekke sydover, slik at bygård B forsvant i denne fasen, og bygård C fikk tilsvarende økt areal til disposisjon.

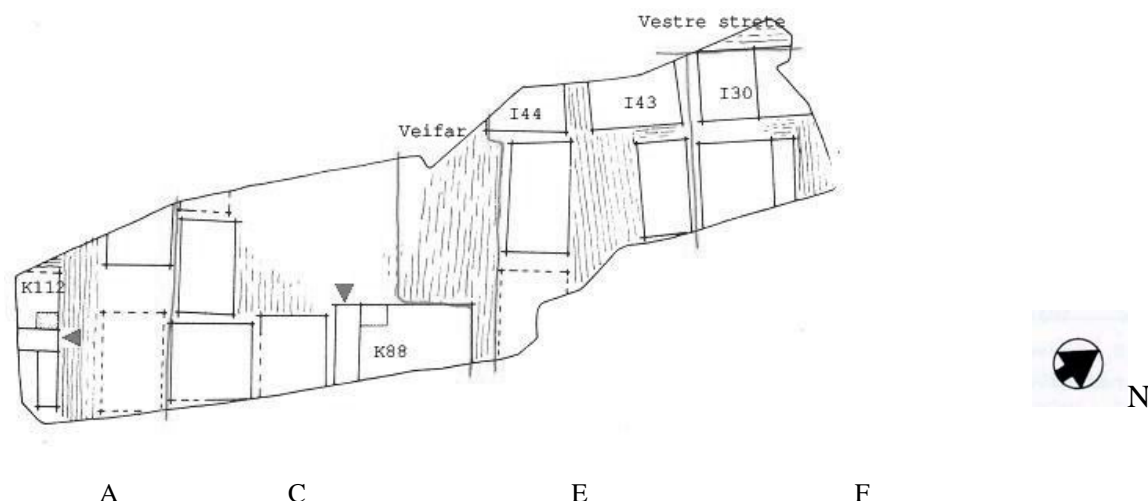
Bygårdene: Det har vært fire bebygde bygårder i denne fasen, (A, C, E-F). Tomtebreddene har vært ca 16-20 meter.

Undersøkellesområdet: Bebyggelsestettheten økte fra 38 til 45 % fra foregående fase (Schia 1987:180). Det som ser ut til å ha vært spesielt i denne perioden var den store åpne plassen i bygård C, som ble ytterligere utvidet. Plassen var delt i to av ett flettverksgjerde. Hele dette store området var antagelig plankedekket, men plankene ble lagt i hver sin retning nord og sør for tomtegrensen. Veifaret gikk på nordsiden av flettverksgjerdet, som også var tomtegrense og var dermed en del av den åpne gårdsplassen. På sydsiden av tomtegrensen lå bygård C. Veifaret gikk antagelig på hver side av bygning K118, som det også gjorde i de to foregående fasene. Det kan se ut som bygningene i bygård C sammen med bygningene syd i bygård E, stod gruppert rundt den store gårdsplassen. Lite funn av gjødsel fra husdyrhold og avfall i forhold til eldre faser kan tyde på mer organisert renovasjon og/eller mindre husdyrhold.

Bygningene: Det ble kun funnet sikre spor etter to toromsstuer (K62 og K74) i bygård A og C. I tillegg ble det funnet mulige rester etter ytterligere en toromsstue (K97) i bygård A. Denne stod foran den andre, litt tilbaketrukket i bygården. Toromsstue K62 hadde tilnærmet samme plassering som i foregående fase. Alle hadde varierende grad av tilbaketrukket beliggenhet fra stretet. K62 lengst mot vest i bygård A hadde forrommet orientert mot øst, mens de to andre hadde den mer vanlige plasseringen av forrommet mot vest.

I bygård F ble det funnet rester av en bygning (L31) langs stretet med flere rom, og det ble gjort funn av en sikker (L55) og en mulig stretebygning i bygård E. Bebyggelsen mot Vestre strete ble dermed tettere i denne fasen.

4.9 Fase 7a

Figur 16. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 7a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser. Prikket linje markerer usikker grenselinje. Stiplet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Ca 1254-1287

Bevaringsforhold: Fasen ga et godt inntrykk av den topografiske strukturen i undersøkelsesområdet (Schia 1987:89).

Antall bygninger totalt: 11(4)

Antall toromsstuer: 2

Tomteforandringer: Det ser ut som tomtegrensen i bygård C ble flyttet noen meter nordover nærmere veifaret og mer av den store åpne gårdsplassen lå innenfor bygård C. Bygård C var dermed enda litt større i denne fasen enn forrige.

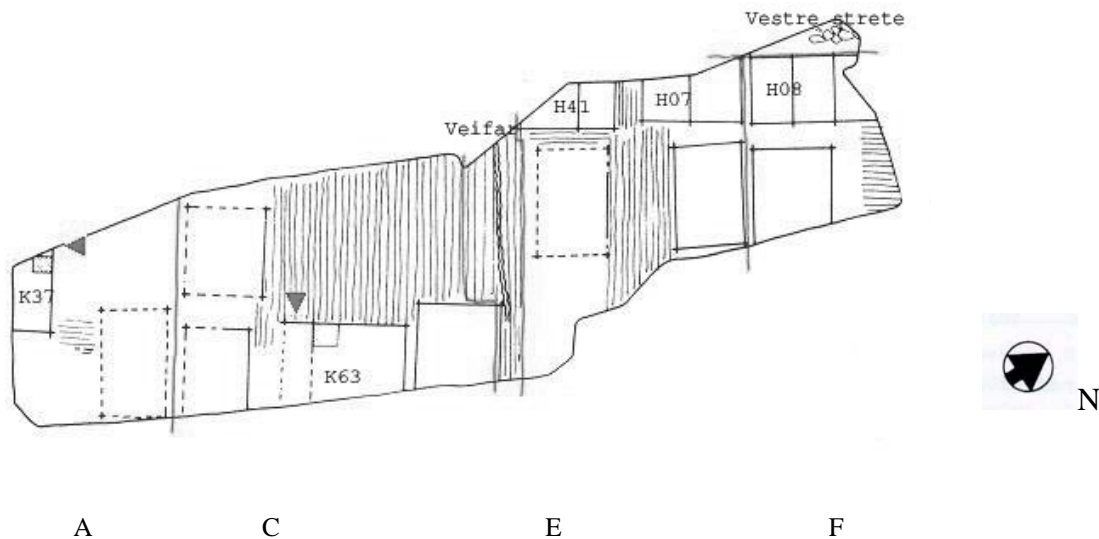
Bygårdene: Det var fire bebygde bygårder (A, C, E-F).

Undersøkellesområdet: Bebyggelsestettheten har økt med 3 % fra forrige fase til 48 % (Schia 1987:180). Den store gårdsplassen i bygård C ble ytterligere utvidet både mot syd og nord og tomtegrensen midt på plassen ser ut til å ha forsvunnet. Bygningene var gruppert rundt plassen, slik at strukturen kan minne om en firkantgård. Veifaret gikk sannsynligvis også i denne fasen gjennom undersøkelsesområdet mellom bygård C og E. Husene lå så tett rundt plassen i denne fasen, at veifaret ikke kan ha hatt delt løp, slik det antagelig hadde i fase 10a-8a (ca 1159-1254).

Bygningene: Det ble funnet rester etter to toromsstuer (K112 og K88), som stod i bygård A og C. Ingen av de påviste toromsstuene hadde samme plassering som i fase 8a. Stuebygningen K88 i bygård C var usedvanlig stor, over 70m². Orienteringen var også spesiell da dette var det første tilfelle hvor en toromsstue ble orientert nord/syd, med ildstedet mot vest. K88 var en av bygningene som stod i firkantgårdstrukturen rundt den store gårdsplassen. Den lå tilbaketrukket i forhold til Vestre strete, med gavlsiden inni i veifaret mot nord, slik at bygningen innsnevret veiløpet. Toromsstua K112 i bygård A var orientert øst/vest, men hadde ildstedet mot nordveggen, i motsetning til den vanlige plasseringen mot sydveggen. K112 stod tilbaketrukket syd i bygården, ikke mot tomtegrensen i nord som i forrige fase.

Det ble i denne fasen funnet rester etter hele tre bygninger (I44, I43 og I30), som stod langs Vestre strete i bygård E og F.

4.10 Fase 6a

Figur 17. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 6a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiptet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Ca 1287-1308.

Bevaringsforhold: Fasen var fragmentarisk, men i nordre del av undersøkelsesområdet var funnmaterialet bedre, og ga ett godt bilde av den topografiske strukturen (Schia 1987:83)

Antall bygninger totalt: 9(3)

Antall toromsstuer: 2

Tomteforandringer: Veifaret var smalere i denne fasen. Vestre strete ble gjort litt bredere, slik at bygård F ble ca 1 meter smalere mot vest.

Bygårdene: Det var fire bebygde bygårder (A, C, E-F). Bygård C, ser også i denne fasen ut til å ha vært betydelig større enn de andre, med en bredde på ca 23-24m.

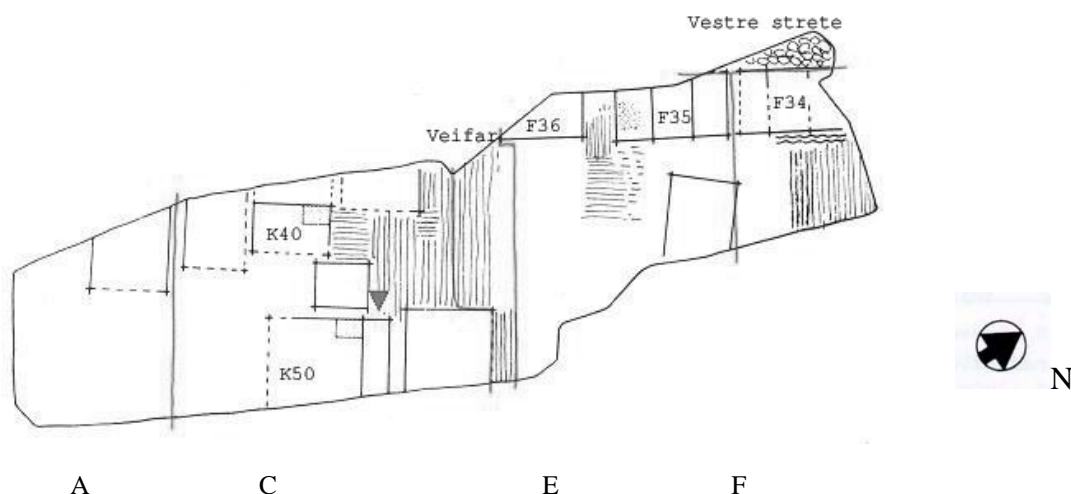
Undersøkelsesområdet: Bebyggelsestettheten økte fra 48 % i fase 7a, til 51 % i denne fasen (Schia 1987:180). Fase 6a ser ut fra bebyggelsesrestene til å ha vært preget av kontinuitet i forhold til foregående fase. I bygård E og F hvor bevaringsforholdene var best viste funnene en tett bebyggelse med smale trebrolagte passasjer mellom husene og to mindre gårdsplasser. I bygård C var det på samme måte som i 8a og 7a (ca 1223-1287) en stor plankelagt gårds plass, med bygninger gruppert rundt som i en firkantgård. Schia (1987:87) antyder at gårds plassens størrelse gjør det tenkelig at det kan ha vært en offentlig funksjon her. Det har gått en vannrenne under veifaret, lignende den det ble funnet rester etter i fase 9a (ca 1200-1223). Plankedekket i Vestre strete hadde i denne fasen blitt erstattet av steinbrolegning.

Bygningene: Det ble som i fase 7a funnet sannsynlige rester etter to toromsstuer (K37 og K63) i bygårdene A og C. Toromsstue K63 i bygård C var som i forrige fase orientert

nord/syd og stod som ett av husene rundt den store gårdsplassen. K63 lå vest i firkantgårdsstrukturen, men i motsetning til toromsstue K88 i fase 7a lå den ikke mot bygårdsgrensa i nord, da det stod en annen bygning i mellom tomtegrensa og toromsstua. K63 var også mindre enn K88. I bygård A, lå toromsstue K37 på tilnærmet samme sted som forrige fase, men med forrommet mot vest, ikke øst som i fase 7a. Ildstedet har også i denne fasen ligget mot nordveggen.

Det ble funnet rester etter tre bygninger (H41, H07 og H08) langs Vestre strete i bygård E og F, på samme måte som i fase 7a. Alle bygningene har hatt flere rom, H08 ser ut til å ha hatt tre rom, de andre to.

4.11 Fase 5a

Figur 18. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 5a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiplet linje markerer mulig eiendomsgrense. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Ca 1308-1352.

Bevaringsforhold: Restene av bebyggelse i denne fasen var blitt ødelagt flere steder av nyere tids nedgravninger, og fasen var fragmentarisk og ufullstendig. I deler av undersøkelsesområdet, kunne man imidlertid få et inntrykk av den topografiske strukturen (Schia 1987:47).

Antall bygninger totalt: 9(3)

Antall toromsstuer: 1

Tomteforandringer: Det var ingen større tomteendringer i denne fasen.

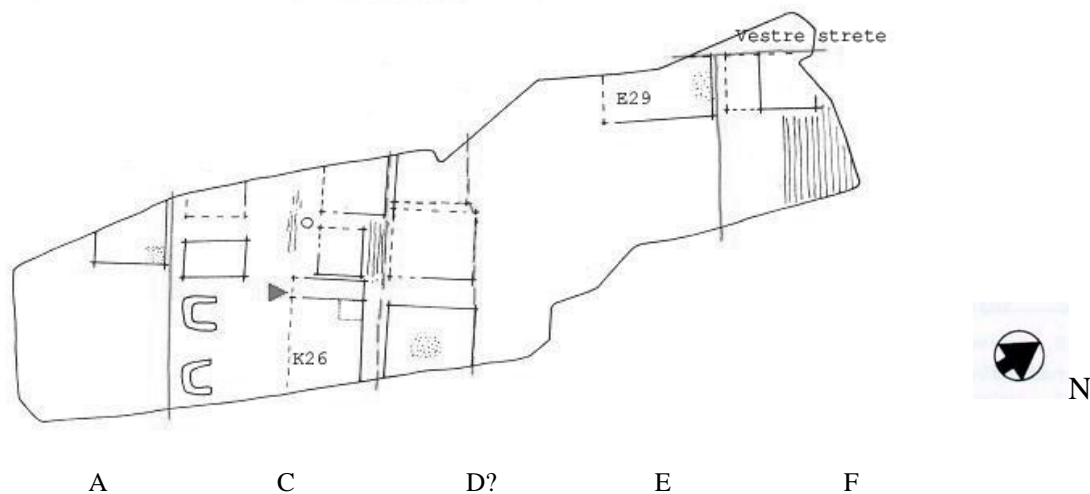
Bygårdene: Det var fire bebygde bygårder (A, C, E, F).

Undersøkellesområdet: Bebyggelsestettheten var på sitt høyeste gjennom hele middelalderen i denne fasen, med ca 60 % (Schia 1987:180). Denne økningen av arealbruket kunne tydelig sees i bygård C. Her var den store gårdsplassen blitt fylt med bygninger, og det var bare en liten åpen plankelagt gårdsplass vest for veifaret igjen. Det ser ut til at bygningene i bygård C ble plassert på en annen måte enn det som hadde vært den vanlige normen. En del av bygningene så ut til å ha ligget spredt på tomten, ikke langs tomtegrensene eller langs gårdsplassen slik det var vanlig tidligere. Det stod tre bygninger midt i bygården, der det i tidligere faser var en stor åpen plass. Det kan se ut som bygningene midt i bygården var oppført senere enn de som har ligget langs tomtegrensene i bygård C.

Bygningene: En sannsynlig toromsstue (K50) og en bygning med hjørneildsted, uten påvist forrom (K40), stod begge i bygård C. Toromsstua K50 var orientert nord/syd og lå på tilnærmet samme sted som toromsstue K63 i fase 6a, men med forrommet mot nord. I denne fasen hadde bygården flere bygninger og gårdsplassen var mindre. Det medførte at toromsstua ikke lå mot en åpen gårdsplass som i forrige fase. Det ser ut til at det stod en bygning så tett inntil K50 at det kan ha gjort inngangspartiet mindre tilgjengelig. Hvis bygning K40 med hjørneildsted var en toromsstue, har den vært liten og ligget ca midt i bygården, med gavlen på forrommet mot gårdsplassen.

I bygård E og F stod det tre stretebygninger (F36, F35 og F34) som i tidligere faser. To av disse (F34 og F35) ser ut til å ha vært oppdelt i tre mindre rom.

4.12 Fase 4a

Figur 19. Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 4a. Bokstavene betegner de forskjellige bygårdene. Hele streker markerer tomtegrenser, prikket linje markerer usikker grenselinje og stiplet linje markerer mulig eiendomsgrænse. Piler markerer sannsynlig inngangsparti i toromsstuene. Etter Schia 1987:179.

Datering: Ca 1352-1453/56.

Bevaringsforhold: Denne fasen hadde dårlige bevaringsforhold og var fragmentarisk.

Bebyggelsesrestene ga et ufullstendig bilde av den topografiske strukturen i området.

Bygningene var dårlig bevart og dels ødelagt av nyere nedgravninger (Schia 1987:73).

Antall bygninger totalt: 8(2)

Antall toromsstuer: 2

Tomteforandringer: Bygård C var mindre i denne fasen, og det var oppført en bygningsrekke i det tidligere veifaret, slik det også var i fase 13a.

Bygårdene: Det kan ha vært fem bygårder i denne fasen (A, C, D, E, F).

Undersøkellesområdet: Bebyggelsestettheten var litt lavere enn i forrige fase, med 51 % (Schia 1987:180). Dårlige bevaringsforhold medførte at det ble funnet få bygninger i bygård E og F, noe som antagelig ga et galt bilde av den topografiske situasjonen. Det stod en rekke med bygninger der veifaret hadde gått. Antagelig var dette en egen bygård, alternativt en del av bygård C. Bygård C hadde i det førstnevnte tilfellet vært smalere enn i tidligere. Sporene etter den store gårdsplassen hadde helt forsvunnet. Bygningene stod som dobbelt- og enkeltgårder langs tomtegrensene, slik de gjorde før den store gårdsplassen ble anlagt. De to ildstedene/ovnene som lå bak i bygård C var spesielle for denne fasen, og gjorde at området antagelig har hatt en annen funksjon enn tidligere.

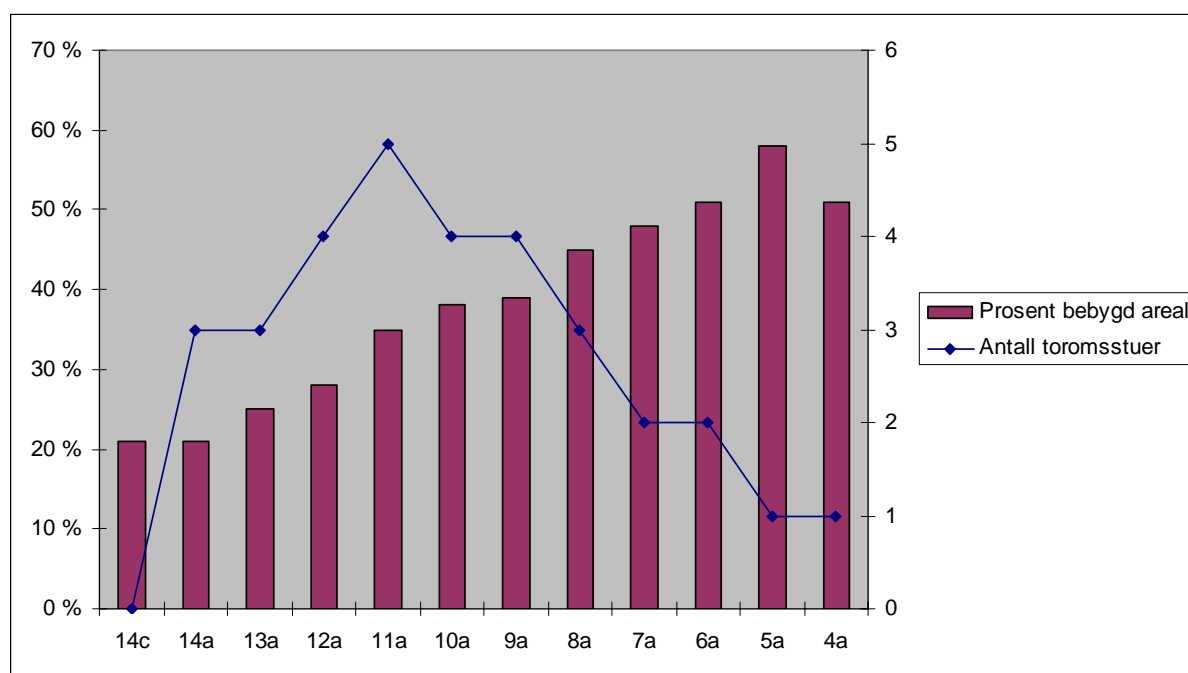
Bygningene: Også i denne fasen lå det antagelig en toromsstue (K26) i bygård C. Den var orientert øst/vest med ildsted mot nord. Den lå langs tomtegrensen i nord, slik det hadde vært vanlig i de eldre fasene.

5 Analyse av materialet

5.1 Antall toromsstuer sett i forhold til bebyggelsesintensitet

Oslo var på 1100-tallet en by med spredt bebyggelse. Etter hvert ble det bygd tettere, det ble flere bygninger og færre åpne plasser. Denne økningen i bygningsmassen fortsatte til ca. 1350.

Ved å studere bebyggelsesrestene fra Mindets tomt/Søndre felt i de forskjellige fasene, kunne det konstanteres at denne økningen også fant sted i dette området av middelalderbyen. I denne perioden økte også befolkningsmengden (Molaug 2001b:777). Det kunne derfor være rimelig å anta at denne økningen også medførte behov for flere bygninger med boligfunksjon, og dermed økning i antall toromsstuer.

Figur 20. Bebyggelsesintensiteten i forhold til antall toromsstuer i de forskjellige fasene på Søndre felt/Mindets tomt.

Schia (1987:181) har regnet ut bebyggelsens tetthet i prosent i de ulike fasene på Søndre felt/Mindets tomt. I figur 20 er denne utviklingen sammenstilt med antall toromsstuer i de forskjellige fasene.

Figur 20 viser at bebyggelsesintensiteten og antall toromsstuer ikke økte proporsjonalt på undersøkelsesområdet. Toromsstuene ser ut til å ha forekommet hyppigst fra fase 12a til og med 9a (ca 1100-1223), med en topp på midten av 1100-tallet. Bebyggelsesintensiteten derimot var på sitt høyeste i fase 6a til 4a (ca 1287-1453/56). Fra fase 8a (ca 1223-1254) var antall toromsstuer klart nedadgående, samtidig som det var i denne perioden bebyggelsestettheten økte mest. Dette korrelerer dårlig med et antatt behov for flere boliger.

Det kan etter min mening være to forklaringer på denne tendensen. Den ene muligheten kan ha vært at andelen av bygninger med boligfunksjon gikk ned i undersøkelsesområdet, og at andre funksjoner kan ha blitt viktigere. Den andre forklaringsmodellen kan være at boligfunksjonen ble ivaretatt på andre måter. Dette vil jeg undersøke nærmere i kapittel 5.1.1 og 5.1.2.

5.1.1 Forklaringsmodell 1: boligfunksjonen flyttes ut av området.

Siden toromsstua ivaretok boligfunksjonen i byene gjennom store deler av middelalderen, var det nærliggende å undersøke om et redusert antall toromsstuer indikerer at området etter hvert ble brukt på en annen måte. En mulighet kan være at samfunnet ble mer spesialisert og at i denne delen av byen foregikk det håndverks- og/eller handelsaktiviteter, mens boligene lå i en annen del av byen.

For å få nærmere informasjon om dette, er det relevant å se på gjenstandsfunn i tilknytning til bygningene og området rundt. Forekomsten av håndverksavfall og redskaper vil kunne gi en indikasjon på om, og i hvilket omfang denne aktiviteten har foregått i området.

Håndverksaktiviteter gir som regel mye avfall og er i de tilfeller avfallet blir liggende i bygården, som regel mulig å spore avhengig av bevaringsforhold. Hvilket omfang aktiviteten hadde, har også spilt inn på funnmengden. Håndverksaktiviteter som bar mer preg av husflid og egenproduksjon vil antagelig ikke sette like mye spor etter seg, som i de tilfeller hvor håndverket ble drevet profesjonelt.

Gjenstandsfunn som indikerte boligfunksjon i området vil det også være viktig å vurdere. Ved å undersøke i hvilket omfang denne typen gjenstander forekom i forbindelse med forskjellige bygningstyper, er det kanskje mulig å få en forståelse av i hvilken grad det har vært bolighus i området.

Jeg vil benytte meg av resultatene fra Ruis (1993) undersøkelse (se også kap.1.4). Det vil da antagelig være mulig å se hvordan mengde og spredning av gjenstandsfunn knyttet til håndverk/handel og boligfunksjon forandret seg over tid. En slik forandring i gjenstandsmaterialet kan være med på å indikere om bruken av området endret seg fra fase 8a (ca 1223-1254), da nedgangen i antall toromsstuer begynte.

Rui har brukt plottkart i sine undersøkelser, og disse viser hvor på undersøkelsesområdet de forskjellige aktivitetene har funnet sted. Ut i fra dette ser det ut til at håndverksaktiviteter har foregått over hele området og i alle bygårdene fram til og med fase 10a (ca 1159-1200). Fra fase 9a (ca 1200-1223) er det gjort langt færre funn etter håndverk, og fra fase 8a (ca 1223-1254) er forekomstene svært sporadiske (Rui:199:122-123).

Funnspredningen fra aktiviteter knyttet til kvinnearbeid viser en annen tendens. Artefakter som kan knyttes til boligfunksjon forekom i alle de undersøkte fasene. I fase 9a-6a (ca 1200-1308), da håndverk var sparsomt representert i materialet, ble det ikke funnet samme reduksjon i funnmengden knyttet til matlagning og tekstilarbeid. Disse virksomhetene ser ut til å ha forekommet med tilnærmet samme hyppighet som tidligere. Områdene der denne typen funn opptrådte hyppigst ser derimot ut til å ha endret seg over tid. Fra at det ble funnet flest gjenstander i midtre deler av bygården der toromsstuene stod, ble det fra fase 7a (ca 1254-1287) gjort flere funn i de fremre deler av bygården, nærmest stretet (Rui 1991:120-121).

Vanja Tørrhaug (1998) har i sin hovedfagsoppgave: "Skomakerhåndverket i Oslo 1050-1300", blant annet sammenlignet mengden læravfall fra Mindets tomt/Søndre felt og Oslogate 6. Oslogate 6 var i middelalderen et område som lå lenger nord, mot utkanten av byen (fig.2). Tørrhaug fant ut at profesjonell skomakervirksomhet foregikk i ulike områder av middelalderbyen, men at virksomheten i løpet av middelalderen endret karakter. Før ca 1125 var det et ambulerende og deltidsbeskjeftiget håndverk, som senere utviklet seg til å bli et stasjonært fulltidshåndverk (Tørrhaug 1998:112). Spor etter dette fulltidshåndverket kan spores på Mindets tomt/Søndre felt fra ca 1125 til ca 1170. Etter dette fantes det som nevnt få spor etter håndverksaktiviteter i dette området. Samtidig økte funnmengden av denne typen avfall på undersøkelsesområdet Oslogate 6 fra 1160/70- tallet. Skomakerarbeidet foregikk derfor sannsynligvis i den nordre delen av byen fra slutten av 1100-tallet (Tørrhaug 2000:31).

Metallhåndverket ble sannsynligvis også flyttet ut av området. Det ble gjort få funn etter metallhåndverk, på både Søndre felt/Mindets tomt og Oslogate 6 etter 1150. Dette kan ha hatt en sammenheng med at trebebyggelsen ble tettere utover 1200-tallet og smiene utgjorde dermed en stor brannfare. I 1240 stod en smie øst for kirkegårdsmuren til Hallvardskirken, i betryggende avstand til trehusbebyggelsen (Nedkvitne og Nordseng 1991:269). Byloven stadfestet i 1276 antagelig bare vanlig praksis når den bestemte at alle jernsmier skulle ligge utenfor tettbebyggelsen (ibid.).

Når det gjelder gevirhåndverk ble det funnet store konsentrasjoner med geviravfall ved grøftegravinger sørvest for St. Hallvardskatedralen, datert til slutten av 1100- og begynnelsen av 1200-tallet (Dahlin og Wihl 1991:93-95; Wihl og Karlberg 1991:142-143).

Det ser dermed ut til at håndverket ble mer spesialisert i løpet av middelalderen, og at en del av de forskjellige håndverkene ble samlet i egne områder av byen. På Mindets tomt/Søndre felt ser det ut til at håndverket ble flyttet ut i løpet av fase 10a (ca 1159-1200) og at det ikke ble utført håndverk av større grad i dette området etter ca 1170.

Bruken av undersøkelsesområdet har dermed sannsynligvis endret seg i løpet av middelalderen. Håndverksvirksomheten ble etter alt å dømme flyttet ut og til andre deler av byen på slutten av 1100-tallet. Bygningene på Søndre felt/Mindets tomt ser derfor ikke ut til å ha blitt benyttet til håndverks- og handelsaktiviteter på bekostning av antall bygninger med boligfunksjon. Det er dermed ikke noe belegg for å hevde at boligfunksjonen ble flyttet ut av området.

5.1.2 Forklaringsmodell 2: Boligfunksjonen i området ble ivaretatt på andre måter

En annen tolkning av årsaken til at det blir færre toromsstuer fra slutten av 1200-tallet, kan være at boligfunksjonen etter hvert ble ivaretatt på andre måter. Både befolknings- og bebyggelsestettheten økte i løpet av middelalderen og det kan ha oppstått behov for å organisere boligfunksjonen i bygården annerledes enn tidligere.

I Ruis (1993:120-121) undersøkelse er gjenstander relatert til matlagning og tekstilarbeid i stor grad funnet i tilknytning til toromsstuene i bygårdene. Disse funngruppene opptrer altså dermed ofte i bygninger som med stor sannsynlighet har hatt boligfunksjon. Det ble funnet

artefakter, som kunne knyttes til denne aktiviteten i toromsstuene i alle fasene, men mengden varierte.

I fase 12a (ca 1100-1137) ble den første stretebygningen funnet i bygård F. Videre ble det funnet en stretebygning i fase 11a (ca 1137-1159), en i fase 9a (ca 1200-1223) og tre i fase 8a-5a (ca 1223-1352). Disse bygningene økte altså etter hvert i antall og omfang. Lignende funn er også gjort i andre skandinaviske middelalderbyer. På Folkebibliotektomta i Trondheim ble et større område langs stretet gravd ut. Her ble den første frontbebyggelsen mot gaten oppført allerede i andre halvdel av 1000-tallet. Fra midten av 1100-tallet ekspanderer frontbebyggelsen markant både i bygningsareal og antall. I andre halvdel av 1100-tallet opptar denne bebyggelsen over 52 % av det samlede bebygde arealet (Christophersen 1994:209). I Slesvig kan den første regulerte bybebyggelsen spores til 1070-tallet, og i Lund kunne man se konturene av en ny bebyggelsesstruktur, der man begynte å oppføre hus langs torgets sider og langs gaten (Andrén 1985:77).

Det ble bare gjort ett funn som kunne knyttes til husholdning i stretebygningen i fase 12a (ca 1100-1137). Fra neste fase ble det gjort flere funn som kunne knyttes til boligfunksjon, men til og med fase 10a (ca 1159-1200) er funnmengden størst i stuebygningene. Fra fase 9a (ca 1200-1223) ser ut til å ha vært like mye husholdningsrelaterte gjenstander i tilknytning til bygningene langs stretet. Fra fase 7a (ca 1254-1287) var det imidlertid flere boligindikerende funn i fremre del av bygården, i tilknytning til stretebygningene.

I disse bygningene som lå nærmest stretet ble det i tillegg til boligindikerende gjenstander også funnet konsentrasjoner av kvernstein og brynefragmenter. Dette kan tyde på at noen av rommene har hatt lager- eller salgsfunksjon og at bygningene kan ha hatt en mer differensiert bruk (Lidén 1977b:62). Fra undersøkelsene på Folkebibliotekstomta i Trondheim, ble det også gravd fram rester etter bebyggelse langs Kaupmannastretet. Det ble gjort en testanalyse med tanke på sammensetningen og fordeling av 130 funksjonsindikerende artefakter. Utfallet av denne analysen kunne også i noen grad underbygge antagelsen om at frontbebyggelsen hadde både bolig- og økonomifunksjoner (Christophersen 1994:204).

I samtidige skriftlige kilder kan vi finne opplysninger som bygger opp under teorien om at boligfunksjonen ble flyttet til stretebygningene og også at bygningene hadde differensiert bruk. I følge *Diplomatarium Norvegicum* (4-579) ble det foretatt et skifte i bygården Brandtzgard i Oslo i 1390. Her ble nordre lut skiftet, bortsett fra vestre stue og loft derunder.

Her har det altså ligget et loftsrom under stuerommet, det har med andre ord vært flere etasjer i bygningen. I bygården Gullen i Oslo ble det i 1344 skiftet en ½ gård, noe som innebefattet vestre stuen, loftet derunder og to boder under dette igjen. Den østre stuen i Gullen hadde også loft under og boder under dette igjen (Diplomatarium Norvegicum 4-283). Disse bygningene i Gullen ser dermed ut til å ha inneholdt tre etasjer, med boder i første, loft i andre og stue i tredje etasje.

Turid Kolstadløyken (1999:71) har i sin hovedfagsoppgave i historie ”Bygården i norsk middelalder” studert samtidige skriftlige kilder, og har funnet ut at alle stuer nevnt i de salgs- og skiftebrevene hun har gjennomgått fra ca 1300-1450, har ligget i en overetasje. Stuen ble i det skriftlige kildematerialet benevnt som loftsstuer fram til ca 1340. Etter dette er ikke denne betegnelsen brukt i diplomene. Fra dette tidspunktet blir dette rommet kun kalt stue, selv om det ligger i en overetasje (Kolstadløyken 1999:90). Dette kan tyde på at å ha stuerommet i en overetasje etter hvert ble den vanlige normen i byene i middelalderen. Det kan se ut som det ble så vanlig at det etter hvert ble unødvendig å ha benevnelsen ”loft” foran denne delen av stretebygningen.

Det er også gjort arkeologiske funn som indikerer at stretebygningene har hatt flere etasjer og er blitt brukt til bolig. Funn av kraftig stabbefundament under bygningene kan tyde på at behovet for solid fundamentering på Søndre felt/Mindets tomt tiltok, ettersom byggegrunnen ble fuktigere og dimensjonene på bygningene økte Lidén (1977b:61-62).

Forekomster fra Trondheim viste at bygningene som lå nærmest stretet, også her ofte var reist på solide stabbefundamenter (Christophersen 1994:202). Stabbefundamentenes primære hensikt har sannsynligvis vært å understøtte en tyngre bygningskropp, det vil si bygninger med flere etasjer (Christophersen 1994:204).

Det ble ikke funnet ildsteder in situ i stretebygninger, men i utgravninger utført i fase 5a og 4a (ca 1308-1453/46) på Søndre felt/Mindets tomt, ble det funnet konsentrasjoner av stein i en av hustuftene langs stretet, som muligens kan stamme fra ildsteder i en overetasje (Lidén 1977:62). Det er også gjort ett lignende funn i en stabbefundamentert bygning fra utgravningen på Folkebibliotekstomten i Trondheim. Her ble også en ansamling steiner tolket til å være mulige rester av et nedrast ildsted fra en overliggende etasje (Christophersen 1994:204).

På Søndre felt/Mindets tomt ble det også funnet rester etter en latrineinnhegning i fase 6a. Latrinen har ligget mellom en av stretebygningene og en bakenforliggende bygning. Selve avtreedet har sannsynligvis ligget på en sval i nivå med andre etasje (Lidén 1977:62).

Det er altså mye som taler for at boligfunksjonen i løpet av middelalderen ble lagt til de øvre etasjer av stretebygningene, mens økonomifunksjoner av forskjellig slag ble ivaretatt på grunnplan. Dette kan ha vært en praktisk løsning, siden verksteds- og handelsboder i første etasje nær stretet sikret nærhet til kundene og muligens økt salg. Stabbefundamenteringen hevet bygningene litt over bakken og sørget antagelig for luftsirkulasjon, slik at forholdene ikke ble så fuktige for de lagrede varene (Christophersen 1994:203). Fraværet av ildsted, gjorde antagelig også at lagringsforholdene ble kjøligere, noe som kan ha vært gunstig.

Disse forholdene kunne imidlertid bli ivaretatt uten at det nødvendigvis var flere etasjer over bodene. Både verksteds- og handelsbodene og også lagerfunksjonen kunne ha fungert like godt i enetasjes bygninger langs stretet, mens boligfunksjonen fortsatte å ligge i toromsstua lenger bak i bygården. Tettere bebyggelse og økt befolkning kan imidlertid ha ført til knapphet på plass, slik at det ble nødvendig å utnytte plassen best mulig, ved å bygge tettere og i flere etasjer.

Selv om håndverksaktiviteten så å si opphørte på området fra ca 1170, har det etter all sannsynlighet fortsatt bodd mennesker her. Både skriftlige kilder og funnmateriale tyder på at det etter hvert ble mer vanlig å bo i annen eller tredje etasje i en stretebygning enn i en stuebygning lenger bak i bygården. Boligfunksjonen ser dermed etter hvert ut til å ha blitt ivaretatt på andre måter enn ved å bo i toromsstua.

5.2 Forandringer i bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt

Jeg vil i det følgende undersøke endringene i bygårdene på Søndre felt/Mindets tomt fra fase 14c til 4a. Det første jeg vil se på er tomtegrensene, hvilke typer bygårder som fantes og i hvilken grad og på hvilken måte dette eventuelt endret seg over tid. Deretter vil jeg undersøke hvor og hvordan toromsstua var plassert i bygården i forhold til de andre bygningene og gårdsplasser, streter og veifar. Jeg vil også se på i hvilken grad gjenstandsfunn kan belyse eventuelle skifter i måten området ble brukt på. På den måten håper jeg å fange opp

forandringer i bygården og bygningene der som kan relateres til endringer i måten menneskene i middelalderbyen valgte å bo på.

Den profane bebyggelsen i middelalderbyene var gjerne ordnet i bygårder. De forskjellige bygningene i bygården hadde antagelig hver sine funksjoner som til sammen dekket behovene beboerne hadde. Hvor de forskjellige bygningene var plassert var antagelig ikke tilfeldig, og kan ha vært styrt av behov og normer. Den vanligste måten å ordne bygningene i bygården på var i rekker, som dobbeltgårder eller enkeltgårder. Det ble også funnet bygårdsstrukturer som kunne minne om en firkantgård. Firkantgården karakteriseres ved at bygninger er lagt i firkant rundt en lukket gårdsplass med kvadratisk til rektangulær form. Slike bygårder er godt kjent i Norden fra 1600-tallet (Schia 1987:17).

5.2.1 Tomtegrensene og bygårdsstrukturen

Tabell 1 viser endringer i tomtegrensene og hvilke forskjellige bygårdsstrukturer som det er funnet spor etter på Søndre felt/Mindets tomt. Alle tomtegrensene ser i starten ut til å ha vært tilnærmet like brede, ca to husbredder eller fra 11-15 meter. Nord på undersøkelsesområdet, i bygård E og F ser denne tomtebredden ut til å ha holdt seg relativt stabil gjennom alle fasene, bare mindre forskyvninger og justeringer har funnet sted. Disse justeringene har resultert i at bygård F ble litt smalere i løpet av middelalderen og bygård E litt bredere.

Tomtegrensene i sør har vært mindre stabile, men de fleste endringene har skjedd før fase 8a (ca 1223-1254). Både bygård A og C fikk økt bredde på bekostning av bygård B, som blir borte i fase 8a (fig.15). Bygård D forsvant fra fase 12a (ca 1100-1137), og bygningene ble erstattet av et veifar som sannsynligvis har gått fra Vestre til Østre strete (Fig.11). Dette veifaret har sannsynligvis eksistert fram til fase 4a (ca 1353-1453/56). Bygård C ble områdets største fra fase 8a.

I tabell 1 er det oppgitt bygårdsstruktur i de fasene hvor bebyggelsesrestene var bevart i et stort nok omfang til at det kunne foretas en tolkning. Det har til forskjellig tid og av ulik varighet, ligget dobbeltgårder i alle bygårdene unntatt bygård D. Dette ser ut til å ha vært den hyppigst forekommende bygårdsstrukturen på Søndre felt/Mindets tomt.

Tidsperiode	Fase	Bygård A	Bygård B	Bygård C	Bygård D	Bygård E	Bygård F
Ca 1025-ca 1080	14a	Bare smal stripe innenfor UO i sør	Ca 2 husbredder bred	Ca 2 husbredder bred.	Ca 2 husbredder bred.	Ca 2 husbredder bred.	Delvis utenfor UO i nord. Ca 2 husbredder bred.
Ca 1080-1110	13a	?	Dobbeltgård?	Utvides ca 1 husbredde mot nord. ?	Blir ca 1 husbredde smalere mot sør. Enkeltgård.	?	?
Ca 1110-1137	12a	?	Dobbeltgård	Dobbeltgård?	Ingen bygninger i denne fasen. Veifar Ø/V?	?	?
Ca 1137-1159	11a	Utvides med en husbredde mot nord ?	Grensene forskyves en husbredde mot nord. ?	Blir ca 1 husbredde smalere i sør. ?	Ø/V-gående veifar	Dobbeltgård.	?
Ca 1159-1200	10a	Dobbeltgård	?	Utvides ca ½ husbredde mot nord. Dobbeltgård	Ø/V-gående veifar med delt veiløp?	?	?
Ca 1200-1223	9a	Utvides ytterligere ca ½ husbredde mot nord. Dobbeltgård	Blir smalere med ca ½ husbredde mot sør. Enkeltgård	Ny ukjent gårdsstruktur?	Ø/V-gående veifar med delt veiløp?	?	Ny ukjent gårdsstruktur?
Ca 1223-1254	8a	?	Forsvinner, da bygård C utvides.	Utvides ca 1 husbredde mot syd. Firkantgård?	Ø/V-gående veifar med delt veiløp?	Dobbeltgård?	Ny ukjent gårdsstruktur?
Ca 1254-1287	7a	Dobbeltgård	–	Firkantgård?	Ø/V-gående veifar.	Dobbeltgård.	Dobbeltgård?
Ca 1287-1308	6a	Dobbeltgård	–	Firkantgård?	Ø/V-gående veifar	Dobbeltgård.	Dobbeltgård?
Ca 1308-1352	5a	?	–	Ny ukjent gårdsstruktur?	Ø/V-gående veifar	Dobbeltgård?	?
Ca 1352-1453	4a	?	–	Blir antagelig ca 1 husbredde smalere mot nord. Dobbeltgård.	Utvides antagelig med ca 1 husbredde mot sør. Enkeltgård.	?	?

Tab.1. Forandringer i tomtegrenser og bygårdsstrukturer på Søndre felt/Mindets tomt fra fase 14a-5a. UO= undersøkelsesområdet. ? = uviss bygårdsstruktur. Etter Schia 1987:203,212.

Enkeltgården ser ut til å ha forekommet i de tilfeller hvor tomtebredden ble mindre, eller bygården ble delt, slik at det ikke lenger var plass til dobbeltgård på tomten. Dette har antagelig skjedd i bygård B i fase 9a (ca 1200-1223), og bygård D i fase 13a (slutten av 1000-tallet-ca 1100). I tillegg kan det ha kommet en enkeltgård i bygård D igjen i fase 4a (ca 1352-1453/56).

I bygård C stod bygningene ordnet rundt en større gårdsplass fra fase 8a til fase 6a (ca 1223-1308). Denne strukturen kan minne om en firkantgård (fig.24). Om gårdsplassen har vært lukket vet vi ikke, da området mot Vestre strete ikke ble gravd ut. Det er også mulig at området kan ha fungert som en utvidelse av Vestre strete, med veifaret i nordenden av gårdsplassen. Uansett om bygård C kan karakteriseres som en ekte firkantgård eller ikke, skilte den seg klart ut fra enkelt- og dobbeltgårdstrukturen.

5.2.3 Veifaret og bygårdene

Utviklingen i de ulike bygårdene forløp som nevnt litt forskjellig. Bygård D var i fase 12a (ca 1100-1137) uten bygninger. Den relativt smale tomten var sannsynligvis forløperen til et øst/vest – gående veifar fra Østre til Vestre strete. Dette veifaret grenset mot bygård C i syd og bygård E i nord. Funn av brolegning i fase 11a (ca 1137-1159) kan tyde på at passasjen ble plankelagt og mer etablert.

I fase 10a-8a (ca 1159-1254) kan veifaret ha hatt delt løp og gått på begge sider av bygningene K215, K181, K73 og K118, som lå nord i bygård C i disse fasene (fig.13-15). Disse bygningene fikk da en sentral plassering midt i veifaret. Bygård C ser dermed ut til å ha blitt en del av denne passasjen, og dette har antagelig ført til en annen interaksjon med omverdenen enn de andre bygårdene med sine avskjermede gårdsplasser hadde.

I fase 8a (ca 1223-1254) ble bygård C utvidet mot syd, med ca en husbredde (fig.15). Bygningene stod rundt en stor gårdsplass som var delt på midten av et flettverksgjerde. I fase 7a (ca 1254-1287) var flettverksgjerdet mot veifaret i bygård C borte og veifaret ser ut til å ha vært innlemmet i gårdsplassen. Dette gjør at den nå står fram som en stor åpen plass (fig.16). Bygningene lå rundt gårdsplassen, slik at det oppstod en firkantgårdsstruktur. Bygningene i denne strukturen stod så tett at veiløpet ikke kan ha vært delt i denne fasen. I fase 7a og 6a (ca

1254-1287) var gårdsplassen på sitt største, og bygård C kan ha vært opptil 22-23 meter på sitt bredeste.

I fase 5a (ca 1308-1352) ble det satt opp bygninger der den store gårdsplassen lå tidligere (fig.18). Bygningene var ikke ordnet i noen tidligere kjent bygårdsstruktur, det virker nærmest som de lå litt tilfeldig plassert på området. Det har stått minst tre bygninger langs bygårdsgrensen i syd og langs mulig bygårdsgrense i øst. Dette har vært en vanlig plassering i bygården. Det kan være at disse bygningene er satt opp først, og at det etter hvert ble fylt opp med bygninger på gårdsplassen etter behov. Det er også i denne fasen bebyggelsestettheten og befolkningen er på sitt største, slik at behovet for plass til nye bygninger har vært større enn i de foregående fasene.

Fra fase 4a (ca 1352-1453/56) ble det igjen satt opp bygninger i dobbeltgårdsstruktur i det som antagelig har vært bygård D (fig.19). De andre bygårdene på Søndre felt/Mindets tomt har opprettholdt denne dobbelt- og enkeltgårdsstrukturen gjennom hele perioden. De har dermed ikke gjennomgått like store forandringer som bygård C, i utformingen av bygårdene.

5.2.4 Toromsstua

Toromsstua lå vanligvis som ett av husene i bygningsrekkene langs tomtegrensene mot nord og syd i bygården. I de fleste tilfeller lå inngangspartiet antagelig ut mot egen gårdsplass. Dette virker også sannsynlig fordi det i mange tilfeller stod bygningene i rekke på begge sider av tomtegrensen, noe som sannsynligvis har gjort det upraktisk og veldig trangt å ha utgangsdør i denne retningen (fig.13).

Beliggenheten til toromsstuene på Mindets tomt/Søndre felt ser ut til i de fleste tilfellene å ha vært litt tilbaketrukket med plass til bygninger foran mot Vestre strete og en avfallsplass og bakgård bak. Selv om dette ikke har vært helt konsekvent, ser hovedtendensen ut til å ha vært å legge toromsstua i midtsonen bygården.

På Folkebibliotekstomta i Trondheim ble det foretatt en analyse av hvilke bygningstekniske, planløsnings- og innredningsmessige kriterier som hyppigst opptrådte sammen på en og samme bygning innenfor tre definerte soner i bygården. Bygården var delt opp i front-, midt- og baksone. Analysen ble foretatt både synkront og diakront. I midtsonen i bygården var bebyggelsen dominert av toromsbygninger med hjørneildsted og moldbenk (Christophersen

1994:202). Utgravningen av Oslogate 6 viste samme tendens; fra slutten av 1100-tallet og fram til midten av 1200-tallet var det vanlig med bodbygninger ut mot stretet og bolighus i området bak disse (Molaug 2001:61-62). Det kan dermed se ut som den foretrukne plasseringen av toromsstua var i en midtsone, slik at toromsstuene ikke fikk direkte interaksjon med gaten og folkelivet, men hadde en mer skjermet beliggenhet i bygården.

På Søndre felt/Mindets tomt ble imidlertid forutsetningene for en del av toromsstuene en annen. Det øst/vest – gående veifaret imellom bygård C og E, åpnet opp bygård C for gjennomgangstrafikk og beboerne i toromsstuene i denne bygården fikk antagelig gjennom dette et mer aktivt forhold til omverdenen.

I fase 12a (ca 1100-1137) ble det funnet en steinhelle på sydsiden av toromsstue K214 i bygård E (fig.11). Dette ble tolket som en dørhelle, og at inngangspartiet lå mot tomtegrensen i syd, ut mot det ubebygde området/veifaret (Schia 1987:133). I bygård C lå det også en toromsstue (K232) inntil veifaret. Om denne har hatt inngangsparti mot gårdsplassen eller veifaret er usikkert.

Treromsbygningen K167 fra fase 11a (ca 1137-1159) i bygård E, som jeg har tolket til en dobbelt toromsstue, kan også ha hatt utgangsparti mot veifaret (fig.12). Bygningen lå inntil tomtegrensen i syd og det ble funnet rester etter en mulig svalgang i denne retningen, noe som kan tyde på at inngangspartiet også var på sydsiden, og gikk gjennom svalen. Fra fase 10a (ca 1159-1200) var det bevart så lite av bygningene i bygård E, at vi verken vet hvilken type bygninger som lå mot veifaret, eller hvor inngangspartiet var.

Fra fase 8a-6a (ca 1223-1308) hadde bygård C firkantgårdsstruktur, og toromsstue K88 i fase 7a (ca 1254-1287) lå nærmest inni veifarets østre del og innsnevret dette betraktelig (fig.16). Det ser dermed ikke ut til at det var viktig å beskytte stuebygningen fra passasjen og gjennomfarten av mennesker som sannsynligvis gikk her. Firkantgårdstrukturen gjorde det også vanskeligere med skjermet plassering, siden alle bygningene her vendte ut mot den store åpne plassen. Det blir også vanskelig å operere med et begrep om en mer avsondret midt- og baksone i bygård C som hadde firkantgårdsstruktur med ett gjennomløpende veifar.

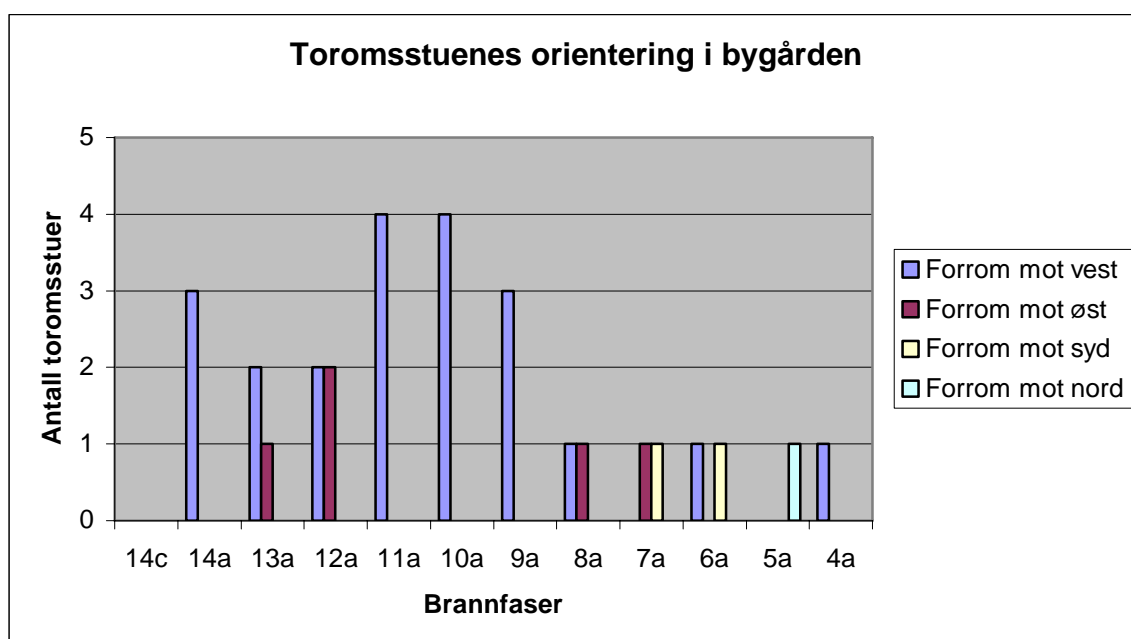
Toromsstuene i de andre bygårdene lå gjennom hele perioden tilbaketrukket fra Vestre strete, på rekker i bygården. Siden situasjonen i bygård C var spesiell, kan det se ut som den vanlige plasseringen av toromsstua fortsatte å være i en midtsone. Ved Folkebibliotekstomta i

Trondheim og i Oslogate 6, ser dette ut til å ha vært en norm for plasseringen gjennom hele toromsstuas bruksperiode i disse områdene (Nordeide 1988; Flodin ... [et al.] 1992).

I fase 4a (ca 1352-1453/56), ble den siste toromsstua funnet på undersøkelsesområdet. Den lå i bygård C, og føyde seg på ny pent inn i rekken av bygningene som lå langs tomtegrensen i nord. Bygården hadde i denne fasen igjen dobbeltgårdsstruktur slik den hadde hatt i fase 10a.

5.2.5 Toromsstuas romlige orientering i bygården

Figur 21 viser at fram til og med fase 8a (ca 1223-1254), var alle toromsstuene orientert øst/vest og den foretrukne plasseringen av forrommet var mot vest. Samme tendens kan sees ved andre byutgravninger. På Folkebibliotekstomta i Trondheim lå også stuebygningene orientert øst/vest (Nordeide 1988). Utgravningsområdene Oslogate 6 hadde også overveiende flertall av toromsstuer orientert i denne retningen (Flodin ... [et al.] 1992).

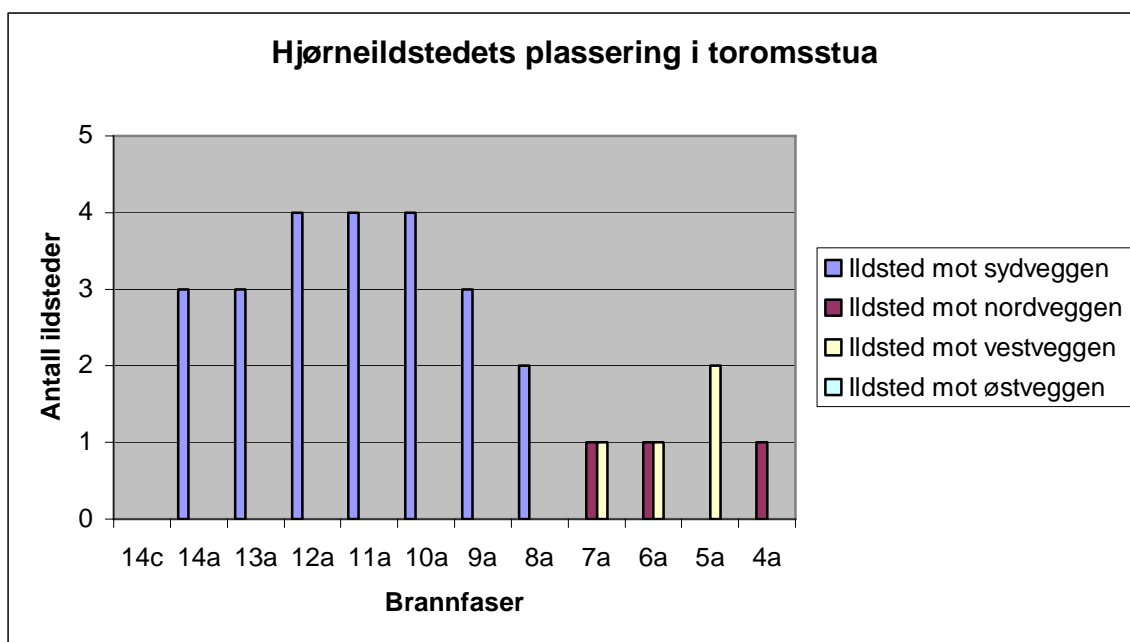

Figur 21. Toromsstuenes orientering i bygården og plassering av forrommet.

Fra fase 7a (ca 1254-1287) ble stuebygningene også orientert med langsiden nord/syd. I denne perioden var samtidig antallet av toromsstuer i undersøkelsesområdet nedadgående. De 3, muligens 4 toromsstuene som var orientert nord/syd lå alle i bygård C. Denne bygården hadde som nevnt tidligere, fra fase 8a (ca 1223-1254) en firkantgårdstruktur. Toromsstua kunne også her ha blitt lagt i en av de to øst/vest – gående rekkene av bygninger i firkantstrukturen, for å

oppretholde den tradisjonelle øst/vest – orienterte plasseringen. Orienteringen av toromsstua nord/syd kan se ut som ett brudd med en flere århundre lang tradisjon i området. Alle tidligere toromsstuer fram til fase 7a, var plassert øst/vest. Ved de andre byutgravningene nevnt over, fant man ikke samme endring i orientering fra øst/vest til nord/syd. Her ble det heller ikke gravd fram noe som kunne ligne på firkantgårdsstruktur (Nordeide 1988; Flodin ... [et al.] 1992).

Ildstedsplasseringen i toromsstua gjennomgikk også forandringer. Fram til og med fase 8a (ca 1223-1254) ble alle ildsteder konsekvent plassert mot sydveggen i bygningene, uavhengig av i hvilken retning forrommet lå, eller hvilken side av bygningen inngangspartiet har vært. Fra fase 7a (ca 1254-1287) ser denne sydlige plasseringen til å ha gått ut av bruk. I de tilfeller toromsstua ble orientert øst/vest lå ildstedet mot nordveggen, mens i de nord/syd - orienterte bygningene var ildstedet plassert mot vestveggen.

Figur 22. Søylen viser mot hvilken himmelretning hjørneildstedet i stuebygningene var plassert i de forskjellige fasene.

Toromsstuene som ble gravd ut på Folkebibliotekstomta i Trondheim og Oslogate 6 i Oslo hadde hjørneildstedene lagt mot sydveggen. Dette var gjort så å si uten unntak og det så ikke ut til å være noen endring i denne plasseringen i løpet av middelalderen, slik det var på Søndre felt/Mindets tomt (Nordeide 1988; Flodin ... [et al.] 1992).

5.2.6 Gjenstandsfunn

Gjenstandsfunn i tilknytning til bygninger og gårdsplasser, kan i noen tilfeller gi oss en indikasjon på hvilke aktiviteter som har foregått i området. I kapittel 6.1 så vi at minkende funn av håndverksavfall tydet på at denne aktiviteten ble flyttet ut av området. Boligrelaterte funn indikerte at boligfunksjonen etter hvert flyttet til stretebygningene.

Avfall fra håndverksaktiviteter ble fram til fase 10a funnet spredt over hele undersøkelsesområdet. Størst avfallsmengde etter håndverksaktiviteter ble funnet i fase 11a (ca 1137-1159). I fase 10a (ca 1159-1200) var håndverksavfall og særlig læravfall konsentrert til bygningene K215 og K181 midt i veifaret og området rundt, i bygård C (fig.13). I resten av undersøkelsesområdet var funnmengden betraktelig redusert i forhold til forrige fase, og fra fase 9a (ca 1200-1223) ble det gjort få gjenstandsfunn fra håndverksaktivitet (Rui 1993:122-123).

Handelsvirksomheten satte ikke like mye spor etter seg i materialet som håndverks- og husholdningsaktivitetene. Det ble gjort spredte funn i området, og også her ser hyppigheten av funn til å ha vært litt større i forbindelse med veifaret og den store gårdsplassen i fase 11a-9a (ca 1137-1223). Fra fase 8a (ca 1223-1254) lå de fleste av de få gjenstandene som ble funnet i bygård E og F i tilknytning til bygningene langs stretet (Rui 1993:108-109).

Fordelingen av gjenstandsfunn viser at det antagelig har vært stor aktivitet i bygård C og i veifaret i fase 11a – 9a (ca 1159-1223). Både håndverksavfall, boligrelaterte gjenstander og funn knyttet til handel var sentrert i dette området i denne perioden. Beboerne i toromsstuene som lå her, hadde sannsynligvis mer kontakt med omverdenen enn de som har bodd i toromsstuene som lå uten tilknytning til en ferdselsåre eller åpen plass.

6 Tolkning

Jeg vil i dette kapittelet undersøke om noen av endringene i de arkeologiske bebyggelsesrestene kan forklares ved å benytte Anthony Giddens strukturasjonsteori, og om forandringene kan knyttes opp mot en tilpasning til bylivet og utviklingen av en urban identitet.

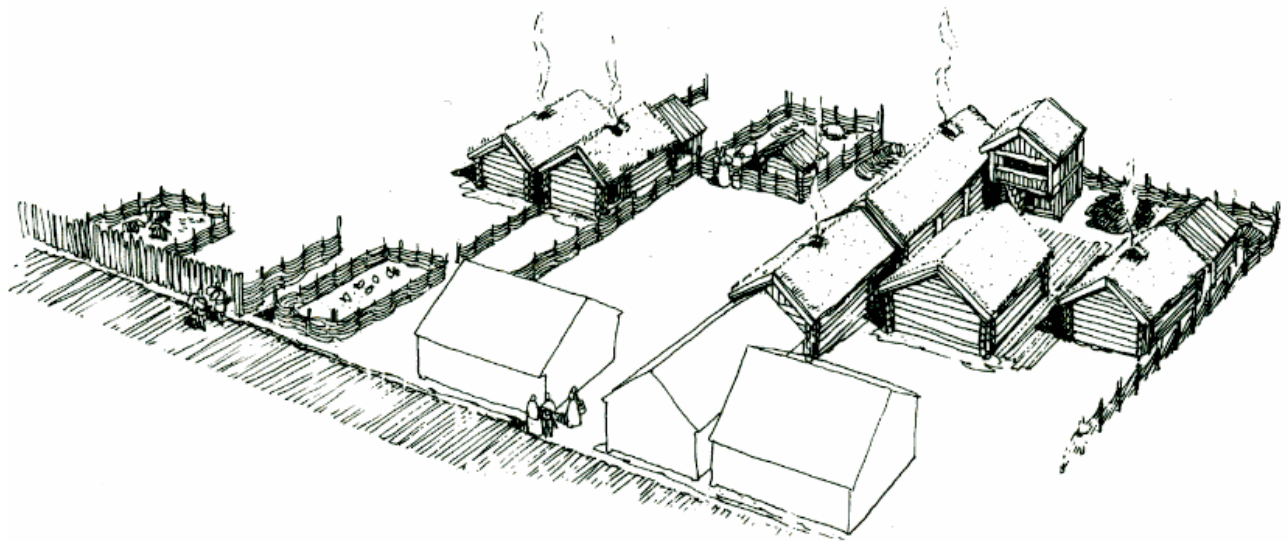
Erik Schia (1987:180) opererte med fire hovedperioder i urbaniseringsprosessen på undersøkelsesområdet Søndre felt/Mindets tomt i Oslo. Inndelingen var basert på prosentvise økninger i bebyggelsestettheten (fig.20). Jeg vil bruke de tre første av disse periodene, som faller innenfor den tidsperioden jeg tar for meg. Schia har sett på økt bebyggelsestetthet i forhold til bebyggelsesmønsteret, i den grad bebyggelsen fylte større deler av området. Tettere bebyggelse betydde høyere grad av urbanisering, uten at andre kriterier synes å ha vært til stede. Bruk av periodeinndeling gjør imidlertid endringene på undersøkelsesområdet tydeligere. Jeg vil derfor benytte meg av inndelingene, og se om de også kan kompletteres med andre forandringer i bebyggelsesrestene som kan tyde på tilpasning til bylivet og økt grad av urbanitet.

Periode I: fase 14c-12a (ca 1025-1125/50), var preget av en åpen bebyggelse der kun 1/5 av området var dekket med hus. Dette har sammenheng med at det var en oppkomstperiode (Schia 1987:186). Det var få hus på hver tomt, og boligfunksjonen ble fra ca 1050 ivaretatt av toromsstua.

Periode II: fase 11a-9a (ca 1125/50-1225), hadde en bebyggelsestetthet på noe over 1/3 og ble kalt en konsolideringsfase (Schia 1987:186). Det ble funnet to bygninger langs stretet i bygård F i denne perioden, en i fase 11a (ca 1137-1159) og en i fase 9a (ca 1200-1223). I denne perioden var antallet toromsstuer på sitt høyeste i undersøkelsesområdet.

Periode III: fase 8a-4a (ca 1225-1456), her var ca halvparten av arealet dekket med bygninger. Schia (1987:186), kaller fase 8a-5a (1225-1352) for en ekspansjonsperiode, mens fase 4 (1352-1456) betegnes som en stagnasjonsperiode. I denne perioden økte arealet som ble brukt til stretebygninger kraftig, mens antall toromsstuer var nedadgående. Den siste ble funnet i fase 4a (ca 1352-1456).

Periode I: fase 14c-12a (1025-1125/50)

Figur 23. Bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt i fase 13a brent ca 1100, sett fra vest. Vestre strete ligger i forkant av bebyggelsen. De rekonstruerte og naturalistisk tegnede husene er påvist arkeologisk i grunnflaten. Hus tegnet i enkel strek, lå utenfor det utgravde området og er derfor hypotetiske. Etter Schia 1987:182.

6.1.1 Bebyggelsen

I den første tiden fram til ca 1050, ble enkle ettroms laftede hus brukt til bolig. Denne boligtypen kan som nevnt i kapittel 2.3.2 ha vært midlertidig, og i fasen etter var den erstattet av den ferdig utviklete toromsstua. Denne bygningstypen kom til å være så å si uforandret i hele sin bruksperiode.

For de første menneskene som bosatte seg i Oslo, var noen premisser lagt på forhånd. En del av gatenettet var sannsynligvis allerede på plass, og tomter til bebyggelse ble antagelig oppdelt på forhånd av øvre myndigheter, det vil si kongen (Nedkvitne og Nordseng 1991:47). Oppstykkingen av tomter var et typisk trekk ved innledende urbanisering og kan finnes igjen i flere skandinaviske middelalderbyer (Carelli 2001:107; Christophersen 1994:119). Disse forhåndsbestemte kriteriene i de fysiske omgivelsene virket strukturerende for handlingene til innbyggerne. De var nødt til å forholde seg til de regler og strukturer som forelå i byen, og bygge innenfor de tomtegrensene de hadde til disposisjon.

Stuebygningen ble lagt med lengderetningen øst/vest og ildstedet ble lagt mot syd (fig. 21 og 22). Denne plasseringen kan ha hatt en praktisk årsak, siden de langsmale tomtene på Søndre

felt/Mindets tomt også var orientert i denne retningen. Skikken med å legge langsiden av toromsstuene øst/vest var imidlertid også en praksis som var vanlig på landsbygda i middelalderen (Doxater 1990:189). Denne relativt faste orienteringen av bolighuset kan som nevnt i kapittel 2.3.4 muligens knytte seg til en kosmologisk forståelse av himmelretningene forbundet med den norrøne forestillingsverdenen, der stuebygningen var den rituelt mest signifikante bygningen. Dersom slike forestillinger har vært medvirkende ved plassering av toromsstuene i byen, kan dette være med på å forsterke inntrykket av at de første byboerne hadde tilknytning til det rurale omlandet og til fortiden.

Den konsekvente plasseringen av ildstedet mot sydveggen av bygningen i de norske middelalderbyene, kan tyde på at det også fantes en felles oppfatning og fast norm når det gjaldt dette. De få funnene som er gjort av hjørneildsteder på landsbygda, gir ikke noe entydig bilde av den sydvendte plasseringen som den vanligste (Finstad 1998:96). Det er derfor nødvendig med flere undersøkelser av middelaldertufter på landsbygda, før det er mulig å trekke noen slutninger om videreføring av tradisjoner når det gjelder ildstedet.

Planløsningen som stuebygningene hadde, var godt kjent i bolighus på landsbygda i yngre jernalder og ble antagelig videreført i stuebygningen i byen (jfr. kap.2.3.3). Både planløsning og orientering kan altså tyde på tilknytning og videreføring av eldre tradisjoner knyttet til rurale strøk. I følge Molaug (2001b:777) var situasjonen i bygårdene med avgrensning med gjerder mellom tomtene, heller ikke ulik en gårdssituasjon. I tillegg tyder funn av husdyrgjødsel på at det ble holdt husdyr i bygårdene.

Gatene og stretene med trafikk og gateliv var et særtrekk for byen. Toromsstuene ble i stor grad lagt tilbaketrunket og skjermet i forhold til stretet. Dette medførte at det ikke var nødvendig for beboerne å forholde seg aktivt til denne delen av bylivet til enhver tid.

De fysiske sporene fra middelalderbyen er uttrykk for handlinger som ble foretatt i fortiden. Oppdeling og avgrensning av det fysiske miljøet inngår i de rutinemessige dag-til-dag handlingene, og er på den måten en del av reproduksjonen (Giddens 1984:xxv). De nye innflytternes hverdagspraksis og rutinemessige handlinger var en konsekvens av deres tilknytning til og erfaring fra landsbygda. Ved å videreføre byggetradisjonene de var vant til, kunne de til en viss grad ordne det fysiske rommet på samme måte som de hadde gjort tidligere. Ved å gjøre bytilværelsen mer kjent og forståelig, kunne de forsøke å skape orden i livet sitt. I følge Giddens skaper forutsigbare og gjentatte dag-til-dag rutiner ontologisk

sikkerhet. Denne sikkerheten er nødvendig for å unngå situasjoner der vi utsettes for ekstrem angst og er nødvendig for å opprettholde selvfølelsen (Kaspersen 1995:60). At det var en fast norm for bygging og plassering av boligen, kan ha vært med på å skape orden og mening i et nytt landskap. Det kunne gjøre bytilværelsen mer kjent og forståelig for de nye innbyggerne i byen.

På slutten av periode I (ca 1100-1137) ble det funnet rester etter den første bygningen som hadde stått langs stretet. De andre bygningene ser i motsetning til denne ut til å være mer relatert til den lukkede gårdsplassen, og at dette området i denne perioden var viktigere enn gaten. Den lille grad av fortetting i bebyggelsen som skjedde i løpet av perioden, og den første stretebygningen var imidlertid starten på en utvikling med hus tett langs stretet, som etter hvert skulle bli typisk for middelalderbyene i Norge og ellers i Europa.

6.1.2 Håndverket og varehandelen

Håndverket i denne første perioden bar preg av produksjon til eget bruk og bestilling til spesifikke kunder (Tørrhaug 1998:111). En av varetypene som ble produsert i byen gjennom hele middelalderen var sko. Som nevnt i kapittel 3.2.1 var remskoen den eneste forekommende skotypen i materialet på 1000-tallet. Denne skotypen hadde sine røtter tilbake til vikingtid (Carelli 2001:171). På slutten av periode I var det en begynnende komplettering av skotyper som fortsatte i periode II. På 1000- og begynnelsen av 1100-tallet ble altså skotypene dominert av en relativ enkel og homogen formtradisjon, med få modeller og rurale røtter. Det samme var tilfelle med keramikkmaterialet fra Mindets tomt/Søndre felt (jfr. kap.3.2.1).

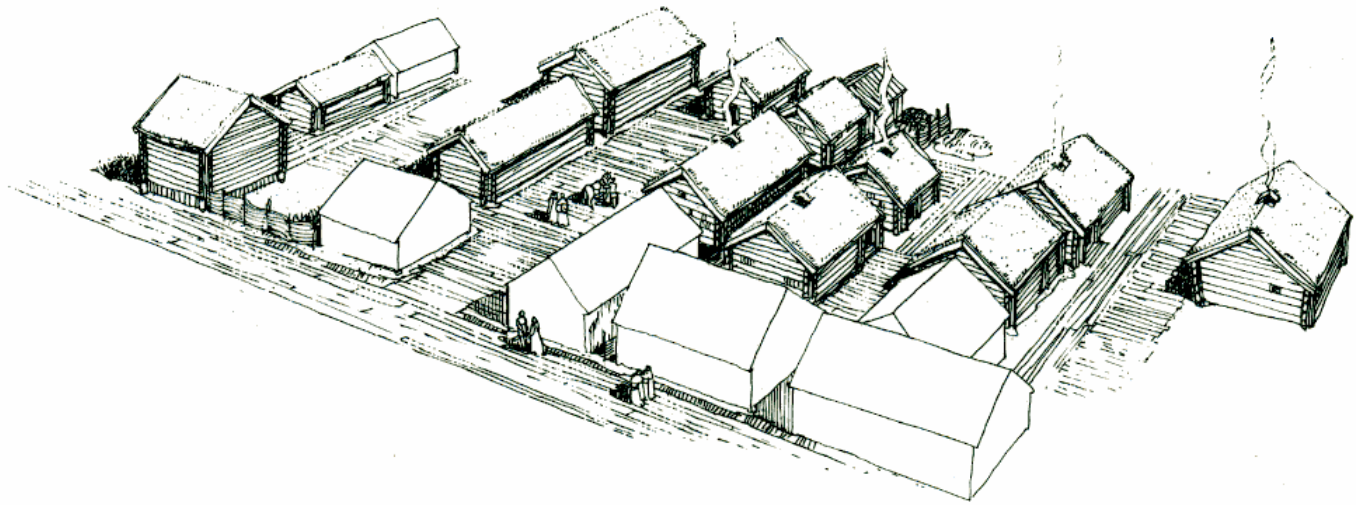
6.1.3 Urban identitet

Både boligfunksjonen, håndverket og vareutvalget var i denne perioden antagelig preget av tradisjoner som var knyttet til innbyggernes erfaringsverden fra landsbygda. Vareutvalget var enkelt, og håndverkets virksomhet var enda ikke blitt så påvirket av bylivet at det var blitt markedsrettet. Disse rurale trekkene, som satte spor i bebyggelse og levemåte på undersøkelsesområdet, tyder på at innbyggernes identitet var knyttet til det rurale snarere enn det urbane.

Toromsstua var en arkaisk boligtype, utviklet og tilpasset den rurale tilværelsens normer og konvensjoner for sosial og kulturell atferd (Christophersen 1999:127). For innflytterne til byen kan denne bygningstypen ha vært den kjente og riktige boligtypen, symbolet på det ”å bo”. Det var en bygningstype disse menneskene identifiserte seg med, på grunn av sin bakgrunn. Dermed kan toromsstua også ha vært et viktig uttrykk for identitet og tilhørighet for de som bebodde disse husene. Molaug (2001b:768) trekker fram at de som befolket de første byene var for en stor del de samme menneskene som befolket landsbygda. Dette må ha blitt reflektert i valg av bygninger og arrangement av disse på bytomta. Bolighuset i byen representerte den samme sosiale bruken av rommet som det rurale bolighuset (ibid.).

En tilknytning av stuebygningens orientering til den norrøne religiøse forestillingsverden kan ha forsterket tilhørigheten til denne bygningstypen ytterligere. En urban identitet ser ikke ut til å kunne spores i særlig grad, ut fra bygningene og den materielle kulturen i denne perioden. Et typisk trekk ved det urbane er mangfoldet og heterogeniteten (jfr. kap.3.2.2), og verken vareutvalget eller boligmassen hadde disse kjennetegnene i periode I.

6.2 Periode II: fase 11a-9a (ca 1125/50-1225)

Figur 24. Bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt i fase 9a, brent ca 1225, sett fra vest. Vestre strete ligger i forkant av bebyggelsen. De rekonstruerte og naturalistisk tegnede husene er påvist arkeologisk i grunnflaten. Hus tegnet i enkel strek, lå utenfor det utgravde området og er derfor hypotetiske. Etter Schia 1987:183.

6.2.1 Bebyggelsen

Tradisjonene ble ført videre i denne perioden ved bruk av toromsstua som viktigste bolig. Antallet var nå på sitt høyeste (fig. 20). Bygningen ble fortsatt konsekvent orientert øst/vest og ildstedet ble lagt mot sydveggen. Samtidig ble det funnet like mye boligrelaterte gjenstander i bygningen langs Vestre strete fra fase 9a (ca 1200-1223) som i stuebygningene. Dette kan tyde på at det var en brytningstid mellom gamle og nye måter og ordne det fysiske rommet på, og mellom gammel og ny sosial praksis.

En bolig langs stretet hadde en helt annen nærhet til bylivet og det offentlige rom enn de tilbaketrukne toromsstuene. Mens toromsstuene bare vendte seg mot det private gårdsrommet, vendte stretebygningene seg også mot det folksomme gaterommet. Den vanlige måten å bo på for menneskene i middelalderen var på en gård på landsbygda, som var relativt isolert. I motsetning til disse måtte innbyggerne i middelalderbyen samhandle på en helt annen måte, enten det var frivillig eller tvungent (Molaug 2001b:768).

Etableringen av veifaret mellom Østre og Vestre strete ga imidlertid området et nytt offentlig rom; en gjennomfartsåre som åpnet opp bygård C. Toromsstuene her og vest i bygård E, fikk en større tilgjengelighet til bylivet enn de som lå tilbaketrukket i de andre bygårdene. Her kan

vi se en gradvis endring av de fysiske omgivelsene som antagelig både har virket strukturerende på og blitt strukturert av handling.

Da bygård D ikke ble bygd opp etter branntrinn 12, ble det et åpent område mellom bygård C og E (fig.11). Dette tråkket ga endrete forutsetninger for folk i området, som da fikk en spesifikk forbindelse mellom Østre og Vestre strete. Kanskje hadde tidligere gjennomfart gått tilfeldig over tomtene. Etter hvert som bebyggelsen ble tettere kan en slik ferdsel ha blitt vanskeligere, og en mer regulert gjennomfart ble resultat av endringene i de fysiske strukturene. Dette nye veifaret kan dermed ha påvirket folks daglige rutiner ved at de nå foretrakk å gå her, når de skulle fra det ene stretet til det andre. Denne økte trafikken kan igjen ha ført til behov for å gjøre veifaret mer etablert, og ført til at det ble plankelagt i fase 11a (ca 1137-1159).

Både i fase 12a (ca 1100-1137) og 11a (ca 1137-1159) ble det i toromsstuene i bygård E funnet spor etter inngangsparti ut mot veifaret. Den vanlige plasseringen av inngangsparti har vært mot egen bakgård. For bygningene med tilknytning til veifaret kan det derimot se ut til at denne nærheten til gjennomgangstrafikken gjorde det fordelaktig å ha inngangspartiet i denne retningen.

Det ble funnet håndverksavfall over hele området inklusive i toromsstuene, men det har vært en viss grad av konsentrasjon av avfallet i forbindelse med veifaret alt fra fase 12a (ca 1100-1137). Muligens ga nærhet til og inngangsparti mot veifaret økt omsetning av håndverksprodukter. I fase 10a (ca 1159-1200) fikk veifaret delt løp og bygård C ble ytterligere integrert i det offentlige rom (fig.13). I samme fase var håndverksavfallet særlig konsentrert i og rundt bygningene K215 og K11 i veifaret. Disse endringene kan ha virket gjensidig strukturerende. Gjennomfart i veifaret kan ha ført til økt salg, noe som igjen kan ha forårsaket økt trafikk og behov for økt regulering av veifaret. Dette kan ha forårsaket en deling av veiløpet og plass til økt ferdsel. En slik endring kan igjen ha stimulert til å bruke denne veien oftere.

De fysiske omgivelsene virket inn på hvordan menneskene kunne handle i rommet. Den sosiale praksisen og rutinene de var vant til fra landsbygda, ble det derfor nødvendig å forandre og justere i forhold til de nye omgivelsene og endringene som skjedde i byen. Det nye hverdagslivet ble på den måten levd etter en blanding av nedarvete tradisjoner fra landsbygda og nye regler som oppstod i byen. Det å flytte til byen la ikke bare begrensninger,

det ga også nye muligheter i forhold til livet de hadde levd tidligere. Det oppstod dermed nye konvensjoner i møte mellom det gamle og det nye, som ble en del av den nye hverdagspraksisen folk handlet etter.

Boligene i veifaret viser sammen med stretebygningene en økende tendens til å legge boligen med nærhet til det offentlige rom og bylivet. Endringer mot et mer markedsrettet håndverk, må ha endret forutsetningene for omsetning av varer og endring i dag-til-dag rutinene til de som bodde i området. Nærhet til markedet kan ha vist seg fordelaktig og gjort en slik plassering av boligen mer ettertraktet enn tidligere, spesielt for de som skulle selge produktene sine.

6.2.2 Håndverket og varehandelen

Det ble funnet spor etter profesjonelt drevet skomakervirksomhet på Søndre felt/Mindets tomt fra ca 1135-1170 og dette ble i fase 10a (ca 1159-1200) drevet i forbindelse med bygningene K 156 og K140 midt i veifaret (fig.13). Å bo i stretebygninger var enda ikke like vanlig som å bo tilbaketrukket i toromsstuene, og Vestre strete hadde antagelig ikke så stor betydning som handelsgate som den fikk senere. Veifaret må derfor ha gitt gode forutsetninger for salg for de som bodde og drev håndverk i området. De fysiske omgivelsene kan ha vært medvirkende omstendigheter til at den profesjonelle håndverkervirksomheten ble utøvet her. Disse endringene i de fysiske strukturene i dette området, kan derfor være resultat av at handlingsmønstre og de fysiske omgivelsene både har påvirket og blitt påvirket av hverandre. Dette har muligens gitt beboerne her andre og nye muligheter enn beboerne i de andre bygårdene.

På slutten av periode II, i løpet av fase 10a (ca 1159-1200) ble en stor endring foretatt i form av omdisponering av området. Håndverkervirksomheten ble flyttet vekk fra Søndre felt/Mindets tomt ca 1170. Økt mengde funn av læravfall i Oslogate 6 fra samme tidspunkt, tyder på at skomakervirksomheten ble flyttet hit (Tørrhaug 1998:112). Denne omdisponeringen har antagelig vært en endring av typen Giddens kalte episodisk endring. Dette er en endring av en mer radikal type og relaterer seg til organisering av og endring i de overordnede institusjoner (Giddens 1984:xxix).

Omdisponeringen av området ble sannsynligvis foretatt som en følge av forordninger fra de overordnede strukturer i samfunnet, det vil si kongen. Dette ser ikke ut til å ha vært en endring som foregikk over tid, da håndverksavfallet minsker kraftig fra fase 10a (ca 1159-1200) til 9a (ca 1200-1223). Dette underbygger at endringen var mer radikal og av episodisk karakter.

Strukturer består av regler og ressurser. Ressurser kan være allokativer og autorative.

Autorative ressurser er ressurser som ligger hos innehaveren i kraft av myndighet. Endringer i strukturene forutsetter at myndighetene har disse nødvendige ressursene til rådighet for å få gjennomført dette. Gjennomføringen av flyttingen av håndverket viser at disse autorative ressursene var til stede hos myndighetene i bysamfunnet.

I fase 9a (ca 1200-1223) ble Vestre strete plankelagt, og i stretebygningen som ble funnet i denne fasen ble det funnet like mye husholdningsrelaterte gjenstander som i stuebygningene. Spredte funn av handelsrelaterte gjenstander er det fremdeles flest av i tilknytning til veifaret, men fra fase 8a (ca 1223-1254) er det flere funn i bygningene langs stretet.

Det kan se ut som det gjennomgående veifaret fikk stor betydning i forbindelse med det profesjonelle håndverket som ble drevet her. Da håndverket forsvant kan Vestre strete har fått økt betydning. Det er antatt at Vestre strete var byens handelsgate, der det ble drevet detaljhandel som satt få spor etter seg i det arkeologiske materialet (Schia 1991:84). I byloven av 1276 ble det lovfestet at detaljhandelen fra import og hjemlige varer skulle foregå i stretebodene eller på torget, mens en gros salget foregikk fra lagerboder inne i bygården (Nedkvitne 1991:266). Dette tyder på at gaten etter hvert fikk stor kommersiell betydning. Starten på dette ser vi antagelig i fase 10a og 9a (ca 1159-1254) ved at håndverket ble flyttet og gaten oppgradert.

6.2.3 Urban identitet

Etter hvert som befolkningen økte, var det ikke plass til at alle innbyggerne kunne bo i egne bolighus. Christophersen (1991:149) foreslår at å bo i toromssstua, kan ha vært forbeholdt gårdeieren og deres familie. I følge historikeren Knut Helle (1982:303) var de fleste gårdeierne i den senere delen av høymiddelalderen i Bergen fremstående bymenn eller kvinner. Disse hadde ofte en fot i byen og en fot i bygdene. Nedkvitne (1991:226) hevder at Oslos overklasse hadde en løs tilknytning til byen, og at ættebånd knyttet Oslofolk sterkere til

byens oppland, enn til andre byer og utlandet. Dette kom som en følge av at Oslo var en oppebørselby mer enn en handelsby.

Den tidlige middelalderbyen var dermed antagelig befolket av samme type mennesker som bodde på landsbygda – av jordeiere (Molaug 2001b:768). I løpet av middelalderen økte antall yrkesgrupper i forbindelse med blant annet kirkebygging og økt handels- og håndverksvirksomhet. Fra Oslo er 22 håndverksgrupper belagt i kilder fra Oslo i middelalderen (Nedkvitne og Norseng 1991:269). Antall personer i byen som ikke var jord- eller gårdeiere økte dermed antagelig betraktelig i forhold til tidligere.

Gårdeiere med sterke bånd til landsbygda kan ha foretrukket å bo i den rurale toromsstua med tilbaketrunket beliggenhet også i periode II. De som bodde her hadde større muligheter til å fortsette å utføre sine daglige rutiner på samme måte som de hadde gjort tidligere. Den tilbaketrunkne beliggenheten gjorde at de kunne skjerme seg fra bylivet til en viss grad, og gjorde det lettere å opprettholde tradisjoner med røtter i det rurale. De kunne dermed vise at deres identitet var knyttet mer til det rurale omland enn til byen.

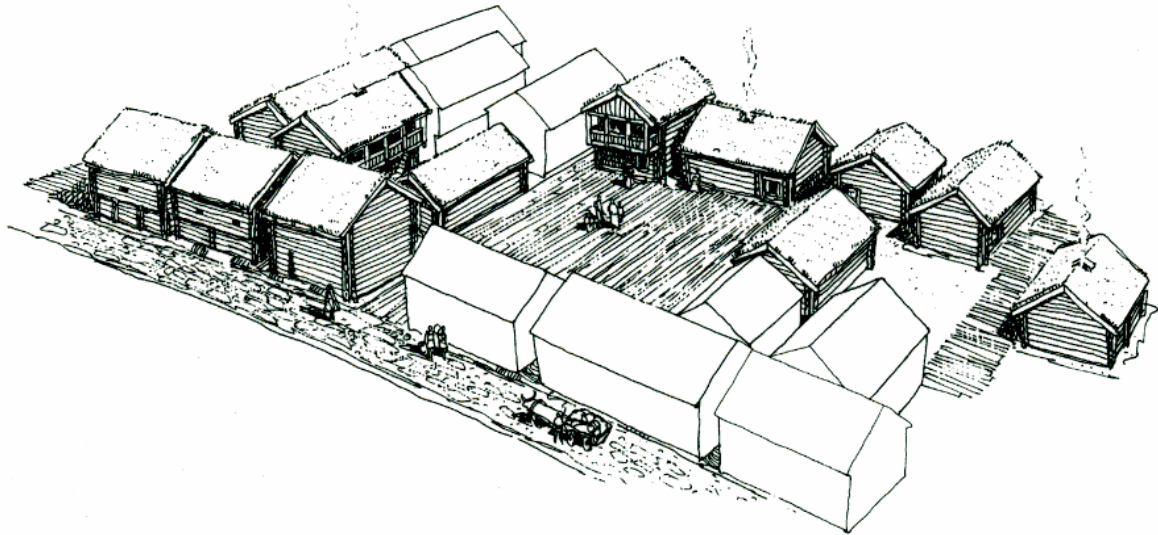
De som bodde i stretebygningene og også i toromsstuene langs veifaret kan blant annet ha vært dagleiere, håndverkere, handels- og tjenestefolk. Christophersen (1999:142) mener det kan ha vært de som utgjorde bylivets aktive sosiale kjerne som bodde her. De var prisgitt stundens og stedets muligheter på leiemarkedet, omgivelser de selv ikke kunne påvirke i nevneverdig grad. Det offentlige rommet ble derfor et mer nærværende element i byboernes hverdag, en realitet som man både kunne påvirke og bli påvirket av og som derfor ble utgangspunkt for nye og andre erfaringer og refleksjoner (ibid.).

I denne perioden kan det se ut til at det vokste fram grupper med økende tilknytning til bylivet, som kan ha følt en gryende urban identitet. Samtidig stod den rurale tradisjonen fortsatt sterkt, noe som vises i den økte byggingen av toromsstuer. Bygging av flere stuebygninger kan også ha vært en reaksjon på at nye tradisjoner truet de gamle. I perioder med sosialt og kulturelt press kan identitetsskapende handlingsmønstre og symbolfunksjoner bli forsterket. Dette kan skape en sterkere sosial tilhørighet og tydeliggjøre forskjellen mellom ”oss” og ”de andre” (Christophersen 2001:52). Byboerne med rural tilhørighet kan ha følt press på sin identitet og levemåte i forhold til den ”nye” gruppen innbyggere som bebodde stretebygningene. Denne gruppen som blant annet bestod av handelsfolk, håndverkere, tjenestefolk og dagleiere var sannsynligvis økende. Disse hadde ikke mulighet til og kanskje

heller ikke ønske om å opprettholde rurale boligtradisjoner. De kan etter hvert ha blitt så integrert i bylivet at det var det urbane de identifiserte seg med snarere enn det rurale. Mellom disse gruppene kan det ha vært motsetninger og jordeierne kan ha følt press på sin identitet ettersom den andre gruppen økte i antall. Økt antall toromsstuer og en fortsatt orientering av disse øst/vest, kan indikere viktigheten av å opprettholde den tradisjonelle måten å ordne de fysiske omgivelsene på i en presset situasjon (Molaug 2001b:768).

Innbyggernes handlinger hadde både blitt påvirket av og påvirket bylivet. Siden de fysiske forutsetningene i byen var annerledes enn på landsbygda virket disse forutsetningene gjensidig strukturerende. Handlingsmønsteret måtte bli et annet enn på landsbygda, det måtte tilpasses bylivet. De som ikke hadde så stor tilknytning til det rurale, hadde større fordeler av å tilpasse seg den urbane tilværelsen og knytte sin identitet til byen. De rurale tradisjonene kom antagelig etter hvert under press og behovet for å markere tilhørighet kan ha økt.

6.3 Periode III: fase 8a-4a (ca 1225-1456)

Figur 25 Bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt i fase 6a, brent ca 1300, sett fra vest. Vestre strete ligger i forkant av bebyggelsen. De rekonstruerte og naturalistisk tegnede husene er påvist arkeologisk i grunnflaten. Hus tegnet i enkel strek, lå utenfor det utgravde området og er derfor hypotetiske. Etter Schia 1987:184.

6.3.1 Bebyggelsen

I periode III ser gatens betydning ut til ha vært økende, antall bygninger langs stretet ble flere fra fase 8a (ca 1223-1254), og i fase 6a (ca 1287-1308) ble Vestre strete utvidet og steinbrolagt. Denne utvidelsen oppstod ca 10 år etter Magnus Lagabøtes nye bylov av 1287, som angir minstebredder på streter og allmenninger (Schia 1987:210). Det er ikke utenkelig at økningen i veibredden har en sammenheng med de nye lovene, og at Vestre strete før denne tiden var smalere enn bylovens minstekrav.

Den stadig tettere bebyggelsen langs stretet, gjorde at byen gradvis endret utseende. Gårdsbebyggelsen ble høyere og mer lukket. Antall toromsstuer var nedadgående fra fase 8a (ca 1223-1254), samtidig som bebyggelses- og befolkningstettheten økte (fig.20). Denne nedgangen i stuebygninger sett i forhold til økt tettbebyggelse og befolkningsøkning, viser at denne bygningstypen ikke lenger kan ha hatt samme betydning som tidligere. Mesteparten av befolkningen må nå ha valgt å bo andre steder, fortrinnsvis i øverste etasje på stretebygningene.

Fra fase 7a (ca 1254-1287) ble det som nevnt i kapittel 5.1.2 gjort flere boligindikerende funn i bygningene langs stretet enn i stuebygningene. Samtidig endret også toromsstuenes plassering i bygården seg, ved at toromsstuene ikke lenger ble orientert konsekvent mot øst/vest. Stuebygningene ble nå også lagt med langsiden orientert nord/syd (fig.21). I tillegg ble den mangeårige tradisjonen med å plassere ildstedet mot sydveggen brutt. Plasseringen av ildstedet virker mer vilkårlig, og det ble funnet rester av ildsted mot både nord- og vestvegg, men derimot ikke lenger mot sydveggen (fig.22).

Dersom tidligere plassering av toromsstua var bundet opp i kosmologiske forestillinger knyttet til norrøn mytologi (jfr. kap.2.3.4), tyder bruddet i orientering på at disse nå ikke i like stor grad lå til grunn for orientering av denne bygningstypen. En årsak til dette kan være at kristendommen fikk større innpass i folks bevissthet, og man gikk bort fra den norrøne troen. Kristendommen var antagelig mer nærværende for menneskene i byen med alle sine kirkebygg, enn på landsbygda der det kunne være en prest på to kirkesogn (Doxater 1990:199). Den vanlige plasseringen av stuebygningen på landsbygda etter at kristendommens himmelretninger hadde fått innpass, var som nevnt i kapittel 2.3.4 nord/syd.

I periode III ble imidlertid toromsstua lagt både nord/syd og øst/vest i Oslo. En annen forklaring kan derfor være at toromsstua ikke lenger var den foretrukne boligtypen. Både endring i orientering og plassering av ildstedet, tyder på at toromsstua ble mindre betydningsfull som bygning og som symbol på "det å bo". Det var kanskje derfor heller ikke lenger så viktig hvordan den ble lagt. Praktiske hensyn som en sentral plassering i firkantgårdsstrukturen kan ha vært viktigere.

Den arkaiske toromsstua var ikke tilpasset byen, og etter hvert som bebyggelsen ble tettere og fokuset på gaten og det offentlige rom økte, kan det å bo i bygninger langs stretet ha blitt foretrukket. Disse endringene i tillegg til nedgangen i antall, kan tyde på at denne bygningstypen kan ha mistet sin symbolske og identitetsskapende betydning som bolig med røtter til det arkaiske. Flere funn av husholdningsrelaterte gjenstander i stretebygningene enn i stuebygningene kan også tyde på at det var å bo i øverste etasje i stretebygningene som nå var blitt det vanlige og aksepterte i henhold til normer og konvensjoner, også for de som tidligere foretrakk stuebygningen. Det ser dermed ut som de rurale tradisjonene har blitt vanskelig å opprettholde i en urban kontekst etter hvert som nye konvensjoner og regler fikk innpass i byen.

Periode III var perioden med tetttest bebyggelse, ca 60 % av arealet var dekket av hus i fase 5a (ca 1308-1352). Tettbebyggelsen vokste raskest langs Østre og Vestre strete (Nedkvitne 1991:104). Området som ble gravd ut langs Vestre strete, viser at dette arealet, etter hvert ble utnyttet maksimalt med tettstilte stretebygninger, med bare smale passasjer inn til bygårdene.

Endring kan finne sted som følge av kontakt mellom samfunn som har forskjellig struktur (Giddens 1984:xxix). Begrepet "egger i tid og rom" har tilknytning til kontaktflatene og de forskjellige former for kontakt som kan finne sted mellom disse samfunnene (Hansen 2000:11). I følge Giddens er et samfunn en spesiell type sosialt system. Ett av kjennetegnene er at det eksisterer i kontekst med andre samfunn, det er ikke et lukket system.

Bygårder med merkantile bygninger langs stretet var et vanlig fenomen mange steder i middelalderen. I Trondheim, Bergen, Sigtuna, Lübeck, Wismar og London var dette utbredt tidligere enn i Oslo (Schia 1991:181).

Endringene i byggeskikken i Oslo kan ha sin bakgrunn både i forandring i dag-til-dag rutiner med gjensidig påvirkning mellom handling og struktur, men også som følge av kontakt med andre byer der endringen i byggeskikk kom tidligere og der de sosiale strukturene var annerledes. Molaug (2002b:778) mener at påvirkning fra Skandinavia, England og kontinentet har vært en viktig pådrivende faktor til bygging av stretebygninger i Oslo. Slike bygninger kunne observeres i de fleste utenlandske byer, og ideen om disse har sannsynligvis blitt tatt med til Norge og fått innflytelse på byggeskikken (Molaug 2001b:777).

Siden antallet stuebygninger ble redusert og boligfunksjonen ble flyttet til stretebygningene, kan toromsstuene i noen tilfeller ha fått endret funksjon. I firkantgården rundt den åpne plassen i fase 7a (1254-1287), lå en uvanlig stor toromsstue (K88) på over 70m² orientert nord/syd (fig. 16). Den ligger med langsiden ut mot den åpne plassen og halvveis inne i veifaret. Hvis den store plassen her har fungert som et lite handelstorg, kan stuebygningen vært en slags skytningsstue med en form for servering. Det samme er Schia (1991:57) inne på i boka: "Oslo innerst i Viken". Han mener at bygningens størrelse tyder på at det kan ha vært noe mer enn en vanlig stue i en bygård, og at det kan ha vært en skytningsstue der folk fra flere bygårder gjerne kom sammen, og spleiset på drikkevarer og servering.

Andre funksjoner toromsstua kan ha fått i denne perioden var som bolig for tjenestefolk i bygården. Den kan også ha blitt brukt som et felles eldhus, for blant annet matlagning og klessvask. Ut fra de arkeologiske bebyggelsesrestene er det imidlertid ikke mulig å si noe

sikkert om hvilke bruksområder stuebygningen fikk i byen på slutten av sin anvendelsesperiode. At den har mistet mye av sin status som bolig tyder imidlertid det lave antallet, endring i orientering og synkende mengde gjenstandsfunn på.

6.3.2 Håndverket og varehandelen

Vestre strete var en av byens hovedgater og etter at håndverket ble flyttet, ble det antagelig drevet detaljhandel fra bodene i stretebygningene (Schia 1991:56). I bygård C blir bygningene arrangert i en firkant rundt en stor åpen plass i fase 7a og 6a (ca 1254-1287). Plassen og veifaret var i periode II antagelig viktig i forbindelse med salg av håndverksvarer, og utvidelsen i fase 7a (ca 1254-1287) kan ha vært ett tegn på at den har blitt tatt i bruk som en markeds plass for detaljvarer. Schia (1991:57) mener også at denne plassen har hatt en spesiell bruk og kan ha vært et handelstorg.

Varehandelen var nå mer markedsrettet og produktene som ble solgt var preget av større formvariasjon og flere modeller enn tidligere. Remskoen med sine røtter tilbake til vikingtid, var som nevnt i kapittel 3.2.1 gått ut av bruk, sammen med mange av de skotypene som hadde preget 1100-tallet. Isteden opptrådte nå en helt ny sammensetning av forskjellige skotyper (Schia 1987:405). Keramikkfunn viser også at det var en mye større form- og funksjonsvariasjon enn tidligere (Carelli 2001:166). Produksjonen gikk fra å være enkel og homogen i periode I, til å bli heterogen og mangfoldig i periode III.

6.3.3 Urban identitet

Etter Svartedaudens herjinger på midten av 1300-tallet fikk Oslos jordeiende overklasse det vanskeligere. Varestrømmen av jordbruksprodukter fra landsbygda sank dramatisk og landskylda var langt lavere, og ble i mange tilfeller ikke betalt (Nedkvitne og Nordseng 1991: 343). Samtidig ble byborgernes posisjon sterkere. Dette var i tillegg til å være influert av påvirkning fra utlandet, i hovedsak basert på deres økende økonomiske velstand (Molaug 2001b:769). Et skifte fra å bo beskyttet i et tradisjonelt bolighus inne i bygården til å bo i en frontbygning langs stretet, kan bli tolket som et eksempel på en økende selvfølelse hos byens borgere (Molaug 2001b:778). Etter hvert som borgerskapet overtok de ledende posisjonene i byen på 1600-tallet, reiste de prangende bolighus ut mot gatefasaden (Christophersen

2001:61). At en bolig langs stretet ble foretrukket sent i middelalderen, kan ha vært et tegn på økt status for denne boligformen starter allerede i denne perioden.

Oslo i periode III (ca 1225-1456) bærer ikke i samme grad som periode II (ca 1125/50-1225) preg av å være i brytning mellom gamle og nye tradisjoner, og gammel og ny sosial praksis. De sosiale strukturene gir inntrykk av at innbyggerne hadde tilpasset seg bylivet. Dette kommer til uttrykk i en byggekultur som var tilpasset byen og stretets økte innflytelse. Det vises også i markedstilpasning av handel og håndverk med gaten som sin viktigste merkantile arena. Utviklingen av bygårdene illustrerer en omforming fra landsbygdas gårdsstruktur presset inn på de smale bytomtene, til en funksjonell utforming med bygården og radene med hus som fremtredende trekk (Molaug 2001b:778). Byen var ikke lenger ett nytt fenomen, mange generasjoner hadde levd livene sine her. Den sosiale praksisen hadde etter hvert i mindre grad blitt påvirket av handlingsmønster med røtter i den rurale kulturen. Ettersom nye generasjoner kom til, hadde den rurale bakgrunnen til innbyggerne blitt mindre merkbar. En ny sosial praksis vokste fram, gjensidig påvirket av de sosiale strukturene i byen, der det etter hvert ble viktigere å tilpasse seg bylivet enn å opprettholde en rural livsstil.

I disse endringene kan det anes fremvekst av en urban identitet. Det var blitt ett enda mer tydelig skille mellom by og land, gjennom at det i byen over tid hadde utviklet seg en egen urban livsstil som skilte seg fra livet på landsbygda. Den felles identiteten til byboerne utviklet seg gjennom en gjensidig påvirkning mellom individ og samfunn, der de spesielle trekkene ved bylivet stadig ble forsterket. Bylivet og det urbane livsmiljøet var det som forente alle innbyggerne og som definerte byen. Framveksten av denne kollektive identiteten vokste fram gradvis i form av en mental endringsprosess. Byen var en livsform, ikke bare en organisasjonsform (Carelli 2001:206). Denne identiteten og gruppetilhørigheten kunne nå vises gjennom levemåten, med blant annet valg av bolig, klesdrakt, skotøy og husgeråd.

Utviklingen av boligfunksjonen i Oslo i middelalderen viser hvordan jordeierenes tradisjonelle landsens bolighus i byen, gradvis utviklet seg til borgernes bytilpassete hjem langs stretet (Molaug 2001b:780). Denne endringen i boligfunksjonen skjedde gradvis over ca 300 år. I løpet av dette tidsrommet gikk toromsstua fra å være byens viktigste bolighus, et symbol på det "å bo", til å bli erstattet av boliger langs stretet. Mens stuebygningene vendte seg mot det private gårdsrommet, vendte de tettstilte stretebygningene seg mot det folksomme gaterommet. På landsbygda fortsatte imidlertid stuebygningen å være en viktig boligtype fram til nyere tid. I byen derimot hvor plass ble mangelvare og gaten fikk stor betydning, utviklet

det seg på 1300-tallet en boform som var tilpasset de urbane forhold. I motsetning til på 1000-tallet skilte disse bolighusene seg klart ut fra den rurale bebyggelsen i områdene rundt byen, og var med på å stadfeste innbyggernes urbane identitet.

7 Litteraturliste

Andrén, Anders (1985): *Den urbana scenen: städer och samhälle i det medeltida Danmark*
Bonn: Rudolf Habelt Verlag.

Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon: "By".
URL:<http://storenorskeleksikon.no/default.aspx> [Lesedato 12.04.2005]

Berg, Arne (1989): *Allment oversyn. Norske tømmerhus fra mellomalderen*. Bind 1. Oslo:
Landbruksforlaget.

Berg, Arne (1997): "Sannsynleg røykomnstove i Gamlebyen, Oslo." I: *Arne Berg: et utvalg av hans artikler om bygningshistorie samlet i anledning hans 80-års dag*. H. Christie, J.M Stornes og O. Storsletten (red.), s. 109-118. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.

Blomberg, Wenche (2000): *Vade me cum: liten kokebok for kildehenvisnings- og litteraturlisteskrivere*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Christensen, Arne Lie (1995): *Den norske byggeskikken: hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid*. Oslo: Pax.

Carelli, Peter (2001): *En kapitalistisk anda: kulturelle förändringar i 1100-talets Danmark*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Christophersen, Axel og Sæbjørg W. Nordeide (1994) *Kaupangen ved Nidelva: 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på Folkebibliotekstomten i Trondheim 1973-1985*. Trondheim: Riksantikvaren. (Riksantikvarens skrifter nr 7)

Christophersen, Axel (1999): "Norm, handling og identitet: om boligkultur og sosial romliggjøring i urbane miljøer i norsk middelalder." I: *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*. Mundal, Else og Ingvild Øye (red.), s. 116-145. Universitetet i Bergen: Senter for europeiske kulturstudier.

Christophersen, Axel (2001): "Bóndi, bæjarmaðr, burghere." I: *Från stad till land: en medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*, A. Andrén, Lars Ersgård og Jes Wienberg (red.), s. 51-62. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Dahlin, Elin og Lotta Wihl (1991): "St. Hallvardsgate 2-4, 1983." I: *Grøftegravinger*. Petter Molaug og Erik Schia (red.), s. 89-96. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 10. Oslo: Riksantikvaren/Universitetets oldsaksamling.

Diplomatarium Norvegicum (IV-283) URL:
http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=3755&s=232&str
[Lesedato 08.12.2004]

Diplomatarium Norvegicum (IV-579) URL:

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=4051&s=432&str
[Lesedato: 08.12.2004]

Doxater, Dennis (1990): "Socio-political change and symbolic space in Norwegian farm culture after the reformation." I: *Vernacular Architecture: paradigms of environmental response*. Mete Turan (red.), s. 183-218. Aldershot: Avebury. (Ethnoscapes: volume 4)

Fett, Tryggve M. (1989): "Bygninger og bygningsdetaljer." I: *Hus og gjerder*. E. Schia (red.), s. 15-93. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 6. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.

Finstad, Espen (1998): *Hus på landsbygda i Sørøst-Norge i vikingtid og tidlig middelalder: en analyse med hovedvekt på konstruksjon, planløsning, funksjon og ildstedstype*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.

Fischer, Gerard (1950): *Oslo under Eikaberg: 1050-1624-1950*. Oslo: Aschehoug.

Flodin, Lena, Petter Molaug og Dagfinn Skre (1992): *Oslogate 6: upublisert feltrapport*. Oslo: Riksantikvarens utgravningskontor.

Giddens, Anthony (1984): *The constitution of society: outline the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.

Gullestad, Marianne (1989): *Kultur og hverdagsliv: på sporet av det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hansen, Gitte (2000): "Bydannelse og forklaring af sociale fænomener: individualisme, kollektivism og Giddens strukturationsteori." I: *Meta* nr 4, s. 2-16.

Hauglid, Roar (1980): *Laftekunst: laftehusets opprinnelse og eldste historie*. Oslo: Dreyer. (Norske minnesmerker)

Henriksen, Ronny (1994): *Gårds- og bosetningsutvikling i Sørvest- og Øst-Norge: funksjonalisme og modellbruk i norsk arkeologisk gårdsforskning*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.

Helle, Knut (1982): *Kongssete og kjøpstad: fra opphavet til 1536*. Bergen bys historie. Bind 1
Bergen: Universitetsforlaget.

Herteig, A. (1969): *Kongers havn og handels sete*. Oslo: Aschehoug.

Hillier, Bill og Julianne Hanson (1984): *The social logic of space*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kaspersen, Lars Bo (1995): *Anthony Giddens: introduktion til en samfundsteoretiker*
København: H. Reitzel.
- Keller, Karl-Fredrik og Erik Schia (1994): *Middelalderbyen i Oslo: en rekonstruksjon*. Oslo:
W. Dall.
- Kloster, Robert (1977): "Innledning." I: *Åre og røykovn: innlegg og referat fra ildstedseminaret, Kunsthistorisk institutt, Bergen, 23. oktober 1975*, s. 8-19. Bergen:
Kunsthistorisk institutt.
- Kolstadløyen, Turid (1999): *Bygården i norsk middelalder: boforhold og romfunksjoner i bygårder i Bergen, Oslo, Tønsberg og Nidaros, 1300-1450*. Upublisert hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Larsson, Stefan (2000): *Statens dolda kultursikt: Lundarkeologins förutsetningar och förståelseshorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890-1990*. Lund: Kulturhistoriska museet. (Archaeologica Lundensis ; IX)
- Lidén, Emil (1977a): "Ildsteder i stova fra Søndre Rauland, Uvdal i Numedal." I: *Åre og røykovn: innlegg og referat fra ildstedseminaret, Kunsthistorisk institutt, Bergen, 23. oktober 1975*, s. 54-60. Bergen: Kunsthistorisk institutt.
- Lidén, Emil (1977b): "Stratigrafisk-topografisk beskrivelse av feltet "Mindets tomt". I: *Feltet "Mindets tomt": stratigrafi, topografi, daterende funngrupper*, s. 11-71. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo, bind 1. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lunde, Øivind (1989): "When did it really begin?" I: *Archaeology and the urban economy: Festschrift to Asbjørn E. Herteig*. S. Myrvold og A.E. Herteig (red.), s. 41-50. Bergen: Historisk museum, Universitetet i Bergen. (Arkeologiske skrifter/ Historisk Museum, Universitetet i Bergen; no. 5-1989)
- Lunde, Øivind (1991): "Når var det egentlig det begynte?" I: *Norsk byarkeologi inn i 1990-årene: seminar i Bergen 13. - 14. desember 1989*. Siri Myrvold ... [et al.] (red.), s. 21-28. Bergen: Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Bergen. (N.U.B. ; 1)
- Martens, Irmelin (1973): "Gamle fjellgårder fra strøkene rundt Hardangervidda." I: *Universitetets oldsakssamlings årbok 1970-71*, s. 1-84.
- Molaug, Petter B. (1987): "Leirkarmaterialet." I: *Stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper: Søndre felt*, red. av E. Schia, s. 229-329. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo, bind 3. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Molaug, Petter B. (1999): "Oslo i middelalderen." I: *Kulturminneforskningens mangfold. NIKU 1994-1999*. Grete Gundhus ... [et al.] (red.), s. 37-43. Oslo: NIKU.

- Molaug, Petter B. (2001a): "Oslo: husenes, bygårdenes og bydelenes funksjon". I: *NIKU Strategisk instituttprogram 1996-2001: evaluering av arkeologiske utgravninger i norske middelalderbyer 1970-1999*. Oslo: Norsk institutt for kulturminneforskning. (NIKU; 112)
- Molaug, Petter B. (2001b): "Medieval house building in Oslo." I: *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum II: der Hausbau*, s. 765-782. Lübeck: Schmidt-Römhild.
- Molaug, Petter B. (2002): *Strategisk instituttprogram 1996-2001: norske middelalderbyer*. Petter B. Molaug (red.) Oslo: NIKU. (NIKU publikasjoner; 117)
- Myhre, Bjørn (1980): *Gårdsanlegget på Ullandhaug. 1 : Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge = Die eisenzeitliche Siedlung auf dem Ullandhaug. 1 : Die Häuser der eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Höfe in Südwestnorwegen*. Stavanger: Arkeologisk museum Stavanger. (AmS-skrifter; 4)
- Myhre, Bjørn (1982): "Bolighusets utvikling fra jernalder til middelalder i Sørvest-Norge." I: *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år: tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre = West Nordic building customs from the Roman period to the 19th century*. B. Myhre, P.Gjærder og B. Stoklund (red.), s. 195-217. Stavanger: Arkeologisk museum Stavanger. (AmS-skrifter ;7)
- Myhre, Bjørn (1983): "Laftehusets opprinnelse og historie: to kommentarer på Roar Hauglids bok." I: *Årbok. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*, s. 165-172, Oslo: Foreningen.
- Nedkvitne, Arnved og Per G. Norseng (1991): *Byen under Eikaberg: fra byens oppkomst til 1536*. Oslo bys historie bind 1. Oslo: Cappelen.
- Nordeide, Sæbjørg W. (1988): "Faseplaner." I: *Utgravning, kronologi og bebyggelsesutvikling*. Axel Christophersen (red.).Trondheim: Riksantikvaren. (Meddelelser nr 13).
- Olsen, Bjørnar (1997): *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Price, Neil (1994): "Acts of identity? Ethnicity and architecture in the viking age." I: *Meta* 3-4, s. 49-71.
- Rossiaud, Jaques (1990): "The City-dweller and life in cities and towns. " I: *The Medieval world*. Le Goff, J. (red.), s. 139-179. London: Collins & Brown.
- Rui, Liv Mari (1993): *Kjønnsrollerelasjoner: et arkeologisk materiale fra Middelalder-Oslo i feministisk perspektiv*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

- Sabo, Katalin Schmidt (1997): "Now the peasants want to build a village...": social changes during the period of village formation in Skåne." I: *Visions of the past: trends and traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Hans Andersson ... [et al.] (red.), s. 671-697. Stockholm: Central Board for National Antiquities.
- Schia, Erik (1975): "Fra åre til røykovn i middelalderens Oslo." I: *Nicolay* 20, s. 9-16.
- Schia, Erik (1987): "Bebyggelsesrester og datering." I: *"Søndre felt": stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper*. E. Schia (red.), s. 41-168. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Schia, Erik (1987): "Bygården." I: *"Søndre felt": stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper*. E. Schia (red.), s. 191-228. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Schia, Erik (1987): "Introduksjon" I: *"Søndre felt": stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper*. E. Schia (red.), s. 9-22. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Schia, Erik (1987): "Sko og støvler." I: *"Søndre felt": stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper*. E. Schia (red.), s. 329-412. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Schia, Erik (1987): "Topografi og bebyggelsesutvikling." I: *"Søndre felt": stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper*. E. Schia (red.), s. 169-190. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Schia, Erik (1991): *Oslo innerst i Viken: liv og virke i middelalderbyen*. Oslo: Aschehoug.
- Simonsen, Kirsten (1993): *Byteori og hverdagspraksis*. København: Akademisk forlag.
- Skjervheim, H. (2002): *Mennesket*. Jon Hellesnes og Gunnar Skirbekk (red.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Skre, Dagfinn (1996): "Rural settlement in medieval Norway: ad 400-1400." I: *Conference Ruralia I, Prague, 8th-14th September 1995*, s. 53-71. Prague: Institute of Archaeology.
- Stigum, Hilmar og Kristoffer Visted (1951): *Vår gamle bondekultur*. Bind 1. Oslo: Cappelen.
- Sundt, Eilert (1976[1862]): *Om bygnings-skikken på landet i Norge*. Eilert Sunds verker i utvalg. Bind 6. H.O. Christophersen, N. Christie og K. Petersen (red.). Oslo: Gyldendal.
- Sørheim, Helge (1989): "Ildsteder". I: *Hus og gjerder*. Erik Schia (red.), s. 93-154. De arkeologiske utgravninger Gamlebyen, Oslo. Bind 6. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.

- Sørheim, Helge (1999): "De første laftehus i Norge?" I: *Museumslandskap: artikkelsamling til Kerstin Griffin på 60-årsdagen*. Lotte Selsing og Grete Lillehammer (red.), s. 397-421. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger. (AmS-rapport; 12)
- Therkorn, Linda (1987): "The inter-relationships of materials and meanings: some suggestions on housing concerns within Iron age Noord-Holland." I: *The archaeology of contextual meanings*. I. Hodder (red.), s. 102-111. Cambridge: Cambridge University press.
- Tørhaug, Vanja (1998): *Skomakerhåndverket i Oslo 1050-1300: en undersøkelse av læravfall, sko og skomakerredskap fra Oslogate 6*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Tørhaug, Vanja (2000): "Håndverkerne i Oslo i middelalderen." I: *Nicolay* 82, s. 28-33.
- Weber, Birthe (1986): "Vesle Hjerkin – en fjellgård (?) med mange ben å stå på?" I: *Viking* XLIX, s.181-201.
- Weber, Birthe (1989): "Gjerder". I: *Hus og gjerder*. Erik Schia (red.), s. 155-174. De arkeologiske utgravninger Gamlebyen, Oslo. Bind 6. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Weber, Birthe (2002): "Lafteteknikk og hustyper: introduksjon av laftete bygninger i Norge." I: *Primitive tider* 5, s. 65-83.
- Wihl, Lotta og Inger Karlberg (1991): "Kanslergate 10, 1986." I: *Grøftegravinger*. Petter Molaug og Erik Schia (red.), s. 115-146. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 10. Oslo: Riksantikvaren/Universitetets Oldsaksamling.
- Øye, Ingvild (1997): "Symbolforskning – en innfallsport til middelalderarkeologi?" I: *Middelalderens symboler*. Ann Christensson ... [et al.] (red.), s. 23-36. Bergen: Senter for europeiske kulturstudier.

8 Figurliste

<i>Figur 1</i> Prinsipptegning som viser interiøret i en toromsstue	3
<i>Figur 2</i> Oversiktsplan av Oslo ca 1300 med de viktigste gatene og arkeologiske utgravningene markert	4
<i>Figur 3</i> Rekonstruksjon av Oslo tidlig på 1300-tallet, med Mariakirken og Øra i forgrunnen	10
<i>Figur 4</i> Raulandsstua på Norsk Folkemuseum	14
<i>Figur 5</i> Plantyper og accessanalyser av bolighus fra yngre vikingtid på Vestlandet.....	22
<i>Figur 6</i> Hustuft på Rapstad av Årstad, Egersund. Myhres forslag til romoppdeling til venstre, Finstads forslag til høyre	23
<i>Figur 7</i> Orientering av langsiden på middelalderstuer fra Setesdal	26
<i>Figur 8</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 14c	35
<i>Figur 9</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 14a	36
<i>Figur 10</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 13a	37
<i>Figur 11</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 12a.	38
<i>Figur 12</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tom fase 11a	40
<i>Figur 13</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 10a	41
<i>Figur 14</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 9a	42
<i>Figur 15</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tom fase 8a	44
<i>Figur 16</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 7a	45
<i>Figur 17</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 6a	47
<i>Figur 18</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 5a	48
<i>Figur 19</i> Plantegning Søndre felt/Mindets tomt fase 4a	50
<i>Figur 20</i> Bebyggelsesintensiteten i forhold til antall toromsstuer i de forskjellige fasene på Søndre felt/Mindets tomt.	51
<i>Figur 21</i> Toromsstuenes orientering i bygården og plassering av forrommet.	63
<i>Figur 22</i> Plassering av hjørneildstedet etter himmelretning i de forskjellige fasene	64
<i>Figur 23</i> Bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt i fase 13a brent ca 1100.	67
<i>Figur 24</i> Bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt i fase 9a, brent ca 1225	71
<i>Figur 25</i> Bebyggelsen på Søndre felt/Mindets tomt i fase 6a, brent ca 1300	77